

H. Vaday Andrea — Szőke Béla Miklós

SZARMATA TEMETŐ ÉS GEPIDA SÍR
ENDRŐD –SZUJÓKERESZTEN

Az Endrődöttől 3 km-re délre fekvő Öregszőlők nevű településrésztől délnyugatra, a Katona tanya közvetlen déli szomszédságában húzódik egy alacsony, félszigetszerű kiemelkedés, melyet DDK felől egy mélyebben fekvő terület övez. A lelőhely nyugati részén egy 20–25 m átmérőjű, másfél méter magas rézkori halom emelkedik. Az ásatás e halmon, ill. ennek szomszédságában folyt. Már korábban is találtak itt egy Ny–K tájolású sírt — az elbeszélők szerint — vaskarddal. (Mivel anyaga nem került be a múzeumba, pontosabb korszakmeghatározása nem lehetséges.)

1975-ben Makkay J. végzett szondázó ásatást a területen, melynek során három (2, 3, 4) szarmata sírt is feltárt. 1976-ban folytatta a munkát, és szeptember folyamán a IV. szelvényben keskeny, ívelt árokszakaszt talált, amely „nyilván egy szarmata-kori sírt vett körül”. Az árokhoz tartozó sír feltárására nem került sor, de kibontott egy — később A.-val jelölt — szarmata sírt. Szőke B. M. és Janakovich D. októberben folytatta a temető feltárását, 1977-ben és 1978-ban hárman közösen tárták fel a területet. Összesen 180 X–XI. századi és szarmata, ill. egy gepida sír került elő.¹ A továbbiakban a 11, 17, 27, 45, 46, 49, 54, 80, 83–85, 88–89, 92–93, 107–108, 116, 125, 129, 133, 150, 157, 179 szarmata sírok leletanyagát adjuk közre (leszámítva a Makkay J. által feltárt négy sírt) és leírjuk a 91. gepida sír leletanyagát.²

11. sír

A kissé trapéz alakú sírgödör fejrésznél 60 cm, lábnaál 70 cm széles, hossza 220 cm. 75 cm mélyen feküdt koponyával É felé (É–D 2' K-re). Felnőtt (maturus) férfi koponyatöredéke és rossz megtartású vázcsontjai. Fogkopás 3-as fokozatú. Gyakori caries. Vastag koponyafal. A sternum incisura costalisain és a cavitas glenoidalis peremén spondylosis deformans. A lumbalis csigolyákon igen nagymértékű spondylosis deformans. Kiterjedt, szinte minden ujjizületet érintő arthrosis deformans (a metatarsusokon, a phalanges digitorumon, a facies articularis cuboideán a jobb oldalon, azonban a bal oldali lábtő- és ujjcsontok hiányoznak). A sírban mérhető vázhossz 165–170 cm (17. kép 1).

1. A jobb kézfej csontjai és a jobb combcsont alsó vége között, a combcsont külső oldalán feküdt egy 27,2 cm hosszú bronzrúd (1. kép 1 a–b, 5, 21. kép 1 a–b). A kézfej felé eső végén famaradvány és szerves anyag (bőr, esetleg textil) barnás elszíneződése látszott. A bronzrúd végébe itt fadarabot dugtak a rúd merevítésére s ezután keresztirányban átfúrták. E furaton keresztülhúzták a bőr vagy textilcsíkot, melyen a csuklóra akasztották a rudat (1. kép 5). A rúd másik végén

három — egyenként 1,7 cm hosszú — négyzet keresztmetszetű bronzpálcát dugtak az üreges rúdvégbe. Kívül 9 mm széles bronzpántot csavartak a rúdra. Ez egyik oldalon szorosan a rúd testére simul, másik részén 6 mm-es ívet alkot. Itt egy kis íves alátétlemez helyezkedik el. Ezt a pántot egy-egy szegeccsel erősítették a rúdra, ill. az alátétlemezhez (21. kép 1 c). A rúdon hosszanti vékony rés húzódik. A rúdvégre csavart lemez hosszanti oldalán vízszintes, párhuzamosan vésett vonalak vannak három, ill. két sorban. A szögecskek közti részen függőlegesen nyolc-nyolc párhuzamosan vésett vonal fut. A rúd testén e lemez alatt kétsávós hálós, vésett minta két-két vízszintes párhuzamos vonal között. 4 cm-rel lejjebb újabb vonalpár, ezalatt ugyanilyen távolságra a rúd közepén megismétlődik két sávban a hálódísz, majd a vízszintes vonalpár. Közvetlenül a keresztirányú furat fölött megismétlődik a hálóminta, de a sérült felület miatt már nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy kétsávós volt-e. A szegecselt végnél 2–2 cm szélességben erősebb barnás elszíneződés látszott, majd halványabban, ívesen 24–25 cm hosszan folytatódott a jobb alsó lábszárcsont közepéig. Ezen az elszíneződésen egy sorban, lefelé sűrűsödve 23 db kisméretű, 1,5–2 mm széles bronz, nyitottvégű gyűrűcske és egy nagyobb, szélesebb, lemezből hajlított gyűrű helyezkedett el (1. kép 2, 4). A megfigyelésünk alapján a három bronzrudacska azt a célt szolgálta, hogy három bőrszíjat ékeltek be segítségükkel a rúdvégbe. Ezt a három szálat utána szorosan átfogták a bronzpánttal. Utána valószínűleg összefonták ezt a szíjat koronafonat-szerűen, s a fonat végén a kis bronzgyűrűket is belefonták a szíjak közé. Ez a hosszú „ostor” ezután úgy került a sírba, hogy összehajtogatták. Erre mutat a széles, sötétebb elszíneződés a végeken, ahol az összehajtogatásnál duplázódott a szíj. Végét jelöli a gyűrűsor. A rúd stift-rudacska között fennmaradó hely, ill. az átpántolás mérete alapján kb. 2 mm-es átmérőjű lehetett a szíjfonat egy-egy szíjának átmérője. Az átpántolásra azért volt szükség, mert a kiékelés egyedül nem lett volna elegendő a hosszú, nehézvégű szíjzat megtartására, a használat közben fellépő húzóerő miatt kicsúszott volna.

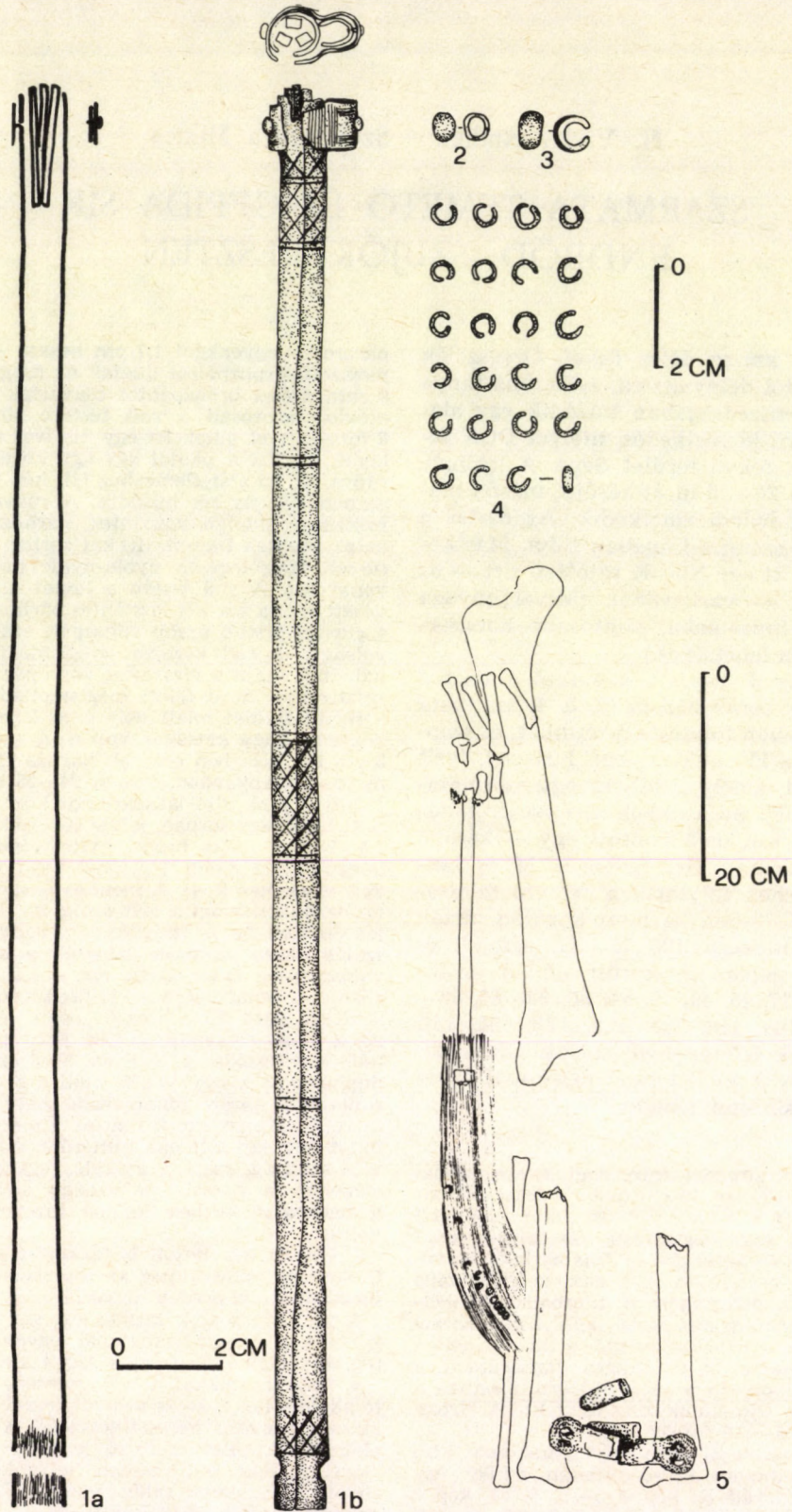
2. Öntött, kis nyitott bronzkarika az alsó csigolyáknál (1. kép 3), valószínűleg az ostorhoz tartozott, állatjárás mozdíthatta el eredeti helyéről.

3. A bokacsontok között két vas szíjvég. Végük félköríves, a szíjcsatlakozásnál egyenes, itt 2×9 mm-es téglalap alakú nyílással a szíj számára (2. kép 3–4).

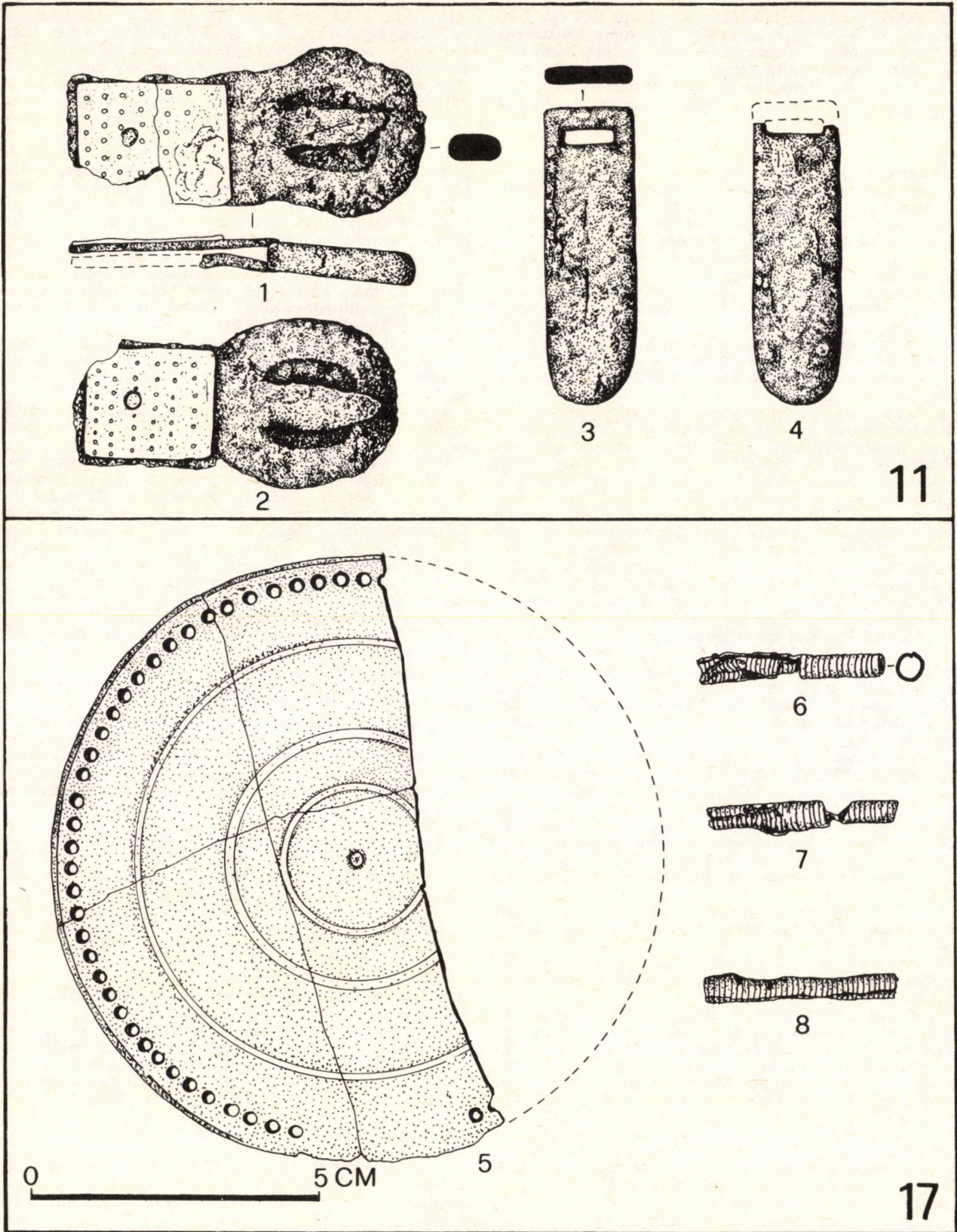
4. Csakkarikákkal a bokacsonton, csatlemezzel a sírfalak felé két rozsdás vascsat feküdt. A csatfej kör alakú, kissé ovális keresztmetszetű. A csattekercs téglalap alakúak, az alsó és felső lemezt egy szegecs tartotta össze. A felső csatlemezen helyenként sárgásra színeződött ezüstlemez rátét, melyen függőleges sorokban polcolt díszítés fut (2. kép 1–2).

17. sír

A 15. sír rábontásánál kb. 40 cm mélységben felső állkapocs töredék és leletek utaltak arra, hogy egy szarmata női sírt tettek tönkre. Embertanilag értékelhetetlen.

1. kép 1 a—b, 2—4 a 11. sír ostora; 5. a 11. sír részletrajza
 Abb. 1. 1 a—b, 2—4. Peitsche des Grabes 11; 5. Detailzeichnung des Grabes 11

2. kép 1—4. a 11. sír mellékletei; 5—8. a 17. sír mellékletei
 Abb. 2. 1—4. Beigaben des Grabes 11; 5—8. Beigaben des Grabes 17

1. Fehér fémtükör töredékei. Átmérője 10,7 cm, hátoldalán koncentrikus körökkel, peremén lyuksorral, mely egy helyen, a fogantyú illesztési helyén 3 cm szélességben megszakad (2. kép 5).

2. Három darab vékony hornyolt aranylemezből hajlított *aranycső-gyöngy*. Hosszúságuk 3,2–3,4 cm (2. kép 6–8).

27. sír

Kissé trapéz alakú, lefelé szűkülő, D—É irányú sírgödörben egy női csontváz feküdt. A sírgödör a sírfolt jelentkezésénél 265 cm hosszú, fejnél 90 cm, lábánál 75 cm széles. A sír mélysége fejnél 160 cm, lábánál 167 cm. A sír hossza az alján 240 cm, szélessége pedig 60, ill. 40 cm. A mállékony, rossz megtartású váz a sírgödör bal oldalán feküdt. A mérhető csontvázhossz 165 cm. A felnőt (adultus) nő vázából csak rossz megtartású fogai (I, PM, M) maradtak meg az epifizistöredékekkel. Fogkopás: 2—3. A holttestet egy kivájt fa rönkkoporsóban helyezték a sírba, ennek nyomát a sírfeleken fél cm vastag, közepe felé enyhén szélesedő és öblösödő, oldalt 15 cm magasan dokumentálható barnás farostok és elszíneződés jelezte (17. kép 2).

1. A nyaktájékon háromsoros *gyöngynyalánc*: az első fehér henger-, gömb-, és hordó alakú kalcium, kagyló és üvegyöngyökből fűzték, mely utóbbiak a felszedéskor részben elporladtak (3. kép 1). Ez alatt lapos hatszögletű hasáb alakú nagyobb kalcium és kisebb ugyanilyen lila üvegyöngy, gömbös irizáló fehér üvegyöngy inkruszált sötétzöld pettyekkel, lapos, korong alakú kékesfekete üvegyöngy fehér körbefutó inkruszált vonallal díszítve és hengeres, ill. gömbös zöld üvegyöngy következett (3. kép 2). A harmadik sort apró fehér gömb alakú üveg-, nagyobb ugyanilyen kalcedon-, lapos hatszögű hasábos és sokszögű karneol-, hengeres zöld és fehér üvegyöngy alkotta (3. kép 3).

2. Az első füzérel egymagasságban középtájon bronz emailos *korongfibula* feküdt. Peremén hat, kiugró kis díszítetlen tag. A kiemelkedő középrészt két koncentrikus, barázdált borda veszi körül. A kiemelkedő körgyűrűben zöldesfehér email alapon kissé ovális piros millefiori karika-sor. A fibula közepén mélyedés, középpontján lyukkal (3. kép 10).

3. A második gyöngysor bal oldalán kis, 1 cm átmérőjű, egyik oldalán erősen kikopott, zárt öntött *bronzkarika*; a nyálánc összefogó karikája (3. kép 5).

4. A harmadik gyöngysorban apró bronz huzaltöredékek, valószínűleg felcsavart végű *karikák* töredékei. Az egyik karika keresztmetszete egyik végén kör, másik végén téglalap (3. kép 7), a másik három karika vékony, kör keresztmetszetű huzalból készült (3. kép 8—9).

5. A bal felkarcsont közepe táján, a nyálánc alatt 56 szem apró, többtagú fehér-, ill. aranyozott fehér *üvegyöngy* (3. kép 4).

6. A váz bal oldalán, a medence tájékán 3,8—4 cm átmérőjű, kör keresztmetszetű öntött bronz *övkarika* (5. kép 1).

7. A bal alkarcsonttól a térdig több sorban az *övgyöngyei*. Az elsőben apró, gömbölyű fehér, hengeres, négyszögű lapos hasáb és nagyobb, gömbös zöld üvegyöngyök voltak (4. kép 1). A második sorban apró, gömb alakú fehér üveg-, lapos, nagyobb, korong alakú piros üveg-, gömbös töredezett hegyikristály, bordázott, világoszöld üveg-, kék és piros színű, millefiori üveg, ill. hordó alakú kagyló és egy nagyobb, zöldesfekete fehér színű millefiori üvegyöngyszem töredéke (4. kép 2). A harmadik sorban legömbölyített végű enciánkék üveg és nagyobb sokszögű zöld és lila üvegyöngy (4. kép 3). A negyedik sorban nyomott gömb alakú üvegyöngyök: fehér, piros foltokban inkruszált-, piros alapon haránt futó fehér csíkokkal inkruszált gyöngyszemek és egy szétmállott üvegyöngy (4. kép 4). Az ötödik sorban fehér gömb alakú és hengeres üvegyöngy, ill. sokszögű lila üvegyöngy és szétporladt gyöngyszem

mek feküdtek (4. kép 5). A hatodik sorban hordó alakú kalciumgyöngyök (4. kép 6), a hetedikben fehér, kék karikával inkruszált üveg, gömb alakú kalcium, piros és zöld üveg, sokszögű piros üveg és egy hordó alakú zöld millefiori gyöngy, amin piros mezőket sárga karikák és ívek kereteltek (4. kép 7). A gyöngyök között fekvő csengő alatt a csengő függesztőszálának gyöngyei: sokszögű és gömbös fehér üvegyöngyök (4. kép 8). A nyolcadik sorban gömb alakú kalcium, sötét vízzöld és piros üvegyöngyök (4. kép 9). A kilencedik sorban gömbös sötétpiros, henger alakú fehér és a bontáskor szétmállott üvegyöngyök voltak (4. kép 10). A tizedik sorban következett egy bikónikus világos vízzöld üvegyöngy, barnás csík kísérte fehér hullámvonalas díszítéssel (4. kép 11). Ezalatt az öv végének gyöngyei: két szétteké nyomott gömb alakú gyöngyszem, piros csíkok között egymást keresztező fehér hullámvonalas berakással, nagyobb gömb alakú kalcium, ill. nagyobb, szétporlott üvegyöngy (4. kép 12).

8. A bal combcsonton a gyöngyök között öntött, bordázott, félgömb alakú, középen átfúrt *veret*. Belsejében szintén öntött bronz ún. *gömbös gyűrű*. A darabokat másodlagosan csengőnek használták (5. kép 4, 6).

9. A bal combcsont felső részén feküdt egy *vastú*, valószínűleg a megkötött textilöv két szálát tűzték össze vele (3. kép 6).

10. Az öv gyöngyei között kis *festékes szelence* darabjai. Teteje kör alakú vaslemezből készült, középen furattal (5. kép 2). Oldala és fejeke bronz. Fá = 2,6 cm, töredékes M = 4 cm. Ebben a bronz patinájától kissé megszínezve fehér, összeszáradt festék (5. kép 3). E fölött vasrozsdában famorzsa. Valószínűleg a szelence fa dugója, melyre a vas fedőlemezt ráerősítették.

11. A combcsontok között egyélű, egyenes hátú, igen rossz állapotban lévő, kisméretű *vaslék* töredékei. A penge végén homorú köszörülésnyom (5. kép 8).

12. A jobb combcsont alsó végén bikónikus, egyenlőtlen nagyságú felekből álló fekete foltosra égett sötétbarna *orsógomb* (5. kép 5).

13. Az övön csüngött egy kis kacsza alakú, öntött bronz *csüngő*. A kacsza hátán a függesztőfül (5. kép 7).

14. Az alsó lábszárak körül 257 szem *gyöngy*: hengeres, korong és gömb alakú fehér üveg-, négyszögű rövid hasábos, gömbös, hengeres és sokszögű sötétpiros üvegbevonatú vízzöld üveg-, sokszögű, gömbös, négyszögű hasábos narancssárga üveg-, sokszögű, hatszögű hasábos lila, hasonló zöld, hengeres és sokszögű világoskék üvegyöngy (5. kép 9—10).

15. A koporsóban a lábfelelőli részen kis barnásszürke, egyfűlű korongolt *bögge* feküdt. Kör keresztmetszetű füle a peremből indult ki. Nyakán függőleges, besimított díszítés. Valószínűleg az edény korábban kicsorbult, mivel a peremet és a fül részét kissé ferdén gondosan lecsiszolták. A bögge fenekén 2, ill. 3 kör alakú karcolat. Szá = 6 cm, Fá = 3,2 cm, M = 6,8 cm (5. kép 11).

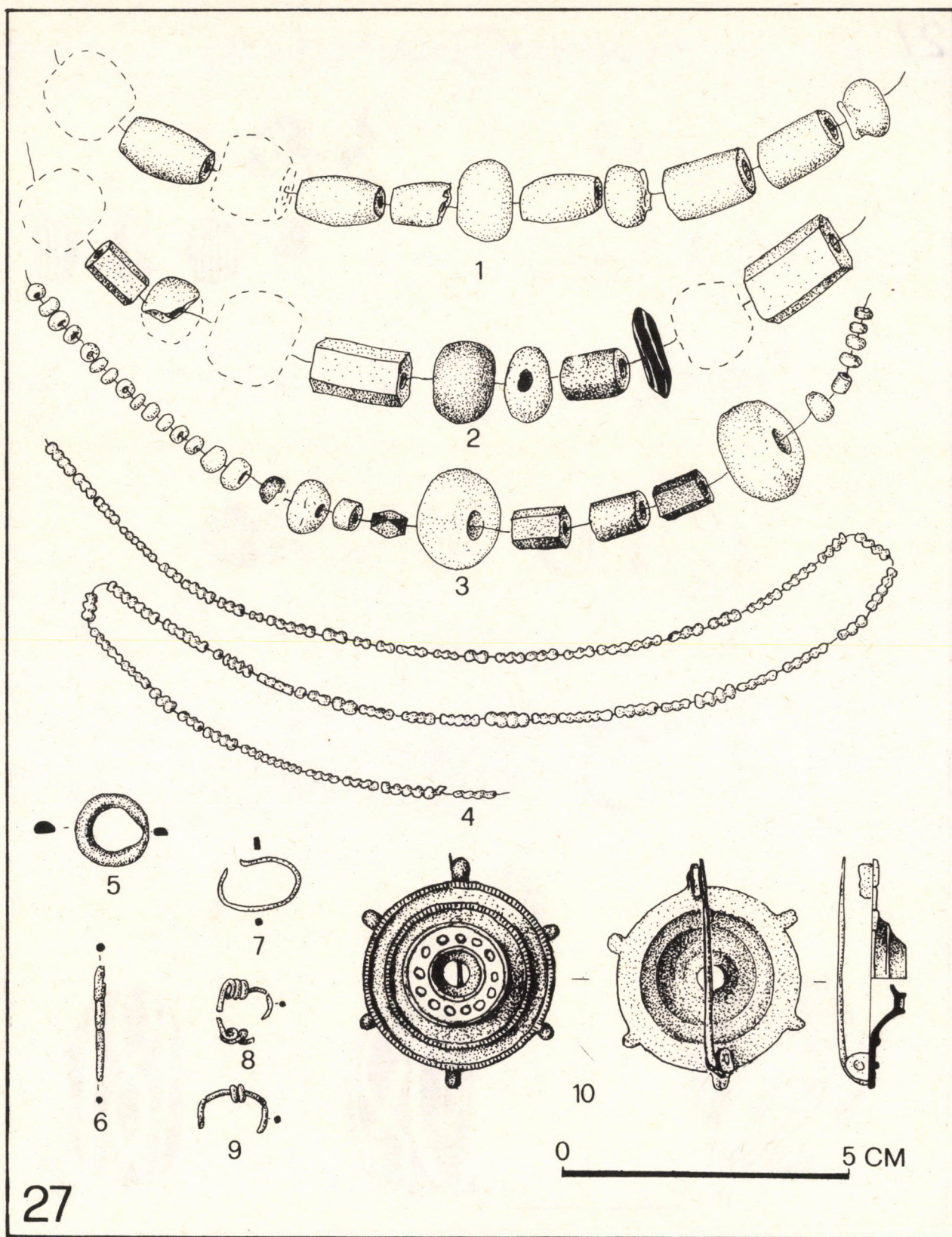
45. sír

A 200 cm hosszú, fejrészen 60 cm, lábérészen 53 cm széles sírgödör a fejnél 90 cm, lábánál 75 cm mély volt. Ebben feküdt a D—É tájolású lánygyermek (Infans II korú) 127 cm hosszú csontváza. A váz rossz megtartású volt, csak a koponyatető darabkái, medencecsont- és csigolyatöredékek maradtak meg. A 48. sír gödre átvágta a sírt, de teljes mélységében nem bolygatta meg (17. kép 3).

1. A koponyától 10 cm-re hengeres kis bronz *vödör-csüngő* (6. kép 2).

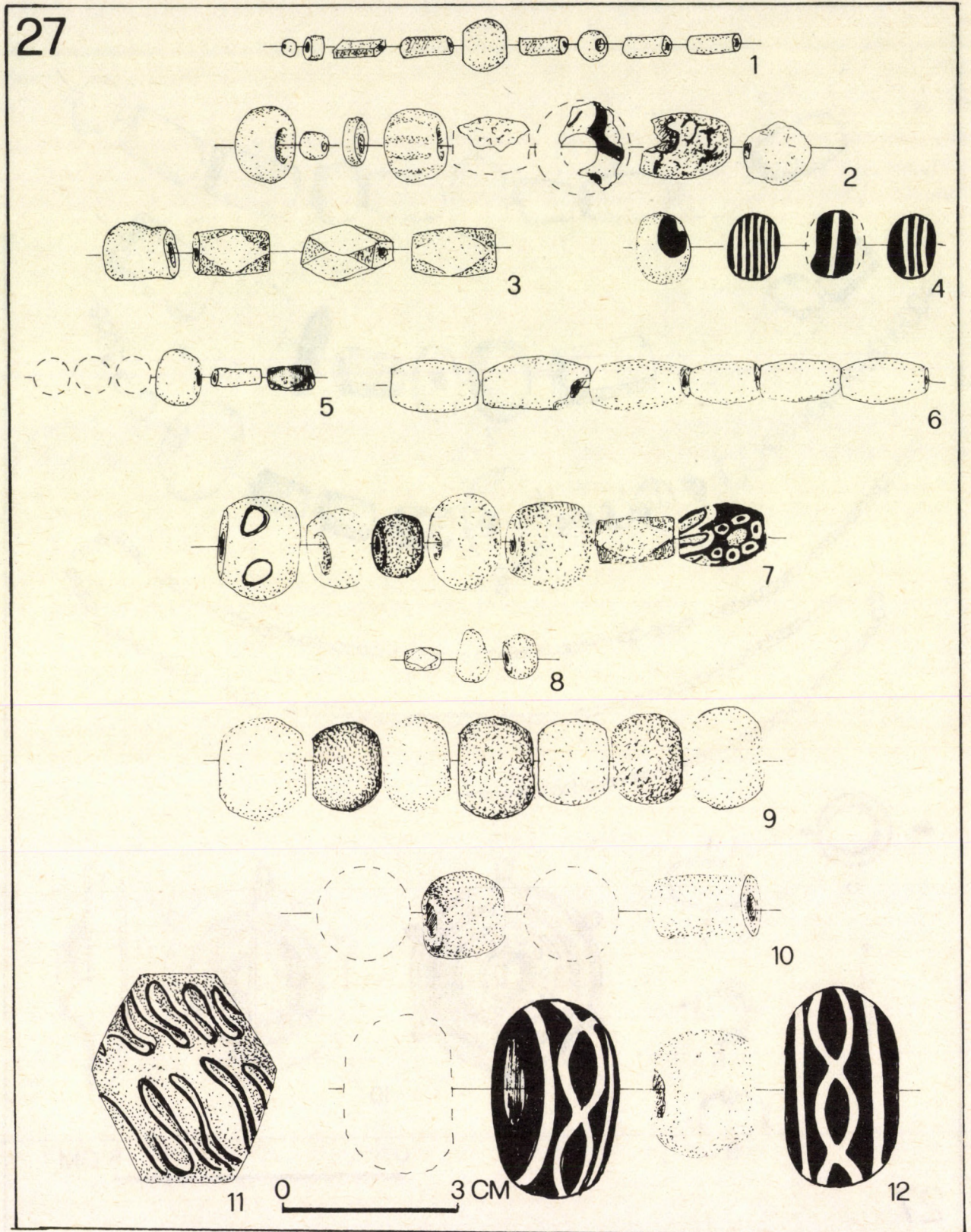
2. Az állcsúcstól a mellig a *nyálánc* gyöngyei szét-szórva. Piros, sokszögű üveg-, hengeres kalcium-, kis, gömbös kék üveg-, nagy fehér hengeres kalcium, apró gömbös kék üveg- és nagyobb hengeres borostyán-gyöngy (6. tábla 3).

3. A koponya tájékán, de a megbolygatott sírföldből került elő egy kéttagú, kétgombos erősprofilú *ezüst fibula*. A lábvégen nagy, lapos, kerek gomb, a tütartó

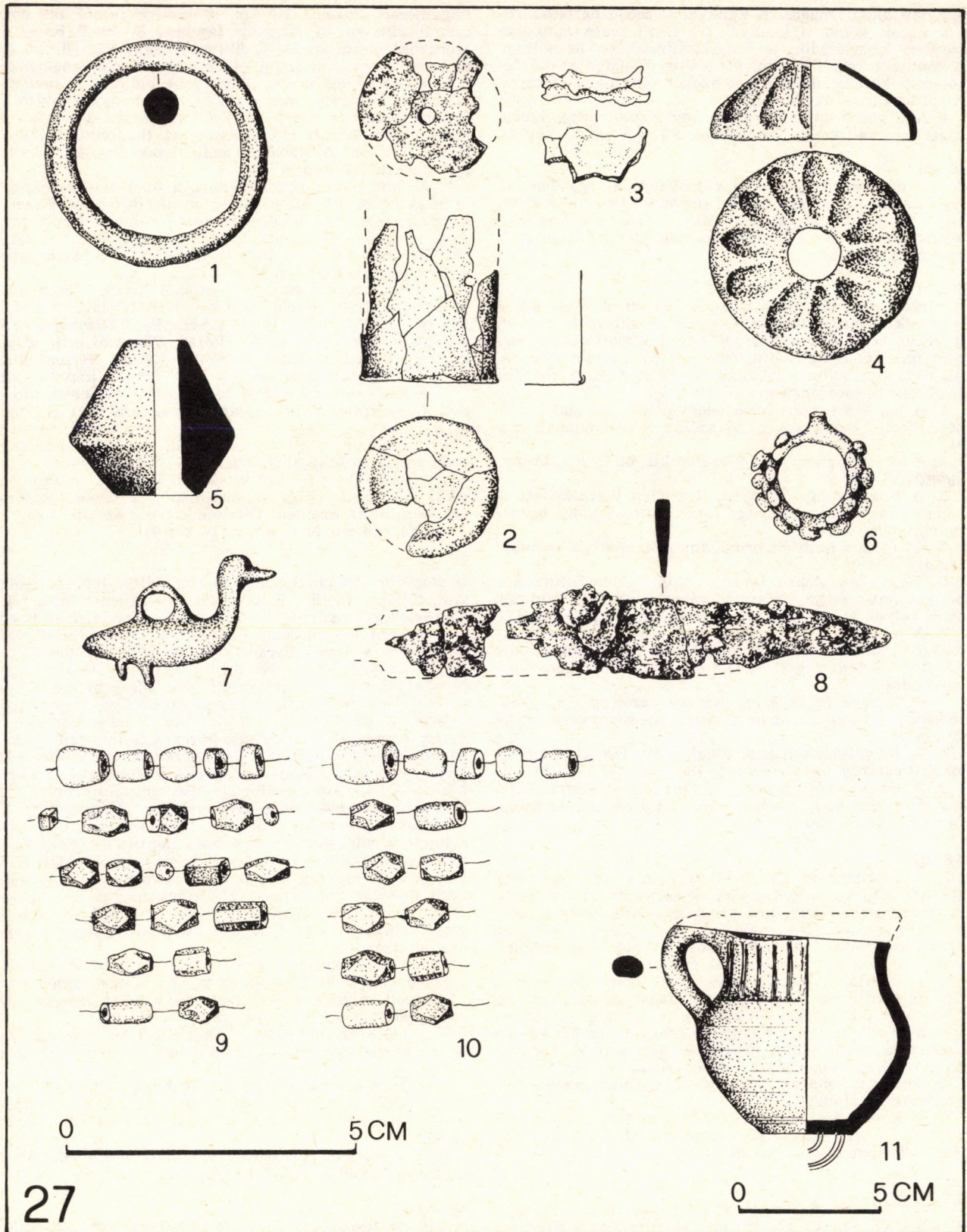

27

3. kép 1—10. a 27. sír mellékletei
 Abb. 3. 1—10. Beigaben des Grabes 27

4. kép 1—12. a 27. sír mellékletei
 Abb. 4. 1—12. Beigaben des Grabes 27

5. kép 1—11. a 27. sír mellékletei
 Abb. 5. 1—11. Beigaben des Grabes 27

téglalap alakú, magas. A kengyel közepén háromszorosan tagolt gömb, a kengyel fej felőli része rombusz-szerűen kiszélesedik, a horgonyfibulákhoz hasonlóan. A többtekerceses fibulaspirált széles, téglalap alakú fedőlemez borítja, mely a két szélén ráhajlik a spirálra. A spirálszegecs vas (6. kép 1).

4. A sírgödör lábfelőli részén egy feketésbarna, durva, kézzel formált *edény* fenékresze. FÁ = 8 cm (6. kép 4).

46. sír

A 45. sír mellett 70 cm-re rajzolódott ki egy 200 cm hosszú, 75, ill. 50 cm széles sírgödör. 140 cm mélyen volt az alja, de pár csontzilánkon kívül más nem volt benne. Csak a D—É 2' Ny-ra tájolás alapján soroljuk a szarmata sírok közé.

49. sír

A sírfolt nem rajzolódott ki. Az 55 cm mélyen fekvő gyermek csontváz (Infans I. korú) megközelítően D—É tájolású volt. A csontvázból egy falcsonttörök, egy post mortem erősen deformálódott os frontale török, bal oldali mandibula-darabka, továbbá csigolya-, borda- és clavicula-törökek maradtak meg.

1. A bal felkarcsont felső végénél téglalap alakú, félbehajlított *bronzlemez*, egyik szélén vésett vonal (6. kép 9).

2. A bal szemgödör alsó részénél kis, bikónikus *bronzgyöngy* (6. kép 6).

3. A bronzgyöngytől lefelé, a mellen helyezkedett el a nyaklanc többi része, egy lapos korong alakú *borostyánggyöngy* (6. kép 5).

4. Kónikusra hajlított bronzlemez foglatban szarvasfog *amulett* (6. kép 8).

5. Félkorong alakra faragott, két helyen átfúrt koponyacsont-*csüngő*. Peremén vésett vonalak, felületén több helyen bronz- és vasrozsda nyomokkal (6. kép 11).

6. A felsorolt csüngők *vaslánc*on lógtak. A lánc megmaradt szemei alapján (6. kép 12) megállapítható, hogy két-két karikat fogott össze egy láncszem, ismétlődő sorrendben.

7. A bordák felett 5 cm hosszú *vastárgy* lenyomata látszott, a tárgy azonban teljesen megsemmisült (kés? fibula?).

8. A lábvégeknél ívesen meghajlott, kör keresztmetszetű *vastárgy* (ár vagy csat) töredéke (6. kép 10).

9. A lábához helyezték a kézzel formált, durva, kisméretű téglaszínű *poharat*. Szá = 6,3 cm, FÁ = 6 cm, M = 6,7 cm (6. kép 7).

54. sír

65 cm mélységben, kb. D—É tájolásban egy gyermek (Infans I. korú) jórészt elporladt csontjait találtuk meg. A sírfolt nem rajzolódott ki. A gyermek hiányos, post mortem erősen deformálódott koponyatetőcsontja az egyetlen épben maradt csont. A jobb szemüregben *cribra orbitalia* (a bal oldali hiányzik).

1. A melltájón kéttágú, széles spirálkarú ún. germán típusú *térdfibula*, bronzból. A magas, téglalap alakú tütartó derékszögben illeszkedik a lábhoz. A lábvég háromszoros bordával tagolt. A kengyel fejfelőli részén vízszintes borda alatt hosszanti párhuzamos hornyolás. A fejlap csökevényes, félkör alakú (6. kép 13).

2. Ugyanitt hengeres, fehér *mészkögyöngy*, mely a felszedéskor szétmállott.

3. A koponyától északra, tehát a lábfelőli részen korongolt, sárgás téglaszínű, kisméretű *edény* (6. kép 14). Szá = 6,2 cm, FÁ = 3 cm, M = 7 cm.

80. sír

Körülárkolt sír. A sírárok nyugati részén alig látszott, mivel a 77., 81., 66., 56., 52., 83., 42. Árpád-kori sírok átvágták. A kőrárok déli részén nyitott. A keleti részen szélessége 55 és 100 cm között változott. A bejárati részen a vége 40 cm széles volt. A sírárok belső átmérője K—Ny irányban 7,1 m, É—D irányban 8 m. A sírgödör

nagyméretű, hossza 310 cm, szélessége fejnél 100 cm, lábnál 120 cm. A sírgödör tájolása D—É 2' K-re, a csontvázé pontosan D—É. Teljes sírmélység 150 cm. A koporsó nyomait a sírfal mellett kb. 10 cm magasságban lehetett megfigyelni. A sír jobb oldali fala mellett állatjárás bolygatta meg a földet. A koponya hiányzott, az alsó állkapocs a sírgödör DK-i sarkában, a váz felett magasabban került elő. A csontváz (koponya nélküli) hossza 130 cm. A sírban a mellékletek alapján felnőtt férfi feküdt (17. kép 4).³

1. A jobb oldali sírfal mellett, a térd magasságában kéttágú *bronz fibula*. A tüt és az alsóhúros spirálszerkezetet vas stifttel erősítették fel. Az öntött fibula négyes, gyöngyözött tagolású lábvége túlnyúlik a tütartón. Hasonló hatszoros tagolás választja el a fibula láb- és kengyelrészét (7. kép 3).

2. A bal combcsont felső részénél kívül, erősen kopott Vespasianus hibrid *ezüst denár* (BMC 331., 10. t. 5.). Előlap: IMP(ERATOR) / CAESAR VESPASIANVS AU(G) (kívülről olvasható); Hátlap: Victoriát tartó alak, körirata olvashatatlanul lekopott. (Előlap Vespasianus i. sz. 75—79, hátlap Titus i. sz. 77—78.)⁴ (21. kép 2 a—b)

3. A két combcsont felső része között *vaslemez* töredék (keresztmetszete alapján esetleg csattest) (7. kép 5).

4. E vaslemez alatt visszahajlított végű, kör keresztmetszetű *ár* fa tokban (7. kép 2).

5. A jobb lábfej mellett kis, kétfülű szürke, aszimmetrikus korongolt *edény*. A perem alatt a hasig függőleges besímitott díszítés. Felülete erősen kopott. Szá = 7 cm, FÁ = 4 cm, M = 9,7 cm (7. kép 1).

83. sír

A sírgödör 235 cm hosszú, 55 cm széles, 100 cm mély volt, tájolása D—É 1,5' K-re. Feneke egyenetlen, a fejrész felé kissé mélyült. A váz felszedésekor látszott, hogy igen vékony fekete réteg húzódtott a csontváz alatt végig, ami a sírlepel maradványa lehetett (18. kép 1). A sírban felnőtt (maturus) férfi csontváza feküdt, vázhossza 162 cm. A koponyatető post mortem nagymértékben deformálódott, hiányos, töredékes, ugyancsak hiányos a maxilla és a mandibula. Norma verticalis: ovoid. Processus mastoideus: közepes fejlettségű. Arcus superciliaris kiemelkedő. Protuberantia occipitalis externa: 2. Spina nasalis anterior 4-es fokozatú. Fogkopás: 3. Az apertura piriformis alsó széle anthropin. M₂ alveolusa atrofizálódott. Hyperdontia a C₂ mellett. A C₂ csigolya processus articularis inferiorja és a C₃ facies articularis superiorja spondylosis deformans következtében összecsontosodott a bal oldalon (a jobb oldali rész hiányzik). Rossz megtartású, hiányos vázcsontok. A csontozat masszív, robusztus vázfelépítés, magas testmagasságra utaló diafizis-maradványok. Spondylosis deformans kismértékben a háti, igen előrehaladottan az ágyéki szakaszon.

1. A mellen kéttágú, erősprofilú, egygombos, trapéz-szerűen szélesedő lábú *bronz fibula*. A láb szélén tremolirozott díszítés. A kengyel csökevényes fejrész felé eső részén ötszög keresztmetszetű (7. kép 6).

2. A bal kézfejnél egyélű, domború hátú, homorú élű, széles nyéltüskés *vaskés* feküdt, hegye letörött (7. kép 10).

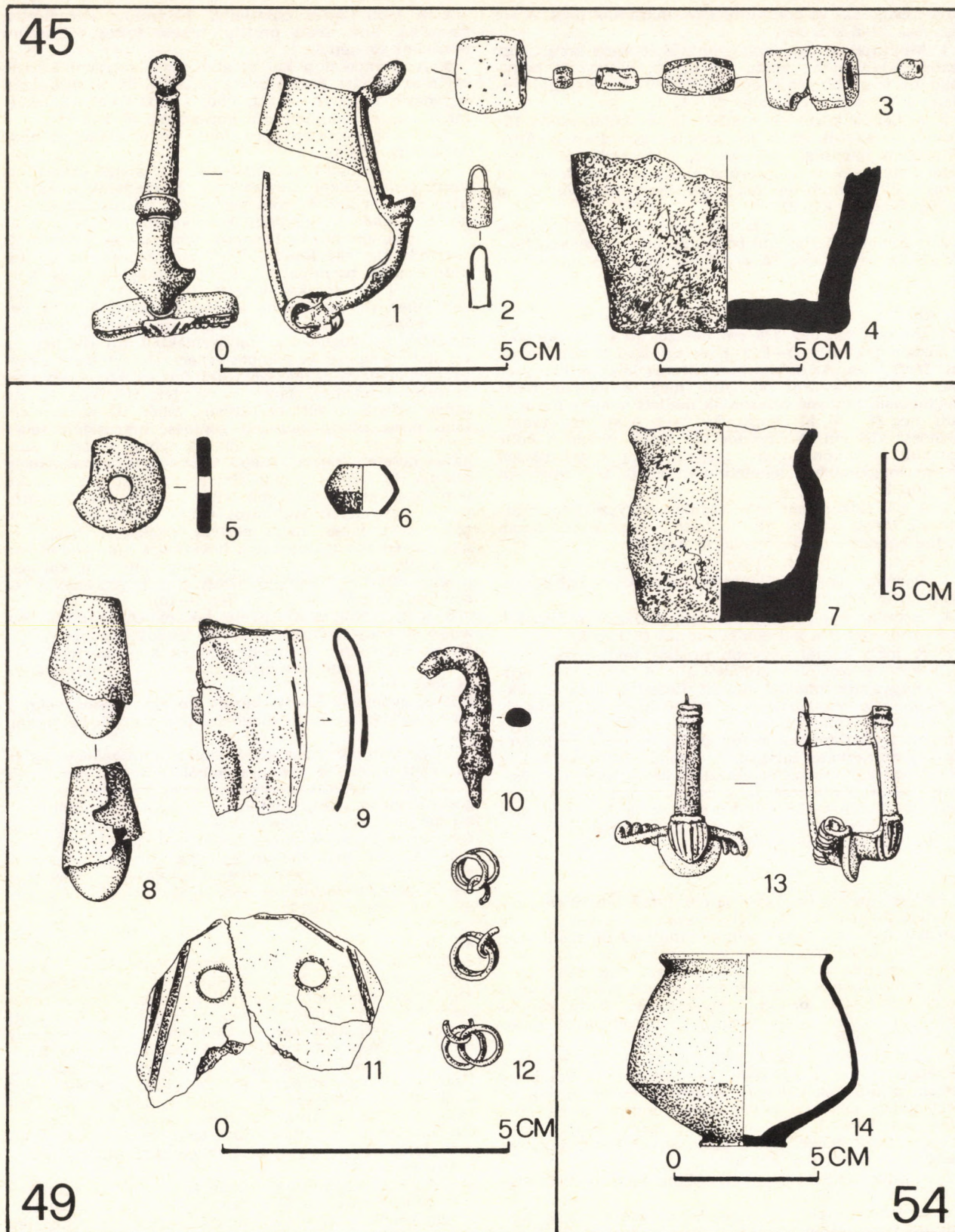
3. A medence bal oldalán *csiholóacél* (7. kép 8).

4. A sír földjéből, a keleti sírfal mellől, a térd magasságában került elő egy sárgásfehér, pattintott *tűzkő* (7. kép 9).

5. A medencén kis szögletes, trapéz alakú *vascsat*, a csatlemez töredékével (7. kép 7).

84. sír

A 140 cm hosszú, 40 cm széles, kissé lekerekített sarkú sírgödör keleti oldalfala kissé ívelt (állatjárás?). A csontváz jobb karja és bordái, ill. a koponya egy része megsemmisült. A 100 cm mélyen fekvő váz hossza 74 cm. Infans I. korú gyermek koponyatető-, mandib-

6. kép 1—4. 45. sír mellékletei; 5—12. 49. sír mellékletei; 13—14. 54. sír mellékletei
 Abb. 6. 1—4. Beigaben des Grabes 45; 5—12. Beigaben des Grabes 49; 13—14. Beigaben
 des Grabes 54

bula-, csigolya- és bordatöredékei maradtak meg. A sír tájolása D—É 2' K-re.

1. Melltájékon *nyaklánc* gyöngyei: 6 szem korall, egy szabálytalan hasáb alakú borostyán, kölesszem nagyságú és nagyobb fehér átlátszatlan üveg-, hasonló enciánkék és zöld üvegyöngy (8. kép 1).

2. A bokák körül — mindkét lábon külön-külön füzérben — 421 db ép és pár töredék gyöngyszem. Apró kölesszem nagyságú világoszöld, világoskék, piros, fekete, fehér, kék üveg-, korong alakú piros és fehér, ill. piros kék, három és négytagú ikergyöngyből áll a *gyöngyfűzér* (8. kép 3).

3. A lábnál kihajló peremű, bikónikus testű, durva, kézzel formált, téglaszínű *bögge*, pereme egyenesen hajlik ki. Szá = 5,5 cm, Fá = 6,9 cm, M = 3,4 cm (8. kép 2).

85. sír

115 cm mélyen, egy 236 cm hosszú, 70 cm széles sírgödörben feküdt a D—É 2' K-re tájolású felnőtt (adultus) férfi váza. Az erősen korhadt váz lábfejei hiányoztak, a sírt állatjárás bolygatta meg. A nagyon rossz megtartású, hiányos vázcsontok mellett néhány fog maradt meg (I, PM, M). Fogkopás: 2—3. A mérhető csontvázhossz 156 cm. A sírgödör bal oldali részén a holttest alatt a fa rönkkoporsó maradványai. A déli részen 20 cm magasságban lehetett dokumentálni a koporsót (18. kép 3).

1. A bal felkarcsont belső oldalán négyszögletes csatlemező, törött *vascsat*, alsó és felső lemeze között 4 mm vastag bőrszija maradványával (8. kép 5).

2. Alatta újabb *vascsat* töredéke (8. kép 6).

3. Barnás színű kőből pattintott *tűzkő* a bal combcsontnál (8. kép 7).

4. Hosszú, egyélű, egyenes hátú, középső nyéltüskés *vaskés* töredékei a bal combcsontnál (8. kép 8).

5. A jobb kéznél nagyobb rozsdás textilmaradvány, mely kétféle szövésű textíliából állt. A felső szövet erősebb, nagyszálú fonalból készült. Lefejtése után előbukkant alóla a négyszögletes csattestű bronz „D” *csat*, és a csat alatti, vékonyabb szálú, sűrű szövésű textília, ez alatt és a csatlemezek között pedig porózus szerkezetű bőr (?) maradvány látszott. A rozsdás lenyomaton látszik, hogy a 2 cm széles bőrszija két szegeccsel erősítették fel a csatlemezeket, a csatkarikába viszont keskeny, 6—7 mm széles szíjat csatoltak (8. kép 4 a rozsdából kibontott csat és az alsó szövet maradványa a keskenyebb szíj lenyomatával).

88. sír

A 195 cm hosszú, fejrészen 55 cm, lábrészen 70 cm széles sírgödörben 115 cm mélyen feküdt a D—É 2' K-re tájolású, 170 cm hosszú felnőtt (adultus) nő csontváza. A nagyon rossz megtartású vázcsontmaradványok mellett a koponya arcváz-töredéke maradt meg. Fogkopás: 1—2, spina nasalis anterior: 4. Apertura piriformis alsó széle: anthropin, orbita: négyszögletes, fossa canina sekély. A csontok alatt megfigyelt maradványok fakoporsóra utalnak.

1. A mellcsonton és a mellkas bal oldalán elszórva helyezkedtek el a *nyaklánc* gyöngyei: apró gömb és henger alakú fehér üveg-, nagyobb, hengeres korall, gömb alakú sötétzöld és kék üvegyöngyök, sárga, millefiori karikákkal, ill. gömb alakú nagyobb kalcedonygyöngy, rövid henger alakú piros és gömbös aranyozott ikergyöngy (törött) (9. kép 6).

2. A jobb könyöknél hajlított fejű, több helyen megörbült *bronztű* (9. kép 5).

3. A jobb csuklón kónikus *bronz csengő*, lépcsősen szűkülő felsőrészrel. Ezen a részen keresztirányú furaton át akasztották fel a csengőt. A csengő vasnyelvét pedig a csengő tetején fűrt két lyukon áthurkolva erősítették fel. (9. kép 2).

4. A jobb kézfej csontjainál bikónikus, egyenlőtlen részekből álló, ívelt profilú, fekete foltos téglaszínű *orsógomb* (9. kép 3).

5. A gerincoszlop bal oldalán, az alkarcsont közepe táján az öv zárt, öntött bronz karikája. Egyik szakaszán egyenesre reszelve — ott, ahol a textilövet ráhurkolták —, evvel szemben erős kopásnyom (9. kép 1).

6. A jobb kézfejen apró, fehér gömb alakú *gyöngyszemek* (9. kép 8).

7. Az övkarikára hurkolt textilöv lecsüngő szárát felvarrt *gyöngyökkel* hímezték ki. Közvetlenül a karika után egy enciánkék, zöld pettyekkel inkrusztált és egy gömbös fehér üvegyöngy következett (10. kép 1), ez alatt apró, gömbös és hengeres fehér üveg-, inkrusztált (pettyek kiestek) fehér üveg-, barnássárga alapon fekete közepű, barnával keretelt szemesgyöngy-, és ikergyöngyből álló sor következett (10. kép 2). A harmadik sok fehér, ill. kávébarna alapon barnával keretelt fekete közepű inkrusztált gyöngyszemekből és hasonló, de fehér pettybetétes gyöngyszemekből állt (10. kép 3). Ez alatt hengeres és gömbös fehér-, ill. sötétzöld üvegyöngy, melyen sárga szemeket fognak közre egymást keresztező hármassá, sárga sávbetétek (10. kép 4). Az utána következő sort borostyán-, fehér, ill. piros, sötétebb piros sávos nagyobb gömbös, inkrusztált fehér gyöngy, nagy, barázdált enciánkék gyöngy és fehér, sárgával keretelt barna közepű, inkrusztált szemesgyöngy alkotja (10. kép 5). A hatodik sorban kissé hordó alakú borostyán, kisebb-nagyobb fehér gömbös, ill. hengeres üveg-, ugyanilyen téglapiros üveg-, enciánkék alapon piros, zöld, fehér, sárga pettyes inkrusztált üveg-, és ugyanilyen lila gyöngyszem következik (10. kép 6). Az öv alján négy, nagyméretű vastag kalcedon koronggyöngy zárja le a gyöngyhímzést. A gyöngyszemeket keresztirányban fűrták át (10. kép 7—10).

8. A gyöngyök alatt egyélű, hosszú, egyenes hátú, középső keskeny nyéltüskés *vaskés* feküdt, hegyével a koponya irányában. A nyéltüskén és a penge nyélfelelő részén 1—1,2 cm hosszúságban a nyél famaradványa (9. kép 11).

9. A gyöngyök között került elő egy hosszú, vékony *vastű*, melyet az öv lecsüngő szárába szúrtak be (9. kép 4).

10. Az alsó lábszárak körül több sorban *gyöngyszegély* húzódott közel 800 gyöngyszemből: többszörösen tagolt sárga és aranyozott ikergyöngy, hengeres fehér és világoskék, világoszöld, sötétpiros ikergyöngy, korong alakú narancssárga, világoszöld és hengeres fehér, gömbös fehér és világoskék üvegyöngyből (9. kép 9—10).

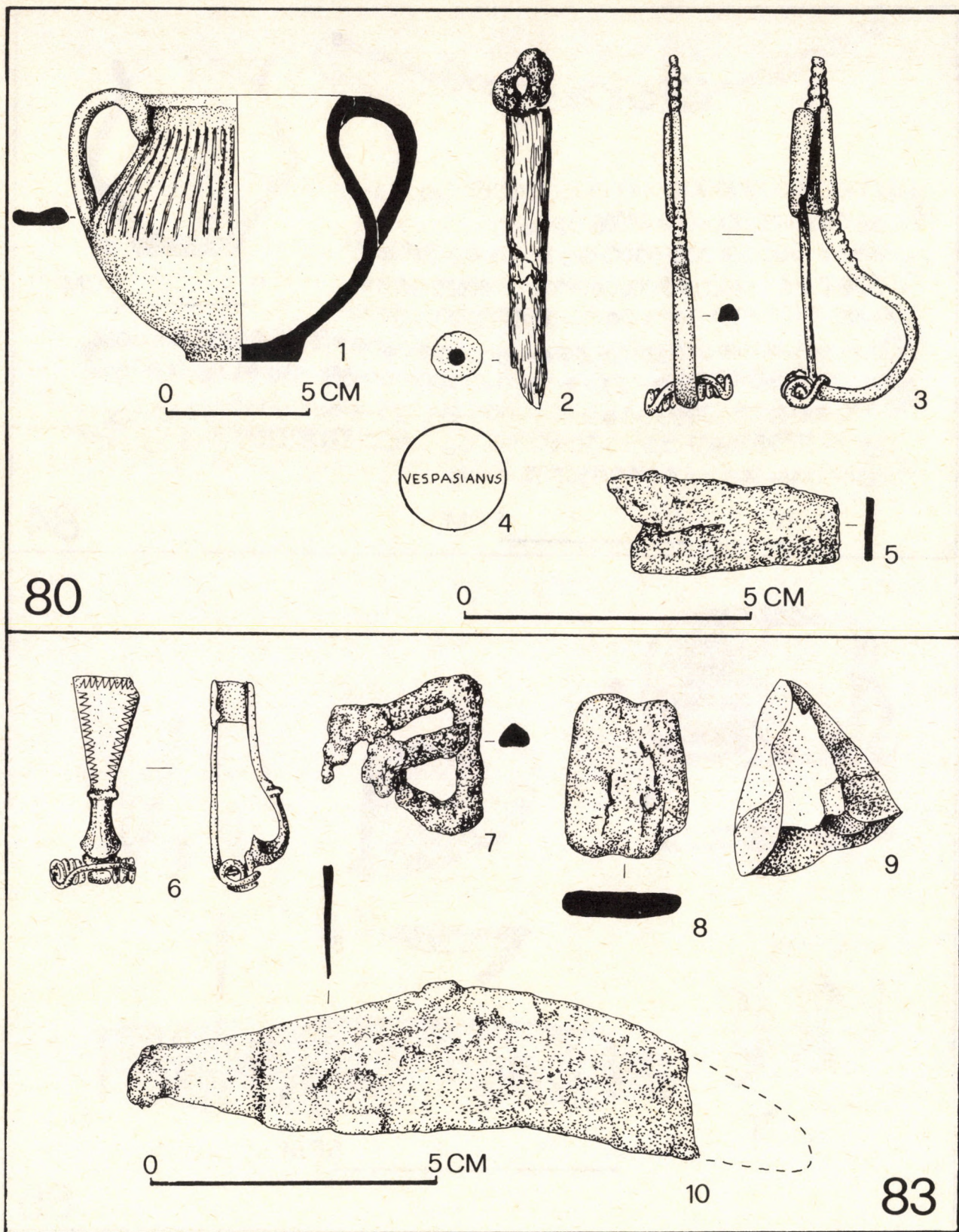
11. A jobb alsó lábszárba dőlve korongolt, feketés-szürke, fényes bevonatos *edény*, hasa közepén széles sávban rovátkolt díszítéssel. Szá = 9,4 cm, Fá = 6 cm, M = 14,4 cm (9. kép 7).

89. sír

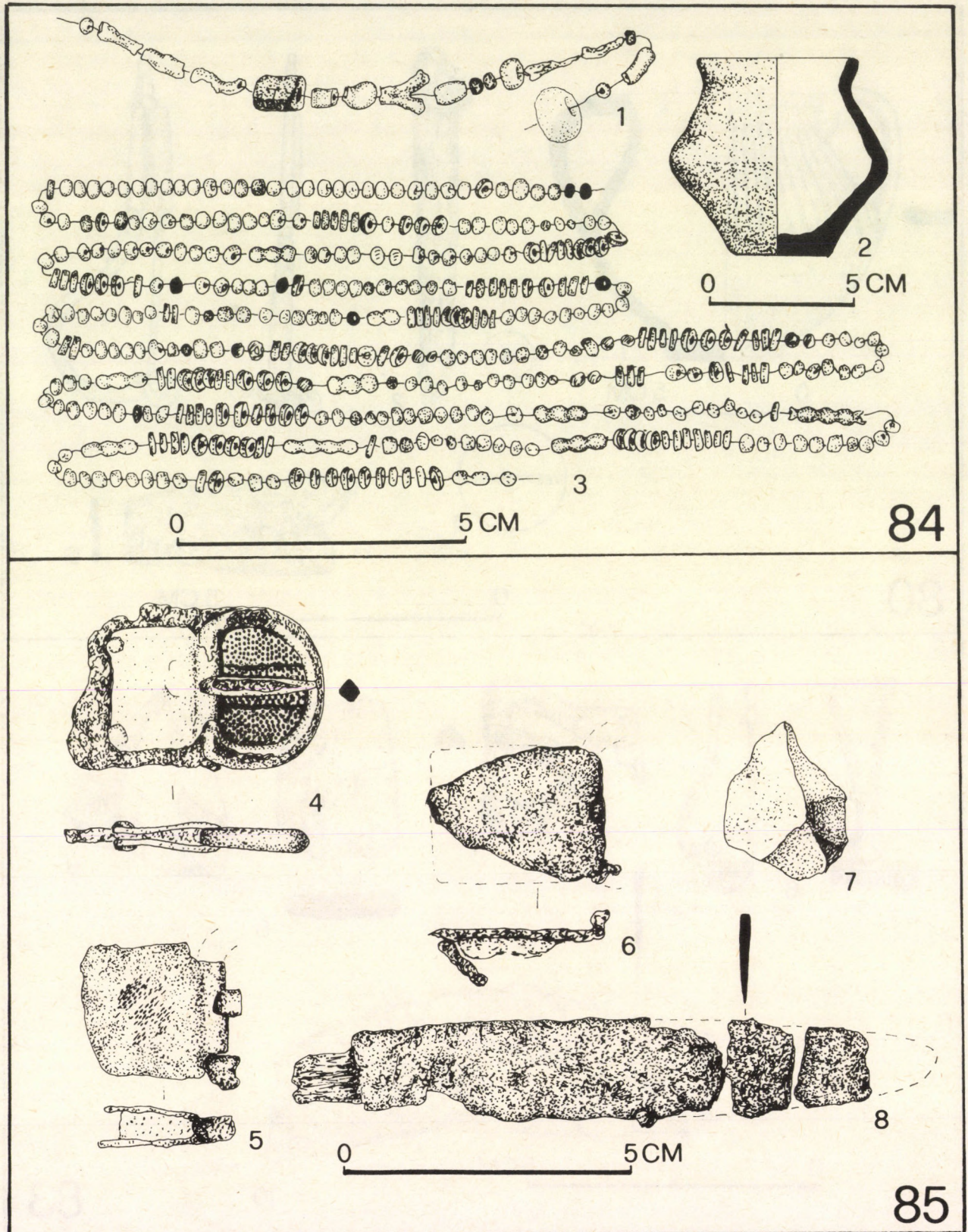
A 230 cm hosszú, 80 cm széles sírgödör 115 cm mély volt, benne D—É 2' Ny-ra tájolású, 170 cm hosszú csontváz feküdt koporsóban, melynek famaradványai a combcsontok táján maradtak meg a legjobban. A felnőtt (adultus) férfi váza igen korhadt volt, a vázcsontok egy része elmállott (18. kép 4). A koponyából az os frontale, a maxilla és a mandibula töredékei maradtak meg. Glabella: 3. A processus mastoideus erősen fejlett, arcus auperiliaris kifejezett. Az orbita téglalap alakú. Ab-rasio: 2—3. A csontváz robusztus, a testmagasság magas lehetett. A bal ulna elülső felszínén, a margo lateralis felőli részen gyulladásos folyamatra utaló kimarodásnyomok.

1. A szegycsonton sárgás színű, kétgombos bronz trombita *fibula* feküdt, széles, felsőhúros spirálszerkezettel. A láb gombja kis kiugró taggal díszített, a kengyelen kettős tagolású gomb (10. kép 12).

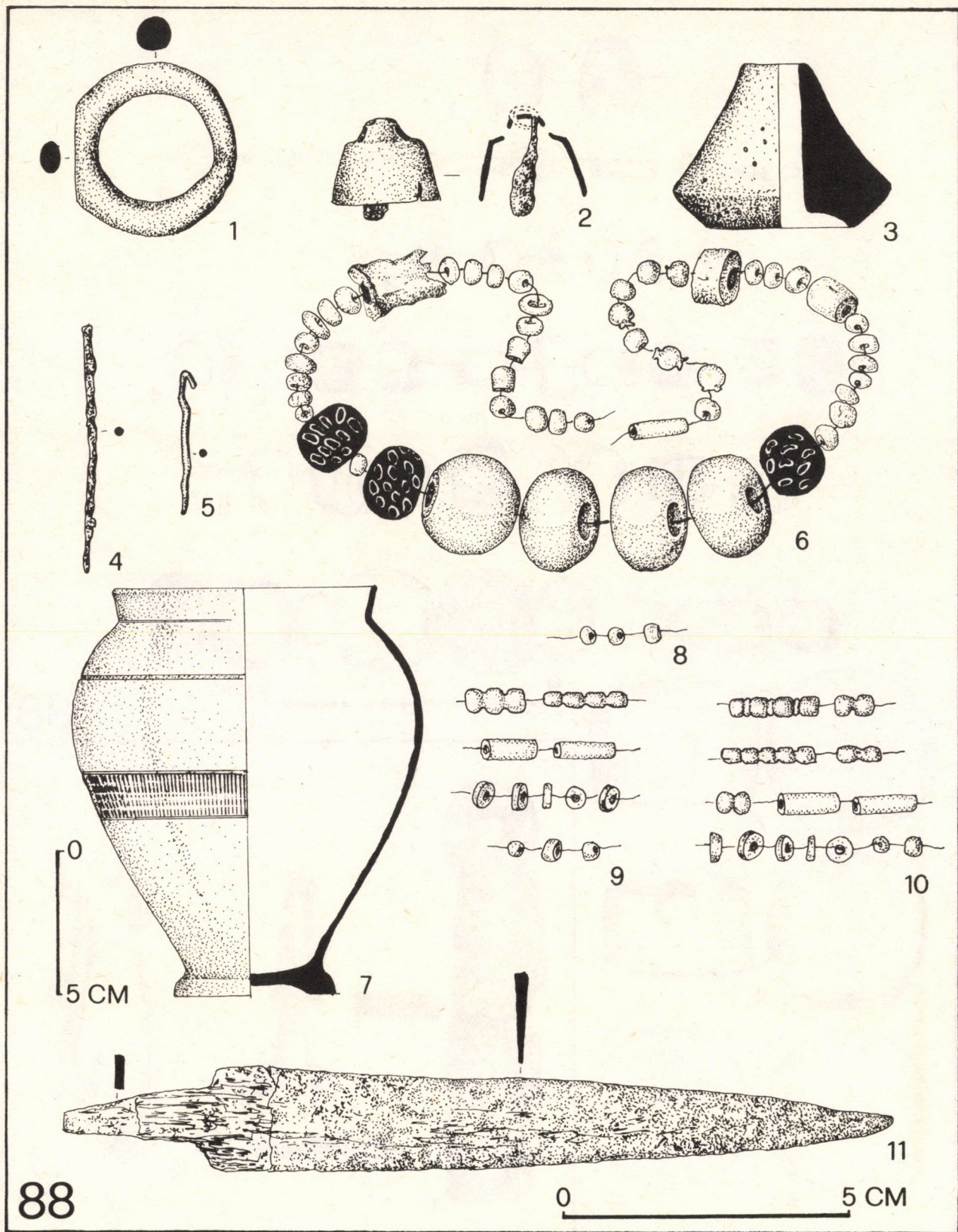
2. A jobb kézfej mellett vas *csiholóacél*, visszahajló véggel. A felső részen a rozsdában bőrmaradvány, talán annak a bőrszíjnak a darabja, amin lógott (10. kép 11).

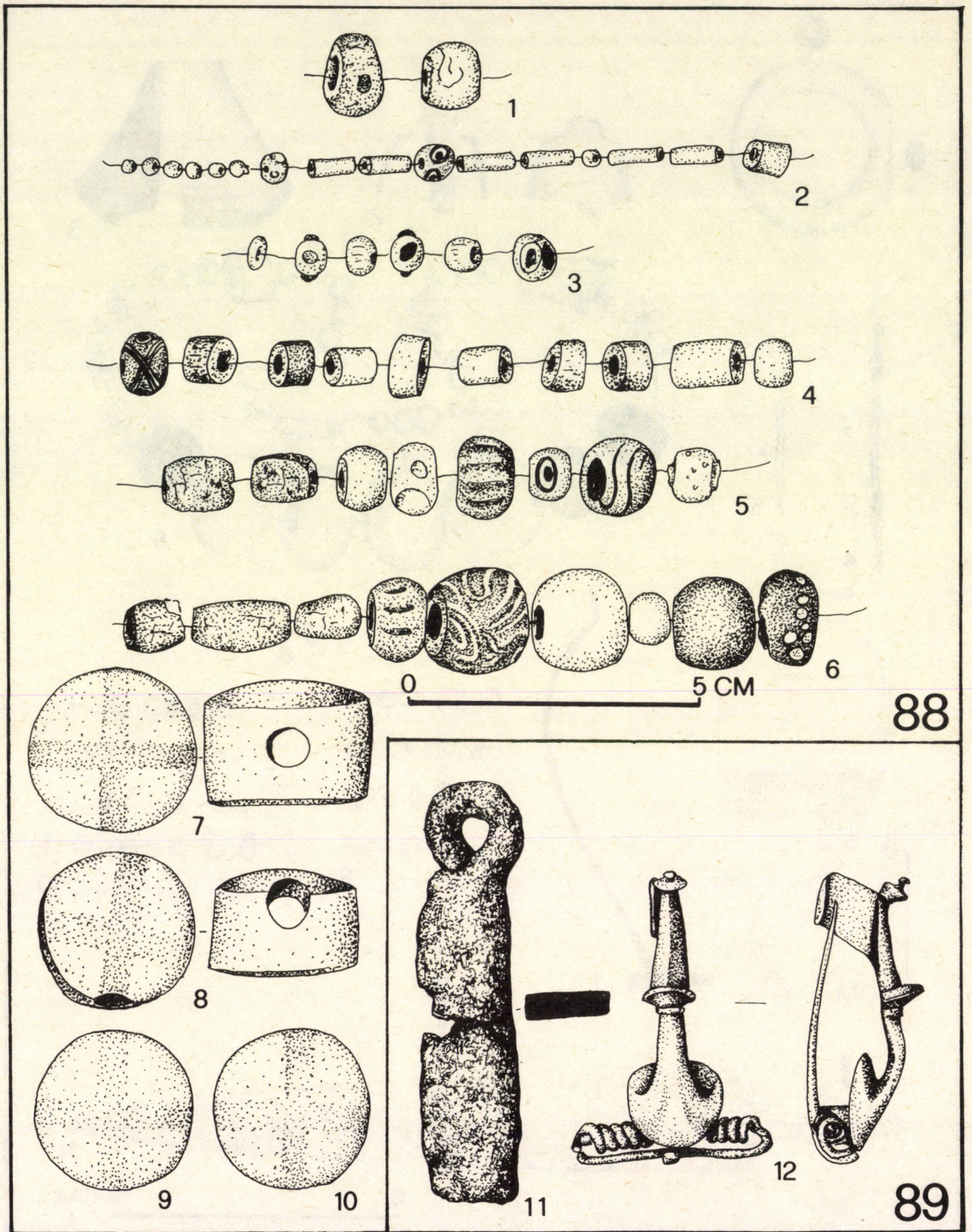
7. kép 1—5. 80. sír mellékletei; 6—10. 83. sír mellékletei
 Abb. 7. 1—5. Beigaben des Grabes 80; 6—10. Beigaben des Grabes 83

8. kép 1—3. 84. sír mellékletei; 4—8. 85. sír mellékletei
 Abb. 8. 1—3. Beigaben des Grabes 84; 4—8. Beigaben des Grabes 85

9. kép 1—11. 88. sír mellékletei
Abb. 9. 1—11. Beigaben des Grabes 88

10. kép 1—10. 88. sír mellékletei; 11—12. 89. sír mellékletei
 Abb. 10. 1—10. Beigaben des Grabes 88; 11—12. Beigaben des Grabes 89

91. sír

A 210 cm hosszú, 60 cm széles sírgödör 170 cm mély volt. Tájolása K—Ny 4° E-ra (19. kép 1). A sírban 167 cm hosszú felnőtt (adultus) férfi csontváza feküdt. Koponyatetője hiányos, törött, a nyakszirti rész post mortem erősen deformálódott. Hiányos maxilla, törött mandibula. Norma verticalis: romboid. Glabella: 5, arcus superciliaris elhatárolt, processus mastoideus közepesen fejlett. Spina nasalis anterior: 3. Fogkopás: 2. Apertura piriformis alsó széle anthropin, négyszögletes szemüreg. Mindkét oldali cribra orbitalia. Pamiri típusú (p—x). A vázcsontok hiányosak, rossz megtartásúak.

1. A fej fölött jobb oldalt kétoldalú *csontfésű*, egyik oldalán sűrűbb fogazással. A merevítőlemezen négy bronzszegecs, ill. helye, a két szélsőt négy párhuzamos, ill. három hasonló vésett vonal választja el. Keretét 3, ill. 4 hasonló vonal alkotja. A fésű sűrűbb fogazása felével feküdt a koponya felé (11. kép 1).

2. A jobb alkar közepe táján kívül *vascsat*, hosszú, íves oldallal és középen behúzott csatkarikával (11. kép 5).

3. A jobb medencelapát és keresztcsont közti részen egy „D” alakú, bordázott *bronz csat*, tagolt és vésett pecekkel (11. kép 4).

4. A jobb medencelapátnál kör keresztmetszetű *vas karika* töredéke (11. kép 10).

5. A bal lábfej csontjai között 10 db különféle színű pattintott *tűzkő*, az egyik törött kavicsból (11. kép 6—13, 15—17).

6. Ugyanitt feküdt egy kör keresztmetszetű *vas ár* fa nyéllel (11. kép 8).

7. A bal combcsonton kívül, középtájon hosszú, egyenes hátú, egyélű, széles nyéltüskés *vaskés*. Nyelének famaradványai a nyéltüskébe rozsdásodtak. A kés tokja bőrből készült, a bőr alatt fehéres laza anyagot észleltünk (11. kép 18).

8. Nagyjából „S” alakúra hajlított, egyik végén kettős vésett vonallal díszített, másik végén törött *bronz huzal* a tűzköveknél (11. kép 2).

9. Nagyobb, kissé ovális fejű *vasszeg* töredékei a kovaköveknél, valószínűleg csiholóacél szerepét töltötte be (11. kép 14).

92. sír

A 185 cm hosszú, 55 cm széles, 135 cm mély sírgödörben feküdt D—É tájolásban egy felnőtt (maturus) nő rossz megtartású csontváza. A váz mérhető hossza 132 cm volt, fa koporsóban feküdt (19. kép 2). A koponyából hiányos koponyatető, mandibula és maxilla maradt meg. Glabella: 1. Spina nasalis anterior: 4. Kicsi processus mastoideus, elhatárolt arcus superciliaris. Apertura piriformis alsó széle: anthropin. Fogkopás: 3—4, a PM és M alveolusai atrofizálódtak. A L_2 és C fölött cista nyoma. Sutura metopica. A vázcsontokból csak femur- és claviculatörredék, valamint a hiányos atlas maradt meg.

1. A koponyától jobbra, egyenlőtlen felekből álló bikónikus feketésszürke *orsógomb* (12. kép 4).

2. A bal kulcsont alatt 10 apró, fehér, gömb alakú *üvegyöngy* (12. kép 2).

3. A mellen jobb oldalt egy szimmetriatengelyű emailos *fibula*. Körgyűrű alakú, két, vésett vonalakkal díszített, pont-kör poncos szemű stilizált állatfej csatlakozik egy kör alakú, sárga zománcos mezőhöz. A körgyűrű szélső bordája vésett vonalakkal tagolt, a mélyített mezőt piros emailos sáv töltötte ki, szakaszosan fehér és kék keskenyebb beolvasztott emailmezőkkel megszakítva. Tüje törött (12. kép 1).

4. A bal combcsont táján egyélű, egyenes hátú, középső keskeny nyéltüskés *vaskés* feküdt, a nyéltüskében farostokkal (12. kép 5).

5. A lábkörüli *gyöngyszemek* közül csak kölesszem nagyságú enciánkék, gömbös piros és fehér üveg-, hasonló kalcium-, tagolt fehér üveg-, hordó alakú fekete, fehér foltokban inkrusztált, hasonló alakú sötétzöld ala-

pon világoszöld sáv, sárga gyűrűbe futó, ill. piros pettyinkrusztációjú üvegyöngyök maradtak meg (12. kép 3).

93. sír

A 225 cm hosszú, kb. 70 cm széles sírgödörben 95 cm mélyen feküdt a 150 cm hosszú, felnőtt (adultus) nő rossz megtartású csontváza. A sír tájolása D—É 3,5° Ny-ra. A gödör bal oldali részén állatjárás bolygatta meg a csontokat (19. kép 3). A koponyából a koponyatető hiányos törött maxillával és törött mandibulával az értékelhető. Glabella: 3. Arcus superciliaris elhatárolt, kicsi processus mastoideus. Kerek szemüreg, mély fossa canina. Abrasio: 2. M_1 M_2 M_3 caries. Hiányos, törött vázcsontok. A csontozat gracilis, vékony, finom formák jellemzik.

1. A felkarcsont külső oldalán bikónikus, durva, sárga *orsógomb* (12. kép 9).

2. A bal alkarcsont mellett kúpos *bronz csengő*, felső részén egy, alján két körbefutó vésett vonallal. Vas akasztója és nyelve elrozsdásodott (12. kép 7).

3. A bal medencelapát táján nagyobb, valószínűleg aranyfóliás *üvegyöngy*. Törött, így metszetén is jól látszik, hogy a feketés üvegmagot 3 mm vastag fehéres bevonat vette körül, melyben közepén barnásra színeződött sáv (aranyfólia?) fut körbe (12. kép 8).

4. A jobb medencelapáton kis fehér *kalciumgyöngy*, mely a felszedéskor elmállott.

5. Hasonló apró *kalciumgyöngyök* alkotják a nyakláncot, de ezek is megsemmisültek.

6. A mellen kis, kör keresztmetszetű *bronz tű* (12. kép 6).

7. A két combcsont között vékony csikban *vasrozsdá* nyomokat figyeltünk meg (tű vagy ár).

8. Mindkét boka körül hengeres irizáló fehér-, korong alakú narancssárga-, piros üveg-, két, ill. négyszeres tagolású irizáló és piros *ikergyöngyök*. A korong alakú narancssárga gyöngyök egy részén látszik a sötétpiros üvegbevonat nyoma (12. kép 10).

107. sír

75 cm mélyen, D—É 2,5° K-re tájolású, 55 cm hosszú infans I. korú gyermek csontváza feküdt a humuszban. Lábai, ill. karja kissé behajlítva. A koponyából os parietale töredéke maradt meg. Sutura metopica. A vázcsontból femur-, tibia-, humerus diafizistörredékek és néhány csigolya maradt meg.

Melléklet nélküli.

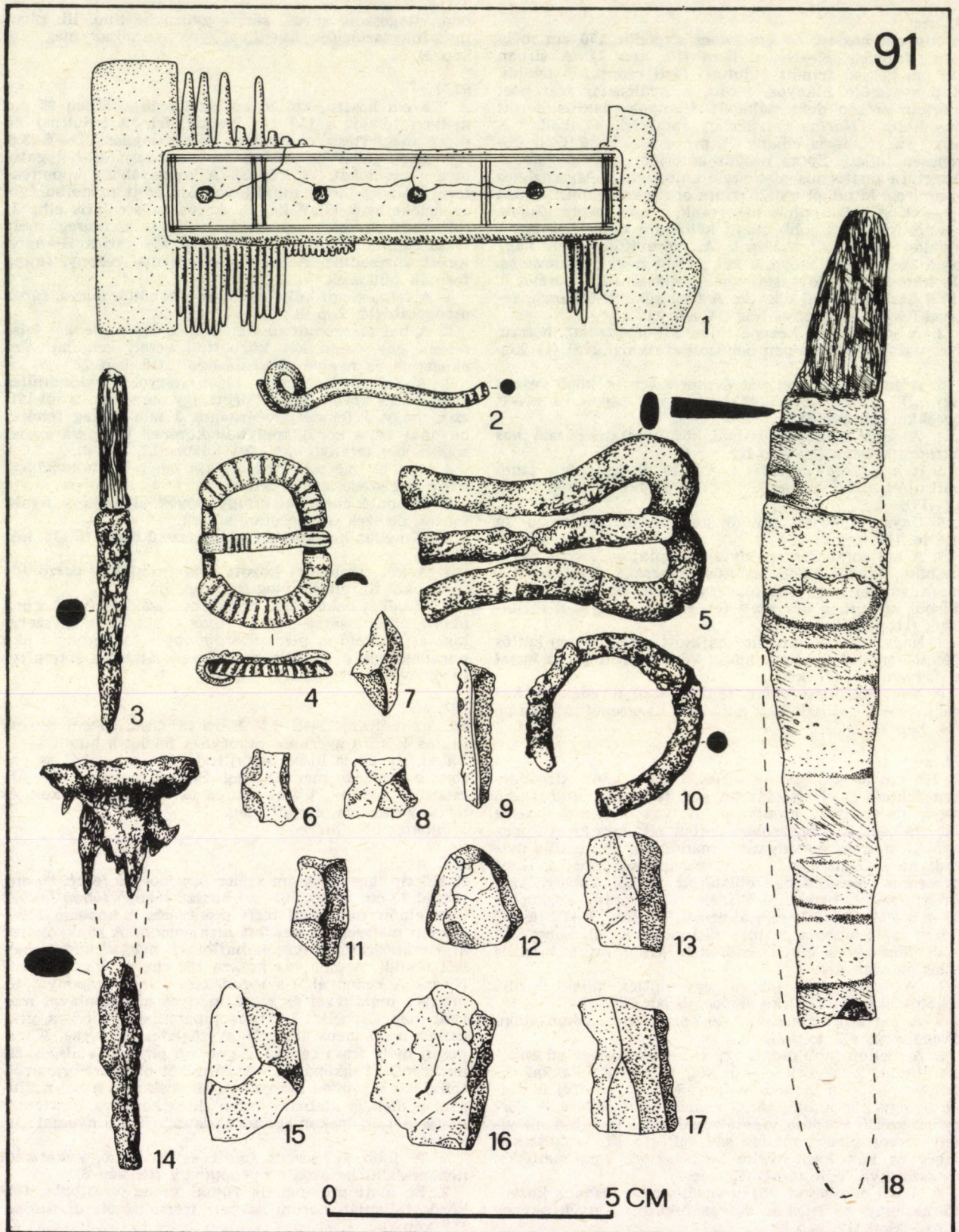
108. sír

A 215 cm hosszú, 80 cm széles sírgödörben fejnél 60 cm, lábánál 40 cm széles, 195 cm hosszú fakoporsóban feküdt egy felnőtt (maturus) férfi csontváza. A koporsó 140—145 cm mélységben kezdett kirajzolódni. A rönkkoporsó alja teknőszerűen, ívesen hajlott, a nyugati sírfal mellett feküdt. A csontváz hossza 160 cm, tájolása D—É 2° Ny-ra. A koponyából a töredékes, hiányos koponyatető, hiányos maxillával és kissé hiányos mandibulával maradt meg. Glabella: 3. Arcus superciliaris erőteljes, processus mastoideus kicsi. Négyszögletes szemüreg. Közepesen mély fossa canina. Apertura piriformis alsó széle anthropin. Fogkopás: 2—3. Mindkét oldali cribra orbitalia. A vázcsontok hiányosak, töredékesek. A bal radiuson, a distalis diafízis részen dislocatio fractura completa. A csigolyákon spondylosis deformans nyomai (19. kép 4).

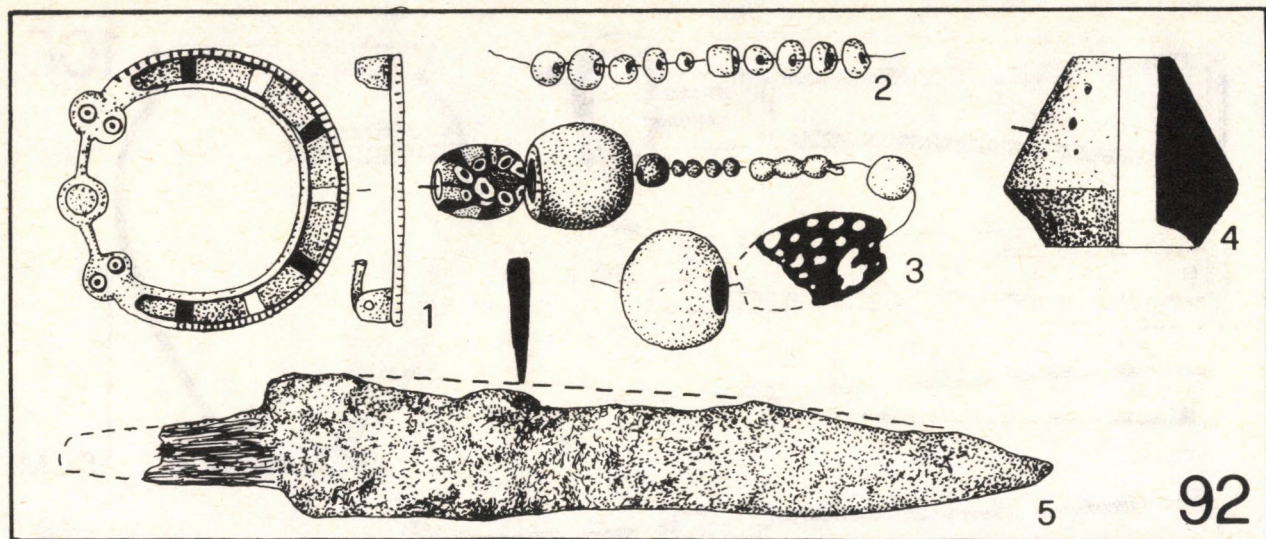
1. A jobb kulcsont felett egy átlátszó, kékeszöld, henger alakú barázdált *üvegyöngy* (13. kép 6).

2. Ez alatt provinciális római bronz *térdfibula*, félkörös fejlapján három sorban tremolirozott díszítéssel (13. kép 7).

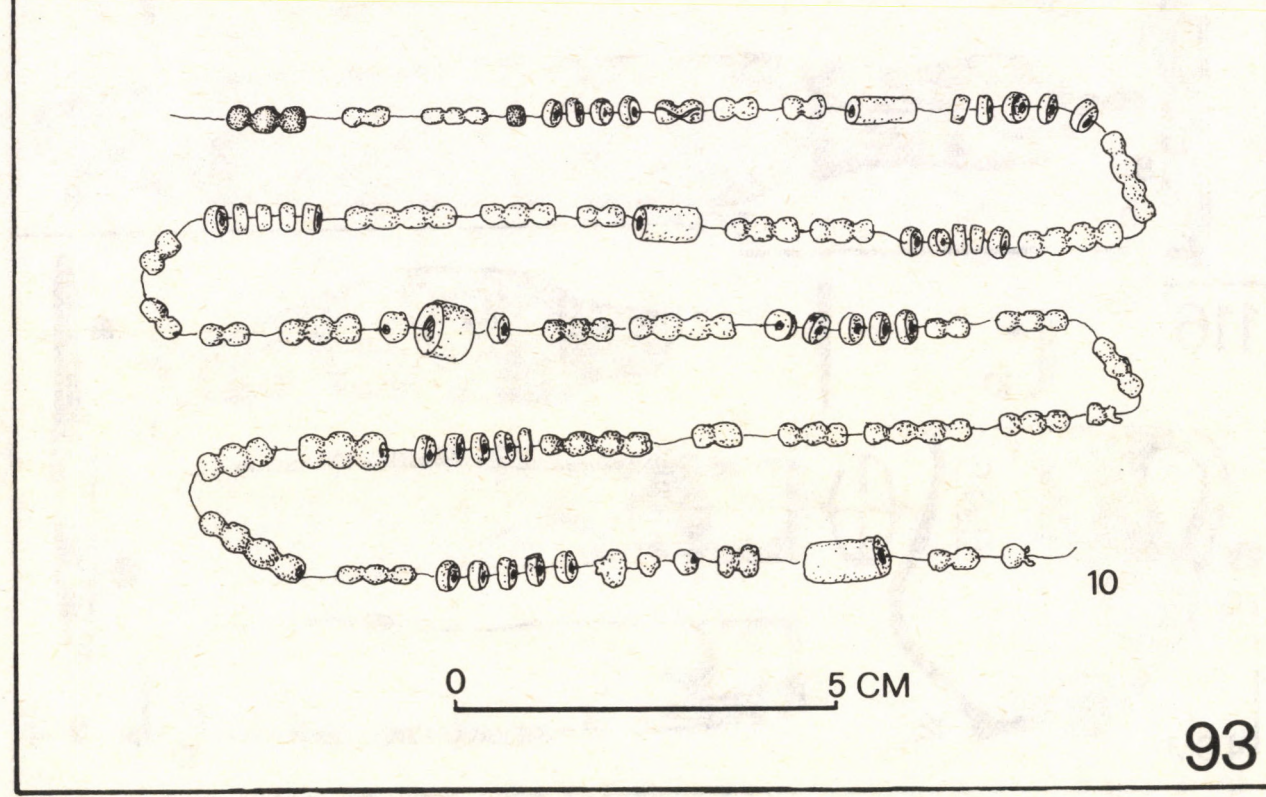
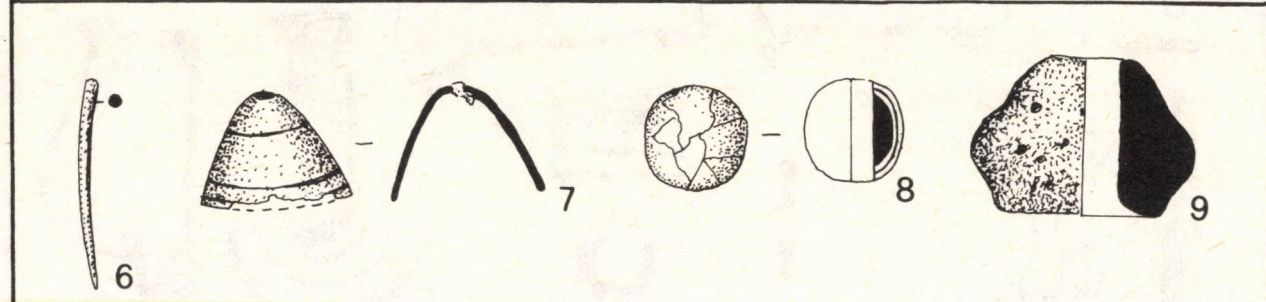
3. A bal medencelapáton csatkarikával kifelé kéttagú, ovális csatkarikájú, hosszú peckű, vége felé trapéz alakban szélesedő csattestű *ún. szarmata csat*. Anyaga bronz. Alsó lemeze keskeny, egy szegecs fogja a felső lemez-

11. kép 1—18. 91. sír mellékletei
 Abb. 11. 1—18. Beigaben des Grabes 91

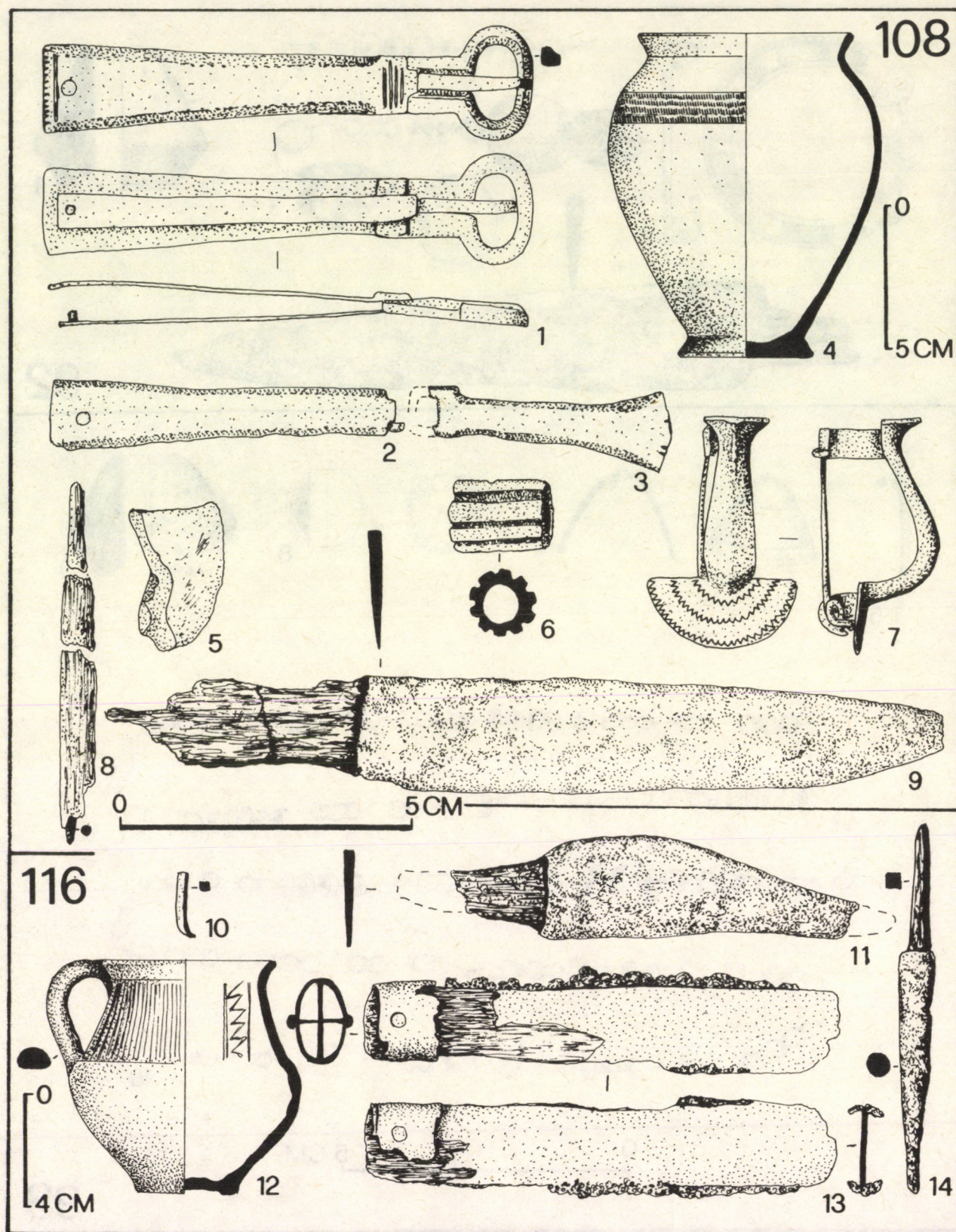

92

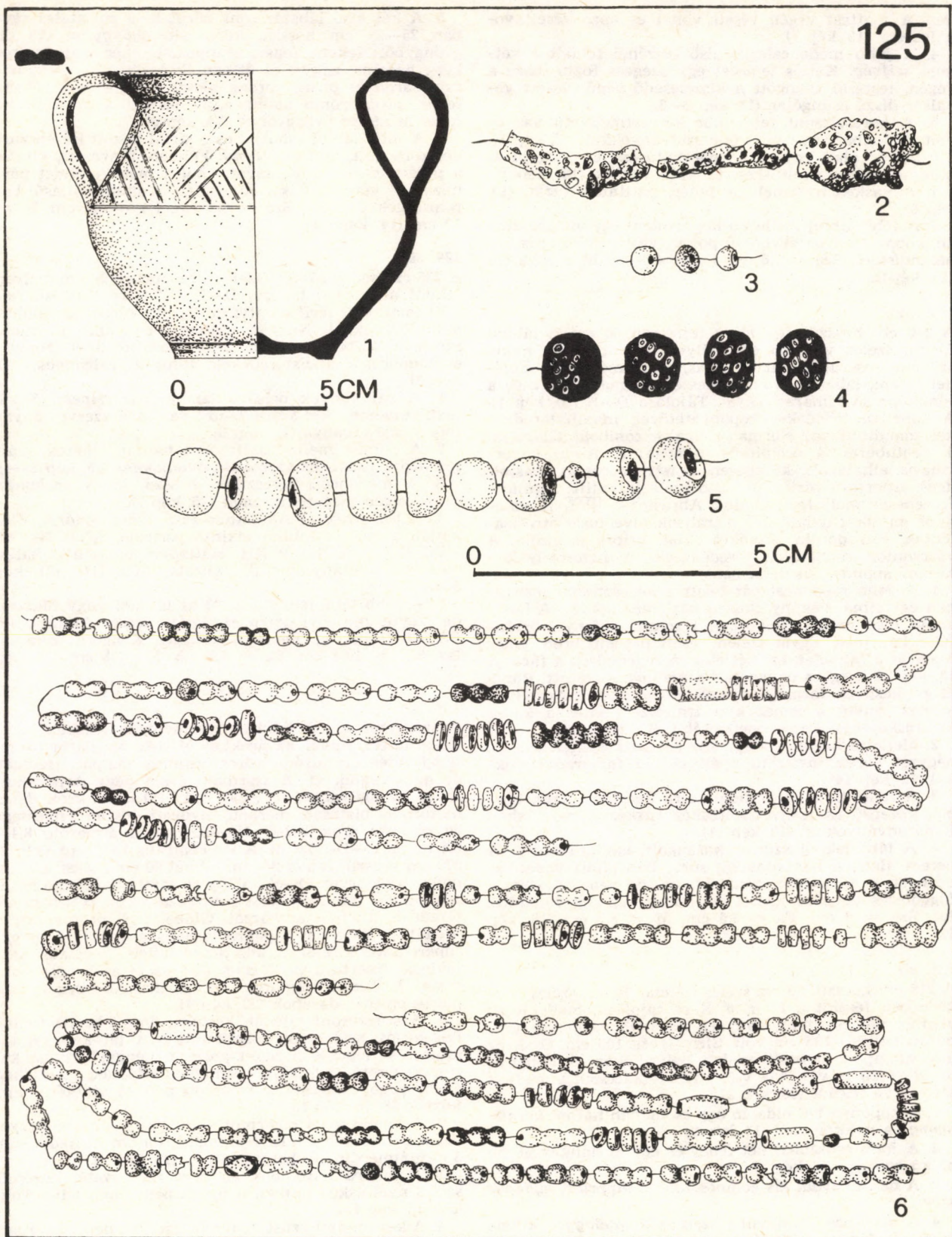

93

12. kép — 1—5. 92. sír mellékletei; 6—10. 93. sír mellékletei
 Abb. 12. 1—5. Beigaben des Grabes 92; 6—10. Beigaben des Grabes 93

13. kép 1—9. 108. sír mellékletei; 10—14. 116. sír mellékletei
 Abb. 13. 1—9. Beigaben des Grabes 108; 10—14. Beigaben des Grabes 116

14. kép 1—6. 125. sír mellékletei
Abb. 14. 1—6. Beigaben des Grabes 125

hez. A csattest végén vésett vonal és apró vésett vonalka-sor (13. kép 1).

4. A jobb medencelapát alsó részénél feküdt a kéttagú *szíjvég*. Kettős lemezét egy szegecs fogta össze a végén, testéről csüngött a kiszélesedő végű, vésett vonalsor-díszű csüngőtag (13. kép 2—3).

5. A keresztcsont felett kör keresztmetszetű vas *ár* volt, fa tokban, nyelén is famaradványokkal (13. kép 8).

6. Az *ár* alatt egyélű, egyenes hátú, széles pengéjű és középső széles nyéltüskés, fanyelű *vaskés* (13. kép 9).

7. A *vaskés* nyelénél kis fehér, pattintott *tűzkő* (13. kép 5).

8. A jobb lábfej mellett a koporsóban egy világosszürke, kopott, fényes bevonatú *pohár*, vállán többsoros vonalkadísszel. Szá = 7,6 cm, Fá = 4,6 cm, M = 12,2 cm (13. kép4).

116. sír

A 210 cm hosszú sírgödör a fejrészen 80 cm, a lábnál 75 cm széles volt. 95 cm mélyen feküdt benne a kb. 150 cm hosszú felnőtt (adultus) férfi csontváza. Fejénél 45 cm, lábánál 28 cm szélességben maradtak meg a rönkkoporsó famaradványai. Tájolása D—E (20. kép 1). A koponya töredékes koponyatetővel, maxillatöredékkel, mandibulával. Norma verticalis: romboid. Glabella: 4, protuberantia occipitalis externa: 2. Arcus superciliaris elhatárolt, közepesen fejlett processus mastoideus. Apertura piriformis alsó széle infantilis formájú. Közepesen mély fossa canina. Abrasio: 4. [PM₁] I, valamint mindkét oldali alsó morálisok alveolusai atrofizálódtak. Psalidontia. Mindkét oldali cribra orbitalia. A vázcsontok hiányosak, töredékesek. A hátcsigolyákon kezdeti spondylosis deformans.

1. A jobb medencelapát felett a keresztcsont irányában egy sima, vékony, hosszú *vaslemez* feküdt. A hosszanti élek mellett félkörben a rozsdá a fanyél profilját őrizte meg. Egyik szélén vésett peremű bronzlemez fogta át a fanyelet, ezt kétfelől rászegecselték a fára. A 13. kép 10 szegecs ugyancsak a nyélhez tartozott. Bár a tárgy késnyél formájú, biztos, hogy nem tartozhatott késhez, mivel a lemez keresztmetszete eltér a kések nyéltüskéjének keresztmetszetétől (13. kép 13).

2. Mellette került elő egy kör keresztmetszetű vas *ár*, négyzet keresztmetszetű nyéltüskéjén famaradványokkal (13. kép 14).

3. A fenti tárgytól kissé balra domború hátú, egyélű, középső és széles nyéltüskés *vaskés*, a nyéltüskén famaradványokkal (13. kép 11).

4. A lábfejeknél szürke, korongolt, egyfűlű *bögge*. A perem alatt, a has vonaláig sűrű, besimított vonaldísz húzódik. A füllel szembeni oldalon, de nem közepén, a függőleges vonalak között besimított zeg-zug vonaldísz fut. Szá = 6 cm, Fá = 3,6 cm, M = 8,2 cm (13. kép 12).

125. sír

A 215 cm hosszú, 80 cm széles (lábnál 70 cm széles) sírgödörben feküdt a D—E 6' K-re tájolású, mellékletek alapján női csontváz, melynek mérhető vázhossza (koponya nélkül) 135 cm volt. Sírmélység 105 cm. Csak az alsó állkapocs maradt eredeti helyzetében. A koponya többi része a váz bal váll-, ill. felkarcsontja mellett szétszórva feküdt (20. kép 2).⁵

1. A koponya bal oldalán egy csomóban három *korallgyöngy* a nyakláncból (14. kép 2).

2. A jobb csuklónál két fehér és egy enciánkék gömb alakú *gyöngy* (14. kép 3).

3. A bal alkarnál kis gömbös zöld, szétporlott *gyöngyszem*.

4. A medence bal oldali részén az *övgyöngyei*: kilenc nagyobb, fényes felületű üvegyöngy és egy kisebb hasonló (14. kép 5), és négy, fekete alapon fehér gyűrűvel keretelt, piros közepű millefiori gyöngyszem (14. kép 4).

5. A két alsó lábszárcsont körül 8—9 cm széles sávban 25—27 cm hosszú, körbefutó *gyöngysor* 170 db gyöngyből: fekete, fehér, aranyozott fehér, barnáspiros két-, három-, négy-, és öttagú ikergyöngyök; kék, narancssárga és piros, korong alakú, világos és sötétkék, fehér, sárga gömb alakú, egy sokszögű enciánkék, és fehér hengeres üvegyöngy (14. kép 6).

6. A jobb lábfej csontjai és a sírfal között középszürke, korongolt, kétfűlű *edény*. Felülete fényezett, kivéve a perem és has közti sávot, ahol a matt felületet párhuzamos vonalkázással kitöltött, ellentétes állású háromszögek díszítik. Szá = 9,3 cm, Fá = 5,6 cm, M = 10 cm (14. kép 1).

129. sír

A 235 cm hosszú, 75 cm széles sírgödörben 96 cm mélyen feküdt a 157 cm hosszú, D—E 4,5' K-re tájolású felnőtt (maturus) férfi csontváza. Calotte töredéke, mandibula töredékkel. Nagyon vastag koponyafal. Protuberantia occipitalis externa: 3—4. Abrasio: 3—4. Femur- és humerus diafizistöredékek, talus és calcaneus. (20. kép 3).

1. A bal könyök belső oldalánál *vas csipesz*. Kívül textillenymomat, két szára között vastagon szerves anyag (bőr?) maradványa (15. kép 6).

2. A csipesz mellett szétszórva három, fehérés átlátszó *tűzkő*, ezüst- és vasrozsdá nyomokkal (15. kép 2—4).

3. A medencén keresztben hosszú, lapos *vaslemez*, egyik végén szegecsnyommal (15. kép 7).

4. A tűzköveknél Antoninus Pius ezüst *denárja*. Előlapján a császár jobbra tekintő portréja, ANTONINVS AVG PIVS PP TR P XII. Hátlapján balra álló Salus, oltárral, kormánylapáttal. Felirata: COS IIII. (21. kép 3 a—b).

5. A jobb lábfejnél Drag. 33-as lezouxi vagy Martres de Veyre műhelyi *terra sigillata csésze*. Alján belül PATERNI bélyeg. Fenekén utólagos X alakú bekarcolás. Szá = 10,4 cm, Fá = 4,4 cm, M = 5 cm (15. kép 6).⁶

133. sír

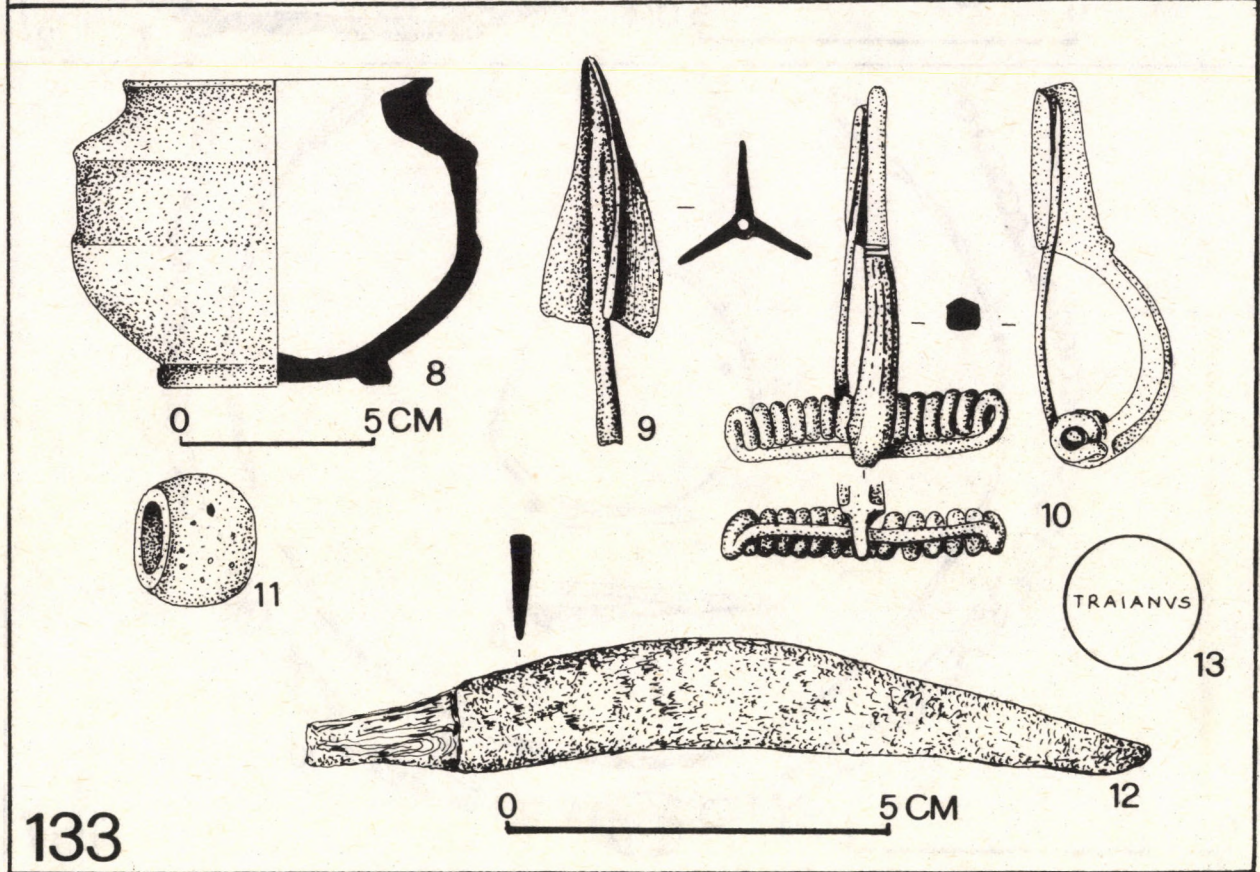
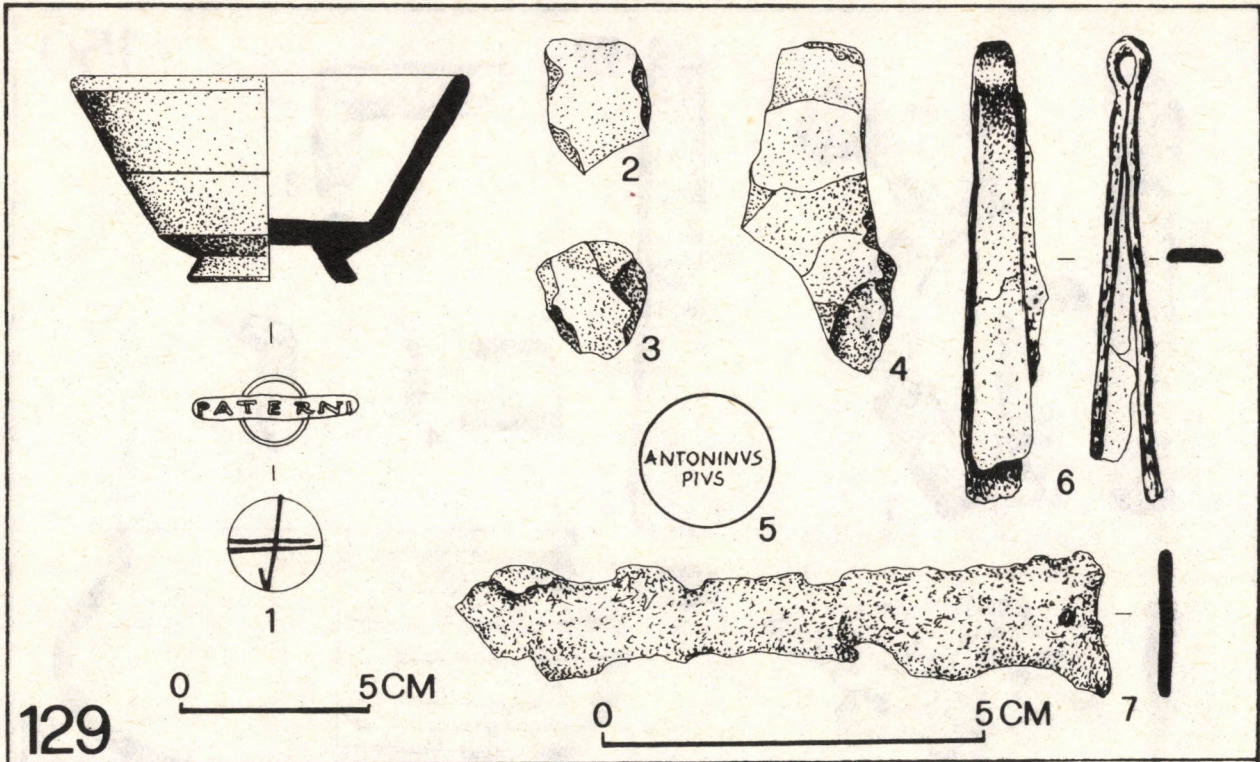
Árokkeretes sír. A körárok nyomvonala részben kikövetkeztetett, mivel az árokkal elérték az alatta összefüggő rétegen húzódó Körös-kulturás ház paticsrétegét, de nem vágták át. A szarmata árkot négy Árpád-kori sír is megbolygatta (41., 58., 114., 161.). Az árok délen nyitott, a biztosan mérhető nyugati részen szélessége 80 cm. Az árok belső, Ny—K irányú átmérője 8,4—8,5 m, az É—D-i 7,2 m. A sír centrális helyzetű volt. A 270 cm hosszú, fejnél 80 cm, lábnál 90 cm széles, 130 cm mély sírgödörben D—E 2,5' Ny-ra tájolású, 165 cm hosszú, felnőtt (adultus) férfi csontváza feküdt. Os frontale töredéke, hiányos arcvázzal. Glabella: 4, protuberantia occipitalis externa: 3, spina nasalis anterior: 3. Arcus superciliaris kifejezett, közepesen fejlett processus mastoideus. Apertura piriformis alsó széle anthropin. Abrasio: 2. Kerek szemüreg. Femur diafizis-töredék, humerus epifízis-darabok (20. kép 4).

1. A szegycsont tájékán kéttagú, öntött bronz *fibula*, felsőhúros, széles spirálszerkezettel. A láb-kengyel találkozását lépcsős borda tagolja, a kengyel ötszög keresztmetszetű. A fejrészt két helyen átfúrták, az egyikken a has rugó szegecsét, a másikon a felső vezetési húrt húzták át (15. kép 10).

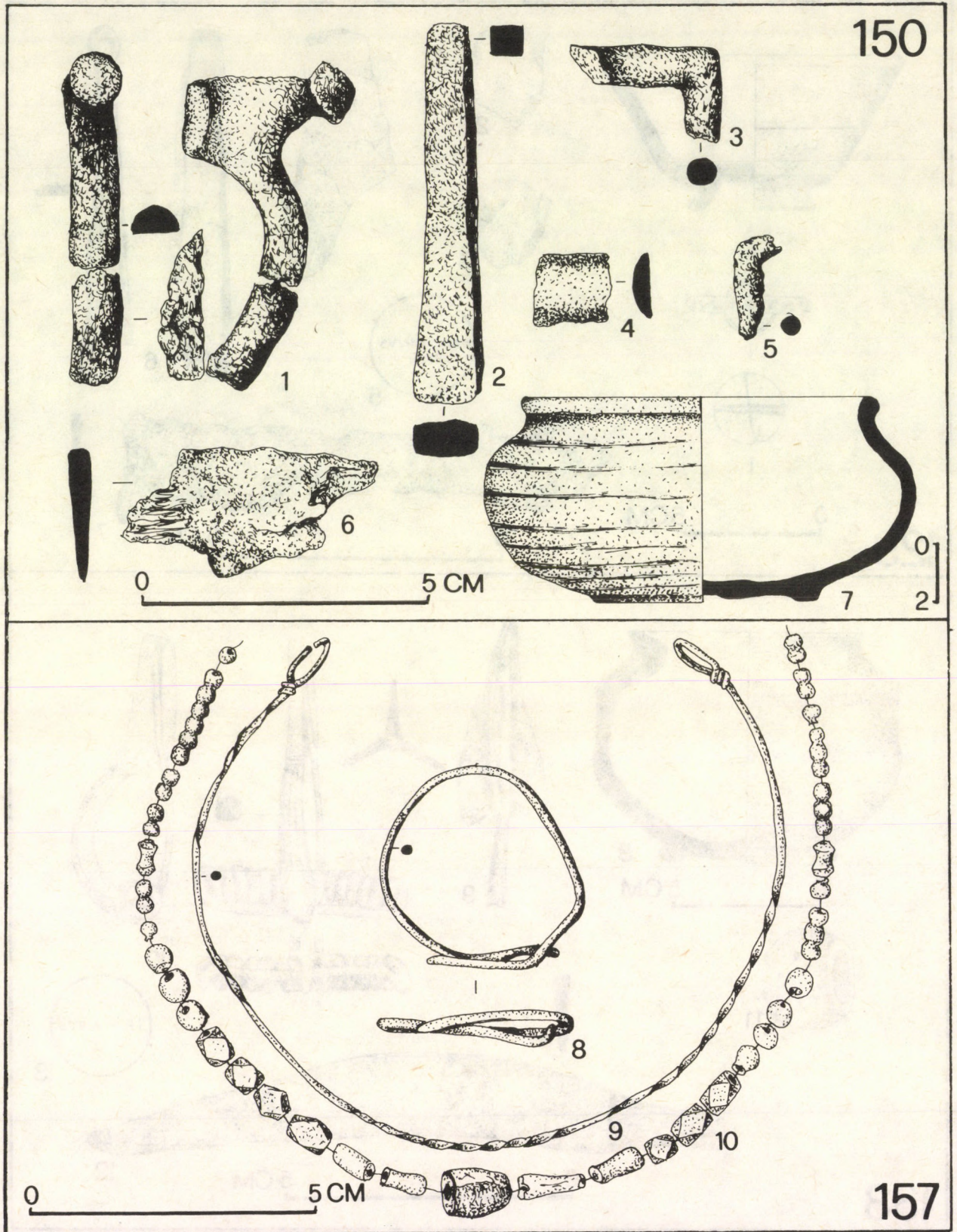
2. A fibula alatt elgörbült végű *vas nyílhegy*, hegyével a gerincoszlop felé. Háromélű, 1,5 cm hosszú végén 3 mm átmérőjű, keskeny köpüvel (15. kép 9).

3. Domború hátú, enyhén homorú, egyélű, középső, széles nyéltüskés *vaskés*, a nyéltüskén famaradványokkal (15. kép 12).

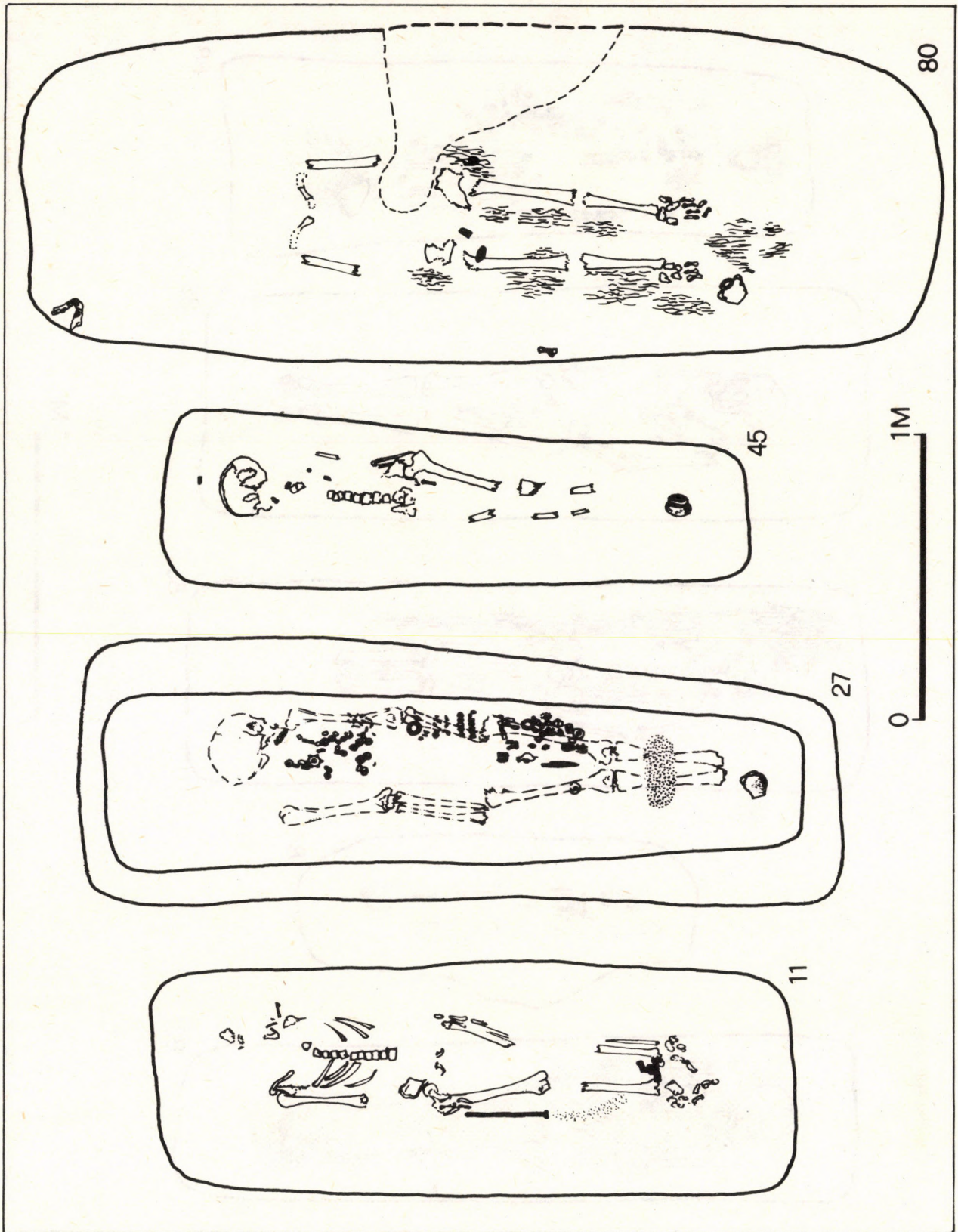
4. A kés mellett ezüst *denár* (eredetileg nem volt rossz megtartású, csak a restaurálás során sérült meg). Előlapján jobbra néző császárportré. Felirata: IMP TRAIANO AVG GER D (...) Hátlapján balra álló Genus. Kőrirat: SPQR (OP) TIMO (PRINCIPI) 112—117

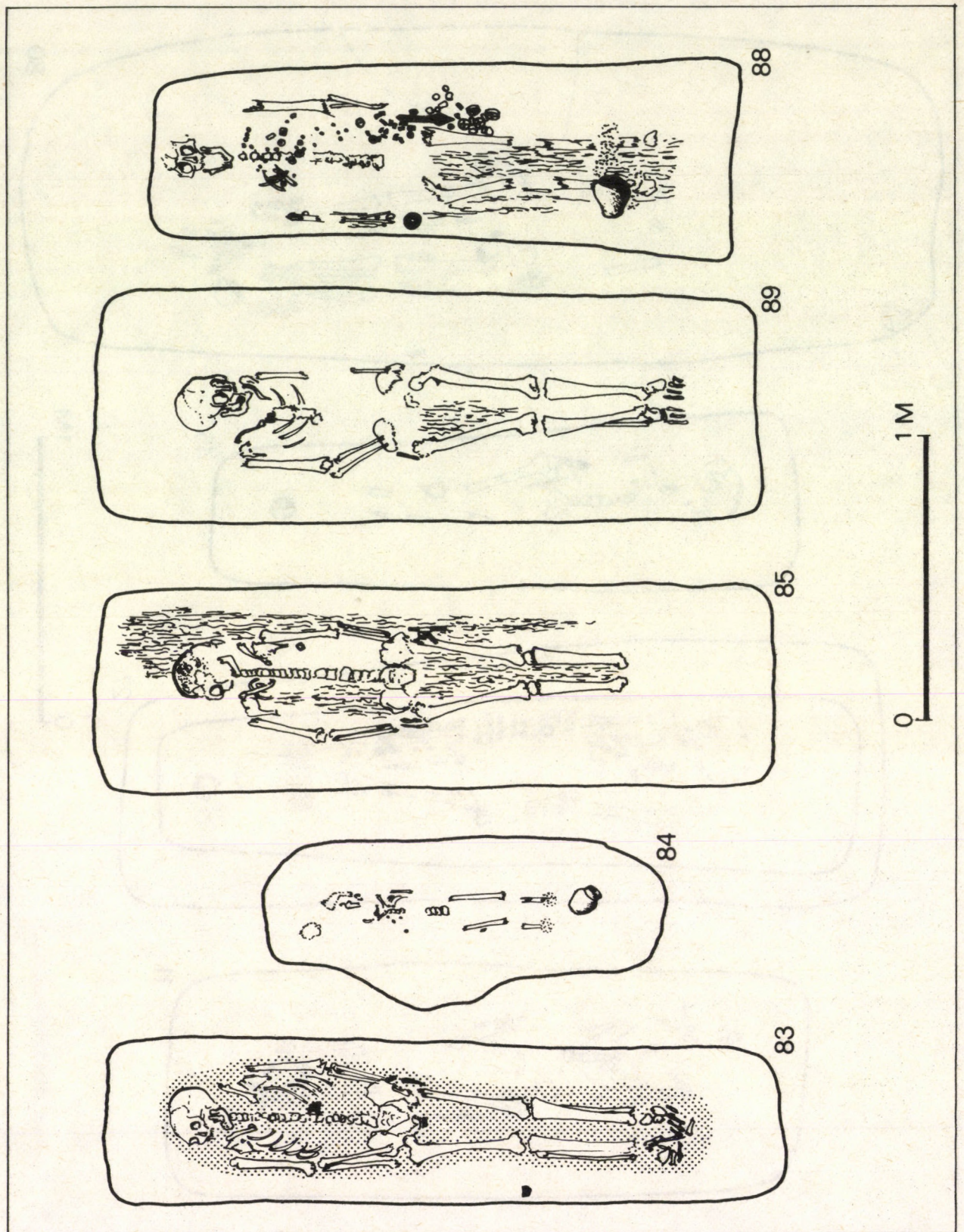
15. kép 1—7. 129. sír mellékletei; 8—12. 133. sír mellékletei
 Abb. 15. 1—7. Beigaben des Grabes 129; 8—12. Beigaben des Grabes 133

16. kép 1—7. 150. sír mellékletei; 8—10. 157. sír mellékletei
 Abb. 16. 1—7. Beigaben des Grabes 150; 8—10. Beigaben des Grabes 157

17. kép A 11, 27, 45, 80. sírok rajza
Abb. 17. Zeichnung der Gräber 11, 27, 45, 80

18. kép A 83, 84, 85, 88, 89. sírok rajza
 Abb. 18. Zeichnung der Gräber 83, 84, 85, 88, 89

közti pénz, BMC 431 (16 t 8) Róma (21 kép 4 a—b).

5. A medence tájékán nagyobb, nyomott gömb alakú fehér átlátszatlan *üveggyöngy* (15. kép 11).

6. A jobb lábfejnél sárgáspiros, korongolt csésze. Meglepően vastagfalú, pereme egyenesen emelkedik ki, hátsán széles, körbefutó, kissé behúzott mezővel. A peremet belül lejtősen visszavágták, talpa kissé gyűrűs kiképzésű. Szá = 8 cm, Fá = 6 cm, M = 8 cm (15. kép 8).

150. sír

A 225 cm hosszú, 75 cm széles sírgödörben 75 cm mélyen feküdt D—É tájolással a mellékletek alapján férfinak meghatározott csontváz. Embertanilag kora és neme nem meghatározható: felnőtt egyén femurdiafizis töredéke, nagyon rossz megtartással. A csontváz alatt helyenként megfigyelhető a koporsó famaradványa.

1. A bal combcsont tájékán négyszög keresztmetszetű vasrúd, *csiholóacél*. Egyik végén sem látszik törésnyom (16. kép 2).

2. A jobb medencelapáton egyélű, valószínűleg egyenes hátú *vaskés* töredéke (16. kép 6).

3. Ugyanitt szögletes *vascsat* töredéke (16. kép 3).

4. Ugyanitt kis, körselet keresztmetszetű *vastöredék* (16. kép 4).

5. Kör keresztmetszetű vasdaráb (*ár?*) töredéke (16. kép 5).

6. A bal felkarcsontnál nagyméretű, egygombos ún. alföldi típusú számszerij *fibula* töredéke vasból (16. kép 1), kengyele félkör keresztmetszetű, fejrésze hiányzik, a tűnek is csak kis darabja maradt meg.

7. A lábknál szürke, korongolt, nyomott gömbtestű csésze. Mind a száj, mind pedig a kezdetleges talpgyűrű deformálódott. A felületén vízszintesen körbefutó, besimított vonal. Szá = 11,7—12 cm, Fá = 7,4—7,6 cm, M = 7,2 cm (16. kép 7).

157. sír

A humuszban 50—55 cm mélyen feküdt a 60—65 cm hosszú, mellékletek alapján leánygyermek csontváza, D—É 1° Ny-ra tájolással. A sírgödör nem rajzolódott ki.⁷

1. A nyak körül mindkét végén felcsavart hurokban végződő, kör keresztmetszetű, sárgás színű bronzból csavart *torques* (16. kép 9).

2. Ez alatt a *gyöngynyaklánc*: három és hattagú aranyozott fehér gyöngyökből, gömb alakú fehér és enciánkék üveg-, sokszögű lila, zöld, hengeres piros, fehér, ill. egy korall és egy borostyángyöngyből (16. kép 10).

3. A jobb csuklón egymás fölé hajló végű, kör keresztmetszetű bronz *karperec* (16. kép 8).

4. A jobb könyök magasságában, a bordák tájékán feküdt egy nagyobb *calciumgyöngy*, mely a felszedéskor szétmállott.

179. sír

Árokkal körülvett sír. Az árok szögletes, DDNy felé nyitott. Elvágta 7 Árpád-kori sír (57., 59., 169., 170., 172., 178., 169/b.). A bejárati rész szélessége 3,15 m, itt az árok szélessége 50 cm. Az árokkeret belső mérete K—Ny irányban 5,8 m, É—D irányban 5,4 m. Az árok szélessége Ny-on 60—80 cm között váltakozott, É-on és K-en 55—60 cm közötti volt. A sír nem centrális helyzetű, a nyugati árokhoz közelebb helyezkedett el. 225 cm hosszú, 100, ill. 110 cm széles, 170 mély volt, padkaszzerű bemélyedéssel. Tájolása D—É 2° K-re. Valószínűleg kirabolt sír volt, mert pár csontszilánkon kívül mást nem találtunk benne.

A mellékletek és temetkezések kronológiai kérdései

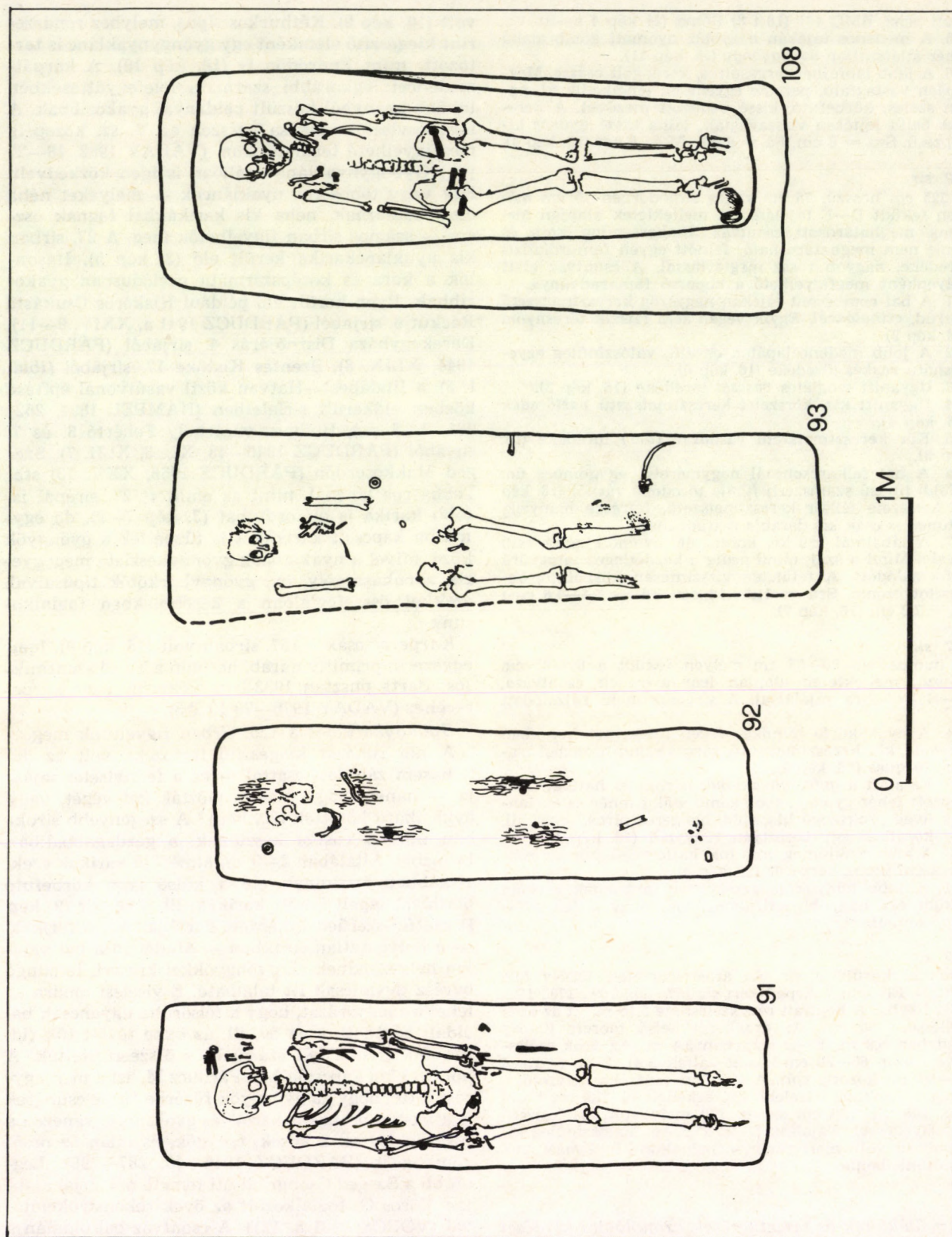
A feltárt endrődi temetőrészen nem került elő füllbevaló, hajkarika. *Torques* is csak a 157. sírban

volt (16. kép 9). Kéthurkos típus, melyhez rendszert kiegészítő elemként egy gyöngynyaklánc is tartozott, mint Endrődön is (16. kép 10). A kárpát-medencei legkorábbi szarmata leletegyüttesekben inkább aranyból készült példányai gyakoribbak. A torquesviselés szokása egészen az V. sz. közepéig megfigyelhető területünkön. (VADAY 1982, 18—27 jzz.) Gyöngynyaklánc önállóan is igen közkedvelt. Egy vagy többsoros nyakláncok — melyeket néha összecsomóznak, néha kis karikákkal fognak össze — számos sírban figyelhetők meg. A 27. sírban kis nyaklánckarika került elő (3. kép 5). Hasonlók a kora és középszarmata periódusban gyakoribbak. Ilyen került elő például Kiskőrös Csukástó Ráckút 6. sírjából (PÁRDUCZ 1941 a, XXIV. 9—11), Derekegyháza Disznójárás 4. sírjából (PÁRDUCZ 1944, XLIX. 6), Szentes Kistőke 17. sírjából (*ibid.* I. 3), a Budapest—Hatvan közti vasútvonal építése közben előkerült sírletben (HAMPEL 1894, 262; 264. 7—8 sz.), Hódmezővásárhely Fehértó 3. és 7. sírjából (PÁRDUCZ 1946—48, XL. 3, XLII. 7), Szeged Makkoserdőn (PÁRDUCZ 1956, XXV. 13) stb. Többsoros láncnál, mint az említett 27. sírénál is, több karika is előfordulhat (3. kép 7—9), de egymásba kapcsolt karikákat is fűzhetek a gyöngyök közé. Mivel a nyakláncok gyöngykészlete megegyezik a ruhaszegély, öv, gyöngykarkötők típusaival, ezekkel összefoglalóan a későbbiekben foglalkozunk.

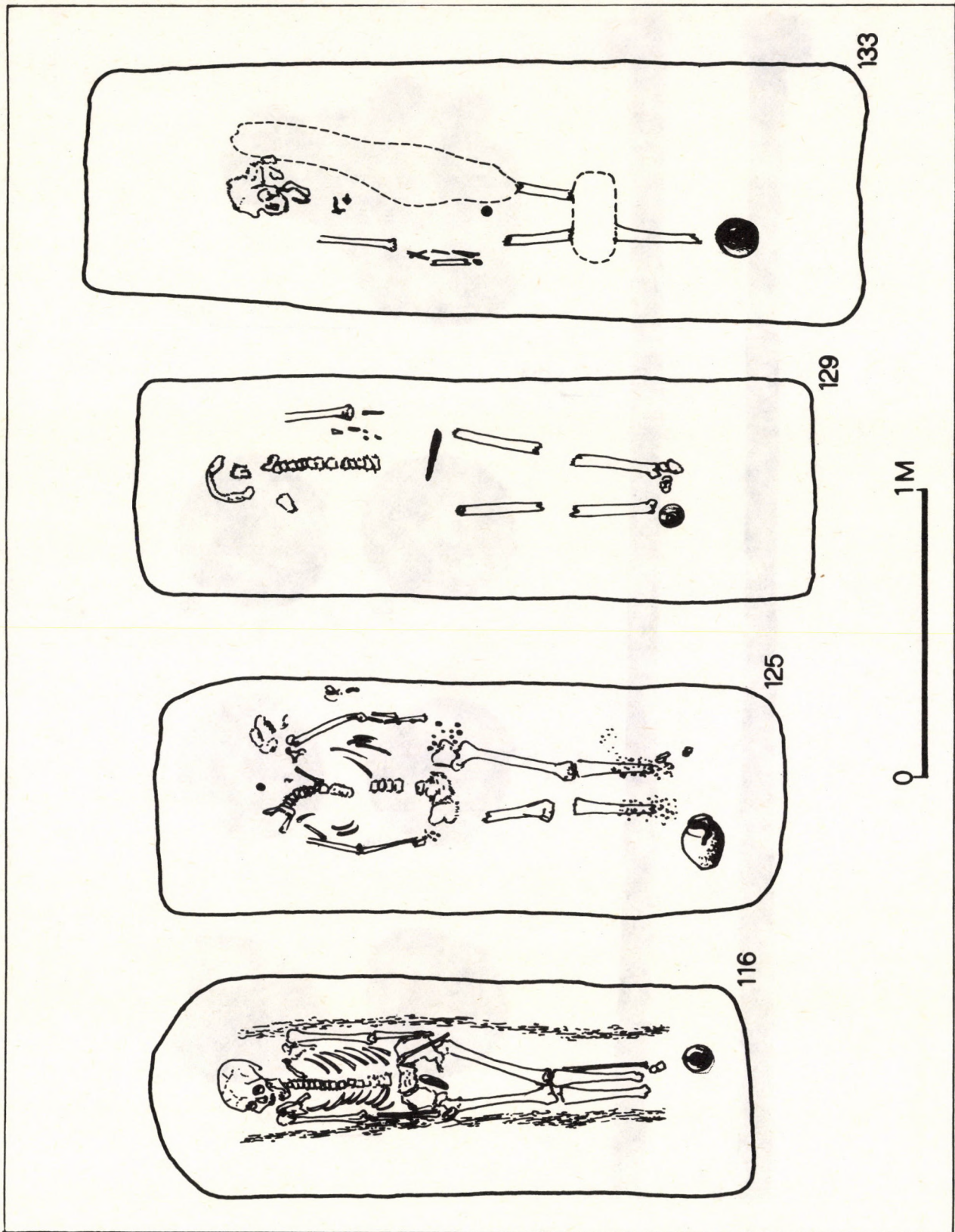
Karperec csak a 157. sírban volt (16. kép 8). Igen egyszerű, primitív darab, hasonló a Törökszentmiklós, Barta pusztán 1933-ban előkerült 1 sír karperecéhez (VADAY 1978—79 19 T 3).

Gyöngykarkötőt a 125. sírban figyeltünk meg.

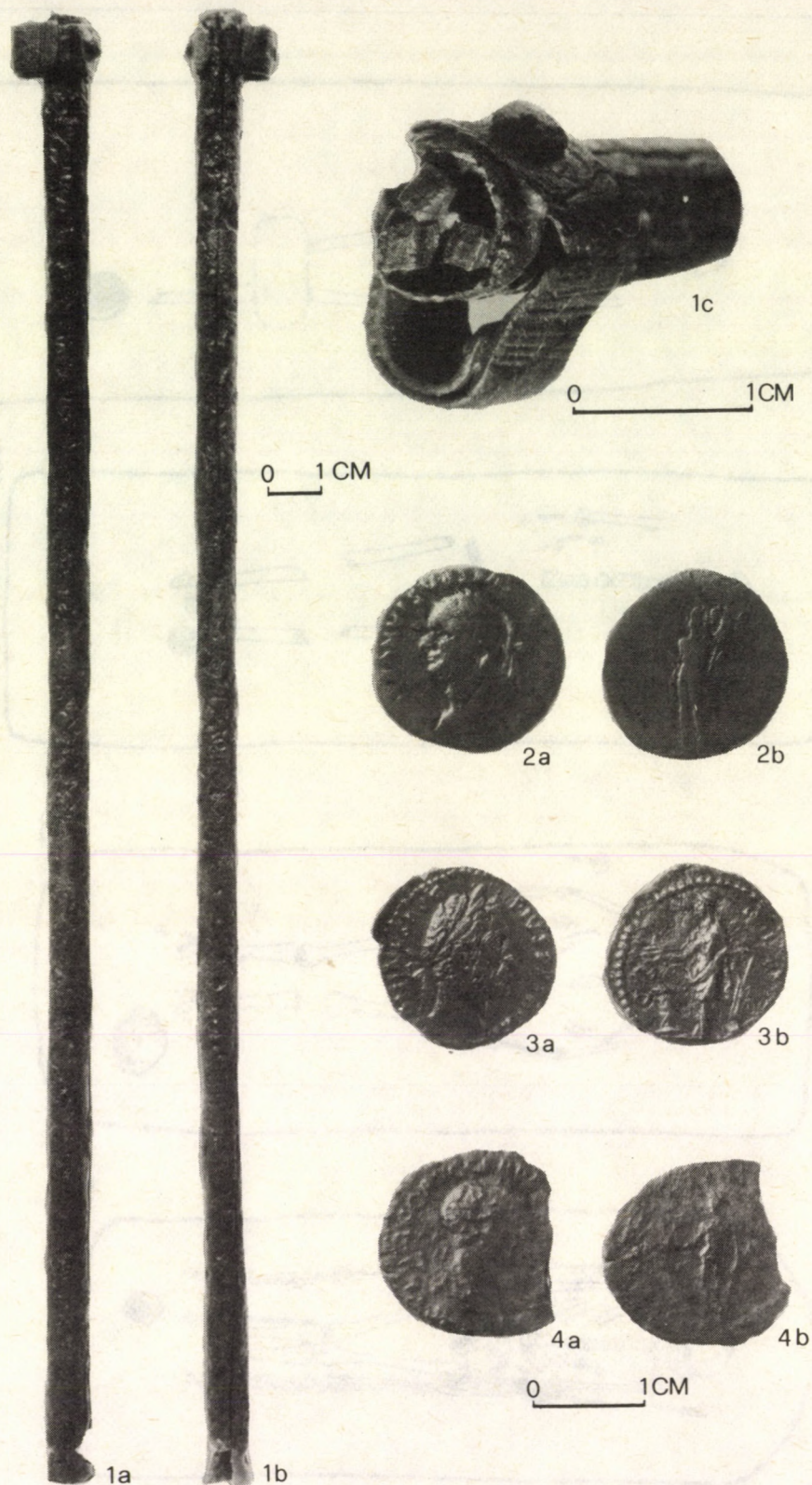
A női ruházat kiegészítő tartozéka volt az *öv*. Sohasem záródott csattal — ez a férfiviselet sajátja — hanem vagy összecsomózták két végét, vagy övkarikára kötötték (22. kép).⁸ A szegényebb sírokban inkább vasból készülnek, a gazdagabbakban bronzból. Általában 2—3 cm átmérőjű karikák ezek, ritkábban fordulnak elő a külső íven körbefutó bordával tagolt öntött karikák, ill. a 88. sír (9. kép 1) csatfej-szerűen kiképzett darabja. Az övkarikák — a bolygatatlan sírokban — általában a bal oldalon helyezkednek el, gyöngyökkel kivarrt, lecsüngő övrész ugyancsak itt található. E viselési módra az lehet a magyarázat, hogy a felsőruha ugyancsak bal oldalt záródott, s az öv, ill. az övbe tűzött tűk (ld. tűknél) a ruha két szárnyát is összeerősítették. A női övekkel kapcsolatban Párducz M. azt a megjegyzést tette, hogy „a gyöngyök fűzerbe fűzve csüngtek le a vastag bronzkarikáról” és gyakran ugyanezen a fűzéken lógtak a kések, csengők, és talán az orsó-gombok is (PÁRDUCZ 1946—48, 287—288). Legutóbb a Szeged Csongrádi úti temető női sírjai alapján Vörös G. foglalkozott az övek rekonstrukciójával (VÖRÖS 1981 a, 121). A csontváz bal oldalán a medencetájékon övkarika, ezalatt különféle típusú gyöngyök, csengők és használati tárgyak kerültek elő A gyöngyök helyzetéből következtetett rekonst-

19. kép A 91, 92, 93, 108. sírok rajza
 Abb. 19. Zeichnung der Gräber 91, 92, 93, 108

20. kép A 116, 125, 129, 133. sírok rajza
 Abb. 20. Zeichnung der Gräber 116, 125, 129, 133

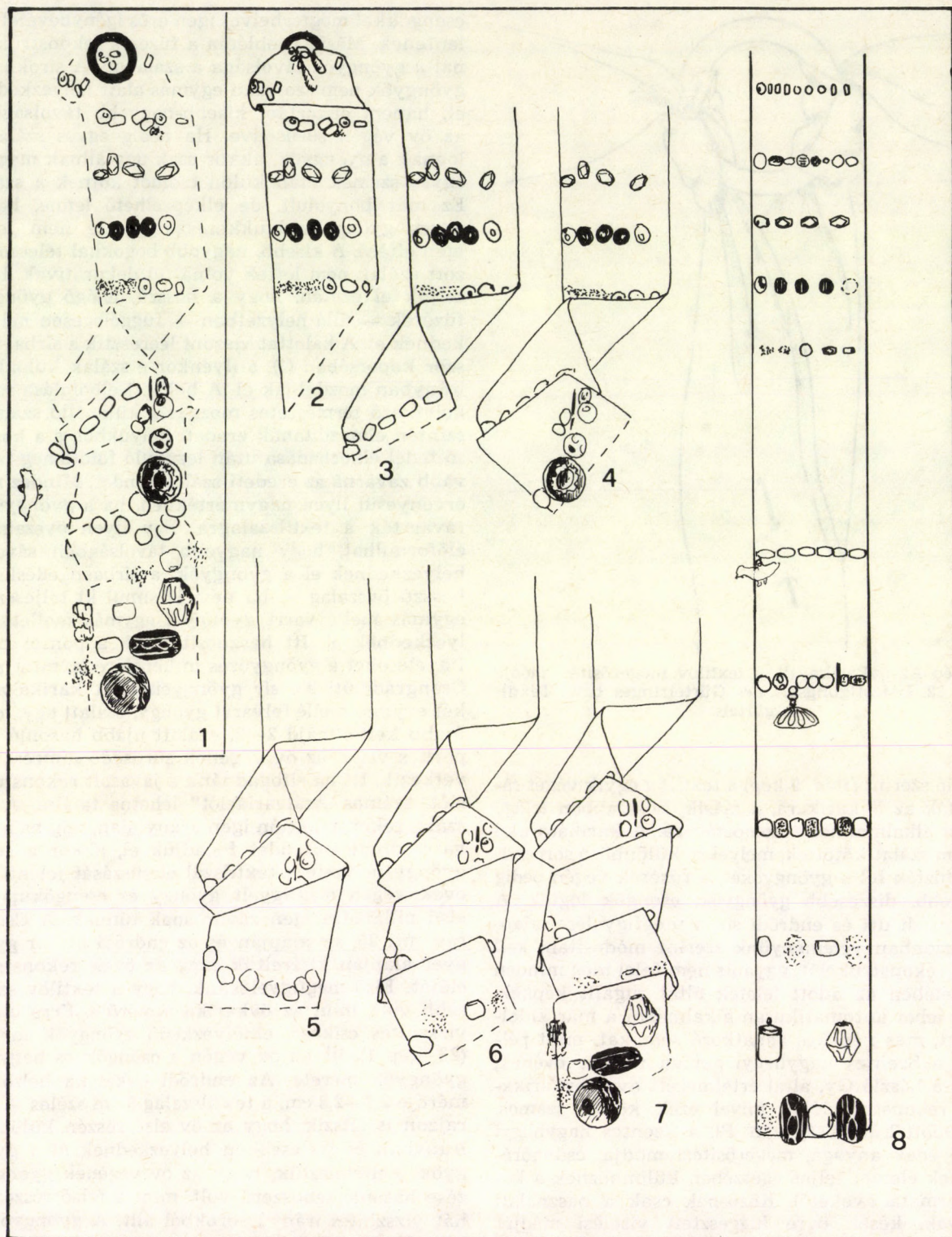
21. kép 1 a—c. a 11 sír ostora, ill. részlete; 2 a—b. 80. sír pénze; 3 a—b. 129. sír pénze;
4 a—b. 133. sír pénze
Abb. 21. 1 a—c. Peitsche bzw. Teil des Grabes 11; 2 a—b. Münze aus Grab 80;
3 a—b. Münze aus Grab 129; 4 a—b. Münze aus Grab 133

22. kép Az övkarika, ill. a textilöv megerősítési módja
Abb. 22. Befestigungsart des Gürtelringes bzw. Textilgürtels

rukció szerint (*ibid.* 9 kép) a textilöv egyik végét rávarrták az övkarikára, a másik, hosszabban lelógó szálát alkalmanként csomózták rá. A karikára alul három szálát kötöttek, melyekre különböző sorrendben fűzték fel a gyöngyöket, a füzérek végén pedig nagyobb, díszesebb gyöngyök, csengők lógtak. A Csongrádi úti és endrődi sírok megfigyelései alapján azonban véleményünk szerint módosítani kell ezt a rekonstrukciót, ugyanis nem felel meg minden részletében az adott leletek által sugallt képnek. Nem lehet automatikusan alkalmazni a már kidolgozott, más népekre vonatkozó sémákat, mint például a Szentés nagyhegyi gepida női sír övének, vagy a László Gy. által értelmezett avar övkarikának rekonstrukcióját, mivel ezek között számos, köztudott különbség van. Pl. a Szentés nagyhegyi sír övének anyaga, megerősítési módja, csüngőréseinek elemei teljes egészében különböznek a koraszarmata övekéitől. Közösnek csak a használati tárgyak, kések övre függesztett viselési módját tarthatjuk. Az övkarikákon hosszabb használat után egymással átellenben két kopásnyomot figyelhetünk meg, a Csongrádi úti 19. és 25. sírban is (*ibid.* 10. kép 6, ill. 11. kép 3), melyek alapján a rekonstrukció is készült. Ha a rekonstrukciós elképzelést elfogadjuk, akkor három kopásnyomnak kéne lenni, mivel a lecsüngő szálak (gyöngyökkel és

csengőkkel megterhelve) igen erős igénybevételt jelentenek. Másik probléma a füzéres rekonstrukciónál a gyöngyök távolsága a szálakon. A sírokban a gyöngyök nem szorosan egymás alatt helyezkednek el, hanem elszórtan, kisebb-nagyobb távolságban, az öv végén sűrűsödve. Ha pedig egyes szálakon lógnak a gyöngyök, akkor csak úgy állnak meg, ha egyes szemek után külön csomót kötnek a szálra. Ez már bonyolult, de elképzelhető lenne, ha az egyes gyöngyök lyukkeresztmetszete nem lenne igen eltérő. A kisebb, nagyobb bogokkal telecsomózott szálak nem lettek volna túl dekoratívak. Képzelnék el ezután, hogy a hosszú, lelógó gyöngyös füzérek — álló helyzetben — függőlegesen helyezkednek el. A halottat viszont leeresztik a sírba, sokszor koporsóban (!), s ilyenkor e szálak különböző irányban mozdulnak el. A holttest elbomlása során keletkező természetes mozgás a különálló szálakat szintén elmozdítaná eredeti helyükből, s a koporsó fedél elkorhadása után lezúduló földtömeg is tovább zavarná az eredeti szálsorrendet. Mindez nem érvényesül ilyen nagymértékben, ha a gyöngyöket rávarrták a textilszalagra. Egy ilyen övszalagon előfordulhat, hogy nagyobb távolságban sávosan helyezkednek el a gyöngyök, a sírbaengedéskor a hosszú övszalag — ha nem is simul ki teljesen — egymás mellé varrt gyöngyei egymás mellett helyezkednek el. Itt hasznosíthatjuk a pontos megfigyeléseket a gyöngyözés mikéntjére is, mint pl. a Csongrádi úti 25. sír gyöngyeinél. A karika alatt két egymás mellé felvarrt gyöngy, ezalatt egy, majd újabb kettő, majd 2—2, ezalatt újabb hasonló csoport, s végül az öv végének sűrűsödő hímzése következik. Itt ha elfogadnánk a javasolt rekonstrukciót, számos „szálvariációt” lehetne találni. A „c” szál a rekonstrukción igen aránytalan, míg ha a felvarrt díszítéssorrendet fogadjuk el, akkor a „c 1” gyöngy helyzete a textilszál elcsúszását jelenti. Az övek végén megfigyelt gyöngy és csengőkupacok első pillanatra igen zavarosnak tűnnek. A Csongrádi úti 25. sír alapján és az endrődi 27. sír gyöngyei alapján kíséreltük meg az övek rekonstrukcióját. Első megfigyelésünk, hogy a textilöv szélesebb volt, mint az övkarika átmérője. Erre utal a vízszintes csikban elhelyezkedő gyöngyök mérete (23. kép 1), ill. az öv végén a csüngők és nagyobb gyöngyök mérete. Az endrődi övkarika belső átmérője 2,7—2,8 cm, a textilszalag 9 cm széles. A sír rajzon is látszik, hogy az öv alsó részén különféle irányban és szélesebben helyezkednek el a gyöngyök. Feltételeztük, hogy az öv végének gyöngyözése hasonló rendszerű volt, mint a felső része, tehát vízszintes irányú sorokból állt. A gyöngyözött övszalag a sírbaengedéskor ráncot vetett, meggyűrődött, s a szalag elporladása után az egymás felett elhelyezkedő gyöngyök egymásra nyomódtak. A gyöngycsomóban megpróbáltuk a gyöngycsíkok — különféle szögeket bezáró, de egyenes — irányát meghúzni, s ebből utólag megrajzolni a szál vetődését. Egy textilszalagra vízszintesen, nagyobb tá-

23. kép A 27. sír női övének rekonstrukciója; 1. a sír részletrajza; 2—7. az övszalag vetődése a látható gyöngyözéssel; 8. az övszalag kiterített rajza
 Abb. 23. Rekonstruktion des Frauengürtels des Grabes 27; 1. Detailzeichnung des Grabes; 2—7. Falte des Gürtelbandes mit der sichtbaren Perlenbesetzung; 8. die ausgebreitete Zeichnung des Gürtelbandes

volságra felvarrt gyöngyök segítségével megállapíthattuk, hogy ha a szalagot leejtjük, az anyag hullámokban ráncot vetett, de a vízszintesen felvarrt gyöngyöknél minden esetben jelentkezett a gyöngyök alatt egy vetődés. A 27. sír övénel ezután a következőképpen jártunk el; a vízszintesen elhelyezkedő gyöngysor szélességét vettük alapul a minimális övszalagszélességnek, a gyöngysor tengelyeket meghúzva rekonstruáltuk az anyag vetődését (23. kép). Rekonstrukciós rajzunknál a gyűrődést fázisaira bontva ábrázoltuk, mindig csak az adott helyzetben látszó gyöngyöket mutatva. Utolsó rajzunk (23. kép 8) a kisimított gyöngyös övszalagot mutatja be. Ha e modellt papírból elkészítjük, az adott módon meghajlítjuk, megkapjuk a lelógó szalag hosszát, ami jelen esetben azt jelenti, hogy az övszalag vége csaknem a bokáig ért le, ha viselője állt. Az övszalagokra különféle magasságban a csüngőket és csengőket is felvarrták (ld. kacsacsüngő, csengő), ezek eredeti helyét ugyancsak a fenti módszer szerint állapítottuk meg. (A Csongrádi úti 25. sír csengője és vascsőgője sem az öv végén helyezkedett el, a csüngő és csengő közé rozsdásodott textil pedig az övszalag maradványa lehetett: VÖRÖS 1981 a, 132.) Az endrődi 27. sírnál megtalálható az övbe tűzött tű, rekonstruált helyzetéből kiderül, hogy közvetlenül a térd alatt tűzték az övszalagba. A festékes szelencék általában a gyöngyök között kerülnek elő. Oldalukon vagy tejjükön (vagy mindkét helyen) függesztőkarikák vannak. A 27. sírban úgy tűnik, hogy a szelence beleillik egy vízszintes gyöngycsíkba, tehát ez is felvarrva lehetett. Egyértelműen nem állapíthatjuk ezt meg jelen esetben, elképzelhető az is, hogy külön függesztették az övre. Ki kell térnünk még az öveknél a késekre is. Vagy tokostul függesztették az övre, külön szalagon, vagy csak egyszerűen a holttestre helyezték, az orsóhoz hasonlóan. A 88. sírban a kés hegyével a koponya felé, részben az öv gyöngyei alatt került elő. A kések tokja általában bőrből készülhetett, mivel a nyél maradványai megfigyelhetők, a pengéreszen viszont nem. (Az endrődi sírok esetében.) A 88. sírban is jól látszott, hogy az övkarikánál kezdődött az első gyöngysor, ezalatt egyre sűrűsödő kupacokban a többi gyöngy — ha nem is olyan szabályosan, mint a 27. sírnál — megvan az övbe tűzött tű. Az övszalag alsó részén pedig a két — keresztirányú — furatos gyöngyök zárták le a felvarrt mintát. (Ebben a sírban a csengőt nem az övre varrták, hanem a ruhaujjra.) A debrecen-hortobágyhídi temető 12. sírjában a jobb kézfejnél (ruhaujj) és a combtő felett (öv) találunk hasonló tűket. A hódmezővásárhely-fehértói 3. sírban 3,8 cm átmérőjű karikáról csüngött a textilöv, gyöngyökkel és csengővel. A kiskőrös-csukástói 8. sírban a bal medencelapáton volt az övkarika, ezalatt négy nagyméretű gyöngy egymás mellett, lejjebb két gyöngy, majd két „gömbös gyűrű”, köztük két üvegyöngy, ezalatt halomban az övvég-gyöngyök. A kés itt nagyon lent, a

bal alsó lábszár mellett feküdt. Ebben a sírban a nadrágszár gyöngyözése nem vízszintes, hanem függőleges sorban történt. A női öveket más módon is hímezheték, pl. a kiskőrös-csukástói 7. sírban az övkarika mellett, a derékon kerültek elő. Vagy elől felvarrt gyöngyhímzésről van itt szó, vagy a lelógó övszalag a sírbahelyezéskor ilyen irányban esett. Övkarikás öv Endrődön a két leggazdagabb (27. és 88.) sírban volt. Más temetőkben szegényebb, nem gyöngyözött öveknél is előfordult. Hasonló övkarikákat találunk Csongrád — Endre király út 3. sír (PÁRDUCZ 1941 a, IX. 3 a—b), Debrecen-Hortobágyhíd 11. sír (*ibid.* VII. 8), Ernőháza 1. sír (PÁRDUCZ 1940, XLII. 9), Hódmezővásárhely-Fehértó 3. és 7. sír (PÁRDUCZ 1946—48, XL. 1, XLII. 3), Hódmezővásárhely-Kakasszék (GADAPUSZTAI 1960, XV. 11), Kenderes (PÁRDUCZ 1944, XLVII. 2), Kiskőrös-Csukástó-Ráckút 6., 8., 11. sír (PÁRDUCZ 1941 a, XXIV. 7—8, XXVI. 1, XXVII. 19), Kunhegyes (PÁRDUCZ 1944, XL. 1), Nagykároly vidéke (PÁRDUCZ 1947, III. 11), Szeged-Felsőpusztaszer 14., 32. és 34. sír (PÁRDUCZ 1941 a, XII. 28, XIX. 4, XIII. 18), Tiszafüred-Jámbor tanya (PÁRDUCZ 1950 a, 60), Tiszaörvény (PÁRDUCZ 1941 b, I. 8) stb. leletei között.

A csüngők a női és gyermeksírokban nyaklánc, fibulára kapcsolt lánc, karkötőn, ruhaujjakon, öveken fordulnak elő. A kis és nagyobb méretű vödröcsüngők a legkorábbi magyarországi szarmata leletek között feltűnnek (VADAY 1982, Mezőcsát-Höröcsögösön). Endrődön a 45. sírban (6. kép 2) került elő ilyen. Mind a szarmata, mind pedig a germán leletek között találkozhatunk velük (*ibid.* 61—73 jzz.). Igen érdekes a 49. sír nyaklánc, ill. csüngői. A vaskarikából összefűzött lánc lógott a „csontlunula” (6. kép 11), a szarvasfog csüngő (6. kép 8), bronz és borostyángyöngy (6. kép 5—6). Sajnos a bronzlemezzel (6. kép 9) már nem lehet megállapítani, hogy csak egyszerűen ráhajtották-e a láncra, vagy valaminek a foglalata volt-e. Arany, ezüst és bronzlunula igen gyakori a koraszarmata sírokban (VADAY 1982), az endrődi az első csontból készült példány. Szarvasfogakból álló nyaklánc került elő Jászberény-Csegelapason (PÁRDUCZ 1938—43, IV. 1. a láncot hol farkas-, hol helyesen szarvasfognak határozza meg). Befoglalási módjára csak irodalmi utalásból ismerünk párhuzamot. Sőreginek mutattak egy „csontkakúpos bronzlemez foglalatra erősített karneol gyöngyöt”, amely Kengyelpusztán, több gyönggyel együtt egy sírból került elő (SŐREGI 1939—40, 27). Csengő három női sírban volt Endrődön (27, 88 és 93). Gyakori melléklet a kora és középszarmata periódusban. A legtöbb csengőnek megvan a római párhuzama, ezek a római importtárgyak körét bővítik. A textilövre varrva vagy hurkolva viselték, de karon és nyakláncra is előfordult. A hódmezővásárhely-fehértói 3. sírban az endrődihez hasonló övre függesztett viselési módot tapasztalunk (PÁRDUCZ 1946—48, 283, XXXIX. 23). A 93. sír csengője (12.

kép 7) egyszerű, kissé ívelt oldalú kúpos forma. Hasonló a tisztaörvényi (PÁRDUCZ 1941 b, I: 5), Tápiószele 53. sír (PÁRDUCZ 1950 b, XIV. 1, 3), Szent-Kistőke 146. sír (PÁRDUCZ 1944, XII. 11—12). A 88. sír lépcsőzetesen kónikus bronzcsengője (9. kép 2) kisebb-nagyobb változatban gyakoribb, mint az előző forma. Hódmezővásárhely-Kakasszék 2. sír (GAZDAPUSZTAI 1960, XIII. 14), Monor (PÁRDUCZ 1941 a, XXIII. 17), Kiskőrös-Csukástó-Ráckút 11. sír (*ibid.* XXVII. 2), Kecskemét — Mária kápolna (PÁRDUCZ 1944, LIII. 4—5), Nagyszénás-Árpád halom (*ibid.* XXVI. 1), Öcsöd-Mogyorós halom (CSALLÁNY 1899, II. C 11—12), Túrkeve-Tere halom (MNM 42/1889. 131), Tiszagyenda-tó (DJM 62.22.1), Szanda-Netovább csárda (DJM 63.253.29.), Gyulavarsánd-Laposhalom (ROSKA 1941, 21. kép 5), leletei között tűnek fel. Ugyanazon temetőn, sőt néha ugyanazon síron belül fordulnak elő egyidőben a különböző típusú csengők: Vrsac-on (BARAČKI 1961, IV. 3; VIII. 10; IX. 18—19; X. 4), Szeged-Csongrádi úton (VÖRÖS 1981 a, 10. kép 1, 4, 11. kép 1—2, 5). Az endrődi 27. sír csengője igen érdekes darab, másodlagosan felhasznált elemekből összeállított csengő (5. kép 4, 6). A bordázott félgömb, mely a csengő testét alkotja vagy egy bútorveret (Gáspár Dorottya meghatározása), vagy kard, ill. tőr markolatgombjának fejlapja lehetett eredetileg. (Hasonló darabok: OLDENSTEIN 1976, 118, Taf. 11. 25—27.) A csengő nyelvét egy ún. „gömbös gyűrű” alkotta. Ezt a karikatípust a La Tèneből kialakult, kelta forma továbbélésének határozták meg (PÁRDUCZ 1944, 31). Fellelhető mind a tartományokban, mind pedig a szarmata barbaricumban. A koraszarmata sírokban fordul elő elsősorban (PÁRDUCZ 1941 b, 159). Övön, nyakláncón, karon egyaránt előfordulnak. Mezőberényben állítólag a jobb kéz egyik ujján volt, mint gyűrű (PÁRDUCZ 1944, 18), a kiskőrös-csukástói 8. sírban a medencében, két további darab pedig a bal combcsonton, azaz az övön (PÁRDUCZ 1941 a, XXVI. 3—5). Gyűrűként való használata ugyan kétséges, mivel keresztmetszete, a sok kis kiugró gömböcske miatt ujjon nem igen viselhették. Hasonló darabok kerültek elő: Szeged-Felsőpusztaszer 21. sír (PÁRDUCZ 1941 a, XVI. 37), Békés-Vizesbánom (PÁRDUCZ 1944, LIV. 1—2), Kecskemét-Mária kápolna (*ibid.* LIII. 2—3), Jászberény-Négyszállás (*ibid.* VII. 10), Tápiószele 53. sír (PÁRDUCZ 1950 b, XIII. 1. 3—5), Szeged-Sövényháza (PÁRDUCZ 1931, 97), Bánhida (*ibid.* 123 sk.), Túrkeve-Tere halom (MNM 42/1889. 130), Tiszafüred (DJM 1045), Szolnok-Szanda repülőtértől ÉNy-ra feltárt sír (DJM 63.253.27) stb.

A „gömbös gyűrűkön” szinte minden esetben megfigyelhetők az öntőcsap kiugró, s sokszor le se reszelt darabjai. Különböző típusú, gömböcskével díszített csüngők elsősorban Déloroszországban, a Kaukázusban terjedtek el (LOMTATIDZE 1957, IX. 2, 3—13). Funkciójuk ugyanaz volt, mint a kárpát-medencei „gömbös gyűrűké”. Számunkra igen érdekes az is, hogy a 27. sír övének madár alakú csün-

gője (5. kép 7) szintén a Kaukázusban fordul elő (*ibid.* 200, VIII. 2; 9). A magyarországi szarmata barbaricumban ez az első ilyen típusú csüngődísz.

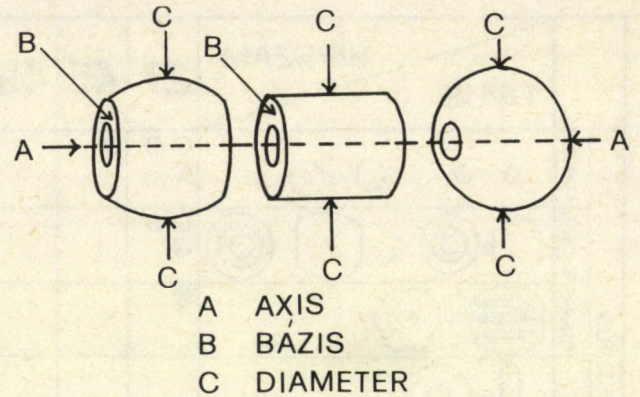
Ahogy már az öveknél megemlítettük, a viselet szerves tartozéka volt a tű. A női sírokban gyakoriak a vékonyabb, kisebb tűk. Ezüst, bronz és vaspéldányai egyaránt előkerültek, egy sírból néha több is. Az alkarcsontokon, könyöknél, ill. csuklótájon talált tűkkel a bővebb ruhaujjat tűzték össze, szűkítették be. A hódmezővásárhely-kakasszéki 2. női sírban „mindkét tenyérben 1—1 vasszeg” volt (GAZDAPUSZTAI 1960, XIII. 7) ez a csuklón összetűzött ruhaujjra utal. Néha megtalálható a ruha mellrészén, de a combon is (ld. övek). Endrődön csak női sírban került elő ilyen tű (27. — vas, 88., 93. — pödört fejű bronztűvel együtt). A 88. sírban a jobb könyöknél talált tű szintén a ruhaujjhoz tartozott. Hasonló darabok kerültek elő: Szeged-Felsőpusztaszer 16., 17., 20., 24., 33., 34. sírok (PÁRDUCZ 1941 a, XIII. 12; XIV. 3; XV. 5; XVIII. 3; XX. 2; XIII. 19), Csongrád-Határ út 7. sír (PÁRDUCZ 1944, XXX. 2), Szent-Kistőke 114. és 121. sír (*ibid.* IX. 3, XII. 10), Tápiószele 4. és 11. sír (DINNYÉS 1980, 13 T. 1, 18 T. 3), Gelej (VADAY 1980, 94, IV. 4). A legutolsó darabon fellelhető faramadványok a tű tokjára utalnak. Sírokban esz-közként is előfordulnak, elsősorban a tokos darabok.

Mint már említettük, a szarmata sírokban a gyöngyök mind ékszerként (nyakláncok, karkötők, fülbevalók), mind pedig ruhadíszként, hímzéseként előfordulnak. A gyöngyhímzés a ruha nyak, karrészén, alsó szegélyén, a nadrágszáron és öveken tűnik fel. E két funkciója mellett valószínűleg volt egy gyakorlati felhasználása is. Gombként funkcionálhattak azok a mindig nagyobb szemű gyöngyök, melyek a ruhaujjon, mellrészen, ill. egy-két esetben a deréktájon kerültek elő. Hasonló szerepe lehetett a mellen ferde, átlós, ill. függőleges sorban sorakozó pár gyöngynek is. A ruhaujjon talált egy-egy gyöngy a tűkhöz hasonlóan arra szolgálhatott, hogy a bővebb ruhaujjat szűkítsék be velük. Ez ritkábban férfisírokban is feltűnik. A Szent-Kistőke 103. sírjában 2 db kis bronzgyöngy került elő az alkaron (PÁRDUCZ 1944, 12, XIV. 14—15). Ugyanennek a temetőnek a 145. sírjában — az endrődihez hasonló ritka típusú kétfuratos kalcedon-gyöngyeihez hasonló — gyöngyök kerültek elő az állcsüctől a medencéig, függőleges sorban (*ibid.* 35, XXIV. 17 a—b). Ez az utóbbi típus mutatja, hogy típustól függetlenül többféle funkciót töltöttek be a gyöngyök. Itt gombként szerepel, az endrődi sírban pedig övdíszítésként. A koraszarmata férfisírokban egy-egy gyöngyszem a csontváz bal oldalán, mellen, deréktájon ugyancsak gomb lehetett. Ezekben a sírokban általában a nagyobb gömb alakú, vagy bordázott gyöngyök fordulnak elő. A pástorkészség közelében előkerülő darabok akár szíjdíszek, akár tarsolyzárók lehettek. A 108. és 133. sírban szerepelnek férfimellékletként.

		SÍRSZÁM													
TIPUS		27	45	49	84	88	92	93	108	125	133	157			
I. TÍPUS	1.csoport														
	2.csoport														
	1.csoport														
	3.csoport														
II. TÍPUS	1.csoport														
	2.csoport														
	1.csoport														
	2.csoport														
	2.csoport														
I+II. TÍPUS	1.csoport														
	2.csoport														
III. TÍPUS	1.csoport														
	2.csoport														
	1.var.														
	2.var.														
3.csoport	1.var.														
	2.var.														
3.csoport	1.var.														
	2.var.														
3.csoport	1.var.														
	2.var.														
3.csoport	1.var.														
	2.var.														
3.csoport	1.var.														
	2.var.														
3.csoport	1.var.														
	2.var.														
3.csoport	1.var.														
	2.var.														
3.csoport	1.var.														
	2.var.														
3.csoport	1.var.														
	2.var.														
3.csoport	1.var.														
	2.var.														
3.csoport	1.var.														
	2.var.														
3.csoport	1.var.														
	2.var.														
3.csoport	1.var.														
	2.var.														
3.csoport	1.var.														
	2.var.														
3.csoport	1.var.														
	2.var.														
3.csoport	1.var.														
	2.var.														
3.csoport	1.var.														
	2.var.														
3.csoport	1.var.														
	2.var.														
3.csoport	1.var.														
	2.var.														
3.csoport	1.var.														
	2.var.														
3.csoport	1.var.														
	2.var.														
3.csoport	1.var.														
	2.var.														
3.csoport	1.var.														
	2.var.														
3.csoport	1.var.														
	2.var.														
3.csoport	1.var.														
	2.var.														
3.csoport	1.var.														
	2.var.														
3.csoport	1.var.														
	2.var.														
3.csoport	1.var.														
	2.var.														
3.csoport	1.var.														
	2.var.														
3.csoport	1.var.														
	2.var.														
3.csoport	1.var.														
	2.var.														
3.csoport	1.var.														
	2.var.														
3.csoport	1.var.														
	2.var.														
3.csoport	1.var.														
	2.var.														
3.csoport	1.var.														
	2.var.														
3.csoport	1.var.														
	2.var.														
3.csoport	1.var.														
	2.var.														
3.csoport	1.var.														
	2.var.														
3.csoport	1.var.														
	2.var.														
3.csoport	1.var.														
	2.var.														
3.csoport	1.var.														
	2.var.														

Nyakláncként a 27., 45., 49., 54., 84., 88., 92. és 93. sírban volt gyöngy. A csuklótájon előkerült gyöngyök megítélésénél több szempont kínálkozik. Egy-egy nagyobb gyöngy szerepelhet a már említett gombként. Lehet felfűzve gyöngykarkötő, ilyen esetben azonban számuk és méretük olyan, hogy a csuklót körülérje. Gyakrabban fordul elő kevesebb gyöngy, rövidebb gyöngysor. Ezek valószínűleg a gyöngyhímzést jelzik a ruhaujjon. A 125. sírban került elő a jobb csuklón gyöngy. A balét nem lehetett egyértelműen szétválasztani az ugyancsak bal oldalt elhelyezkedő öv gyöngyeitől. A 27., 88., 92., 93., 125. sírokban fordult elő gyöngyhímzéses öv. Az alsó lábszárak körül előforduló keskeny vagy szélesebb sávban feltűnő gyöngyök a nadrágszár aljának hímzésére utalnak. Ez az összefüggő gyöngysáv lehetne egy hosszú szoknya szegélye is. Általában ez a gyöngysáv bontáskor folyamatosnak tűnik, csak ritkán, nyitott lábfekvésnél állapítható meg egyértelműen, hogy mindkét alsó lábszárát külön-külön körbefogó gyöngyözésről van szó. Az endrői 27. sírban a gyöngysáv 35 cm szélességben látszott, ez szoknya esetében 80, max. 85 cm bőséget enged meg, ami egy felhasítatlan hosszú szoknya esetében elképzelhetetlen. Az endrői sír esetében az is jól látszott, hogy oldalt nem szakad meg a gyöngyözés. A 93. sírnál (19. kép) a nyitottabb láb-helyzet miatt jól látszik, hogy külön-külön gyöngy-sáv fut körbe a bokák fölött.

Az endrői temető egyszerű, széria üvegyöngyeinek típus, nagyság és színszerinti megosztását mutatja táblázatunk (24. kép). Bár számos kidolgozott gyöngytipológia állt rendelkezésünkre, mégis úgy döntöttünk, hogy csak egyes esetekben hivatkozunk ezekre, mivel sem a déloroszországi, sem a római gyöngytipológia nem alkalmazható módosítások nélkül a temető összes gyöngyére. Alapformákra bontottuk a gyöngykészletet, jelölve, hogy a forma milyen mérettartományban fordult elő (25. kép). Így az I. típusba soroltuk a gömb alakú gyöngyöket, 1. csoportjába a bázis nélkülieket (ahol a lyuk mellett a gömbformán nem jelentkezik él), a 2. csoportba azokat, ahol ez viszont megvan. Tulajdonképpen a 27., 88. sír bordázott gyöngyei az 1. csoporthoz tartoznak, annak díszítésmódjából eredő variánsát képezik. A 3. csoportba soroltuk azokat a bázis nélküli gyöngyöket, ahol az axis kisebb a diameternél. A II. típusba tartoznak a hengeres gyöngyformák. 1. csoportjukat alkotják a rövid henger formájúak (axis rövidebb mint a diameter), 2. csoportba soroltuk, ahol az arány fordított. E csoport variánsa a 108. sír gyöngye, díszítésmódjából eredően variáns. Táblázatunk következő típusa kombinált formát takar, az I. és II. típus jellemző vonásai kombinálódnak. 1. csoportjukba az ún. hor-dó alakú gyöngyöket, 2. csoportjukba a hengeres, de egyik végén megvastagodó és legömbölyödő formájúakat soroltuk. Megfigyeléseink szerint mindkét csoport megtalálható az I. és II. típus gyöngyeinek rontott, kevésbé sikerült formái között. (A

25. kép A gyöngyök jellemző adatai
Abb. 25. Die charakteristischen Daten der Perlen

„nyomott gömb alakú”, „ellapult gömb alakú” példányok az I. típ. 1. és 2. csoportjában, az I+II. típ. 2. csoportjának gyöngyformái a II. típ. 2. csoportjának rontott formái, ún. végdarabjai között.) III. típusunkba a hasábgöngyök tartoznak, 1. csoportjukat képezik a négyzet alapú hasábgöngyök (1. variáns), és téglalap alapú hasábgöngyök (2. variáns). 2. csoportjukat alkotják a hatszög alapú hasábgöngyök, 1. variánsuk a szabályos, 2. variánsuk a szabálytalan, lapos hatszög alapú gyöngyök. 3. csoportjukba kerültek az ún. polyéderes, „lecsiszolt sarkú, hasáb alakú”, kubookaéderes gyöngyök, amelyek tulajdonképpen hiányos négyzet alapú hasábgöngyök (12 db háromszög, négyzet és paralelogramma alkotja a geometriailag szabálytalan testet). Absztrakt, rövid meghatározása igen bonyolult lenne (szögekkel vagy oldalszámmal történő megnevezése számos lapforma variációt engedne meg). IV. típusunkba kerültek a bikónikus gyöngyformák. (Meghatározásuknál nagy segítségünk volt BECK 1928, cikke).

A felsorolt formákhoz tartozó egyszerű széria-gyöngyök vagy átlátszóak, vagy anyagukban színezettek, vagy pedig az átlátszó gyöngymagot átlátszatlan, színes üvegréteggel vonták be. Ezt az eljárást figyeltük meg az I. típ. 1—2. csoportjában, a III. típ. 3. csoportjában. (Ez utóbbi nem Endrődön, hanem Tiszaföldvár-Téglagyáron került elő). Elkülönítettük azokat az üvegyöngyöket, melyek előállítási szempontból bonyolultabbak, nagyobb technikai felkészültséget igényelnek. Ide tartoznak az aranyozott, ill. aranyfóliás gyöngyök. Az I. típ. 2. csop. gyöngye (93. sír), ill. az I. típ. 1. csop. (27., 88., 125., 157. sír) többszörösen összetett „iker”-„rúd”, „többszörösen tagolt” gyöngyeit sorolhatjuk ide. Ugyancsak a technológiai részletek alapján választottuk szét az inkrusztált, millefiori, rátétes, folyatott, ill. kevert anyagú (swirled glass beads) gyöngyöket. Inkrusztált gyöngy (I. típ. 1—3. csop.) fordult elő Endrődön pont, ill. pettybetétes mintával (27., 88. sír, kis és nagyméretben egyaránt), sávos mintával (I. típ. 2. csop., 3. csop.) a 27. sírban,

ill. az I. típ. 2. csoportba tartozó gyöngy egymást keresztező többszörös vonal közti pontbetéttel (88. sír).

Millefiori gyöngy az I+II. típ. 1. csop. (27. és 92. sírokban), I. típ. 2. csop. (88. és 125. sírokban), rátétes az I. típ. 1. csop. (88. sír), és kevert anyagú, folytatott az I. típ. 2. csop. nagyméretű példánya (88. sír). Endrődön számos kalciumalapú gyöngy fordult elő. Egyes esetekben, főleg a nagyobb méretű daraboknál néha megfigyelhető még a kagylóhéj szerkezete. Igen kényes gyöngyfajta, gyakran nedves krétaszzerű állaga miatt felszedhetetlen. Ilyen gyöngy I. típ. 1—2. csop. (27. sír), II. típ. 2. csop. (ugyanitt), ennél látszik a kagylószerkezet is. A kalciumalapú gyöngyök másik csoportját képezik a 45., 84., 88., 125. és 157. sírok korallgyöngyei. Jellegüknél fogva általában amorf darabok, a korallkarok darabolása során néha jelentkezik a II. típ. 2. csop. formája. Borostyángyöngy a 49., 84., 88. és 157. sírban volt. (I. típ. 1—2. csop., II. típ. 1. csop.)

Hegykristály gyöngy a 27. és 92. sírban volt (I. típ. 2. csop.). A 27. sírban III. típ. 2. csop. 2 var., ill. III. típ. 3. csop. formájú karneolgyöngy volt. Kalcedongyöngyök a gazdagabb sírokban voltak (27. és 88.): I. típ. 2. csop., I+II. típ. 1. csop. Ritka forma a 88. sír keresztirányban átfúrt, kétfuratos gyöngye. Hasonló Mezőberényben (PÁRDUCZ 1944, II. 10, 12), Szentés-Kistőke 145. sírban (PÁRDUCZ 1944, XXIV. 17 a—b) került elő kalcedonból, üvegből pedig Pádéről ismerünk hasonlót (PÁRDUCZ 1942, LVI. 3). Ez a forma Beck X e. típusát képviseli (BECK 1928, 51 sk.).

Endrődön a fémgöngyöknek két típusa fordult elő. A 17. bolygatott sírban barázdált, hengeres aranygyöngyök voltak, a koraszarmata periódus jellegzetes gyöngytípusai (VADAY 1982, 74—94 jzz.). A 49. sír bronzgyöngye ritka a barbaricumban. Szerbnagyszentmiklóson 2 db ezüstgyöngy került elő (PÁRDUCZ 1931, 88, U.ö. 1942, 312), az előzőekben említettünk Szentés-Kistőkéről két bronzgyöngyöt, s került elő hasonló Tiszaföldvár-Téglagyáron is.

A többszörösen tagolt gyöngyök, ill. az apró korong és gömbös gyöngyök kronológiai helyzetéről a mezőcsát-hörccsögösi sírok kapcsán esett szó (VADAY 1982, 118—131, 134—144 jzz.), mint a korai szarmata periódus jellegzetes gyöngyeiről. A nagyméretű, egyszínű üvegyöngyök (I. típ. 2. csop.) szintén korai környezetben fordulnak elő: Pádé (PÁRDUCZ 1942, VI. 4), Kiskőrös-Csukástó-Ráckút 6. sír (PÁRDUCZ 1941 a, XXIV. 28—33, 36—37), Ernőháza (PÁRDUCZ 1940, XLIV. 2), Szeged-Csongrádi út 19. és 25. sír (VÖRÖS 1981 a, 4. és 8. kép) stb. Az inkrusztált sávos és pettyes gyöngyök a déloroszországi leletanyag I. sz.-i leletei között gyakoriak (ALEKSZEJEVA 1975, 91. és 103. típ.), de egyes példányai a II. sz. elején is megvannak (*ibid.* 70). A variánst jelentő 13. típus (ALEKSZEJEVA) tágabb időhatárokra belül létezik, az I—III. sz.-ban (*ibid.* 58), a Fekete-tenger nyugati part-

vidékén, s a Kárpát-medencében is újból virágkorát éli a későantik, kora-népvándorláskori periódusban (PREDA 1980, 102, XXVI. M. 218.2). A 88. sír szemes gyöngye a déloroszországi i. e. III.—i. sz. I. sz. anyagában van meg (ALEKSZEJEVA 1975, 59 és 26 δ típus). Hasonló a szentes-kistőkei 145. sírban fordult elő (PÁRDUCZ 1944, XXIV. 3) és Alsónémedi Kenderföldek 21. sírjában (KOREK 1980, 12. kép 4). A 88. sír vonalkötegpontbetétes gyöngye ugyancsak megvan Déloroszországban (ALEKSZEJEVA 1975, 3.13.2—3 Tab.), de megvan a már említett kistőkei sírban is (PÁRDUCZ 1944, XXIV. 3). A 27. sír lapos, korongos gyöngyének analógiája a Kiskőrös-Vágóhídi dülő-Seregélyes 17. sírjában (PÁRDUCZ 1941 a, XXIX. 28), Hódmezővásárhely-Kakasszéken a 2. sírban (GAZDAPUSZTAI 1960, XIII. 15, 19) tűnik fel. A hordóformájú millefiori gyöngyök párhuzamai: Kiskőrös-Csukástó-Ráckút 7. és 8. sír (PÁRDUCZ 1941 a, XXV. 5—6, XXVI. 46, 48), Jászdózsa-Kápolnahalom mellett feltárt sír (Stanczik I. ásatása). Végül meg kell említeni a 27. sír nagy bikónikus gyöngyét. Igen ritka leleteink között. Hasonló a Hódmezővásárhely-Fehértó 1. sír (PÁRDUCZ 1946—48, 283), Alsónémedi Újfalu 1. sír (KOREK 1980, 12. kép 11), és Tiszaföldvár-Téglagyár sírjaiból került elő.

A gyöngyözött öveknél már megemlítettük a *festékes szelencéket*, melyek általában az övtájékon kerülnek elő a női sírokban. Endrődön a 27. sírban volt egy bronzszelence, vaslemez borítású fedéllal (5. kép 2), benne összeszáradt, a bronztól helyenként zöldekre színeződött fehér festékkel (5. kép 3). Párducz M. a tápiószelei 53. sír szelencéje kapcsán, melyben téglapiros és fehér festéket találtak (PÁRDUCZ 1950 b, 70 sk.), feltételezte, hogy arcfestésre használhatták, s idézte Alföldi A. megjegyzését a testfestés antik hagyományait illetően. A tápiószeleit a bal lábfej előtt találták, sírrajz hiányában nem dönthető már el, hogy a hosszan lelógó övön csüngött-e, s csak elmozdult, vagy pedig a lábhoz helyezett kis fadobozban volt a tükrökhöz hasonlóan. E szelencék, vödröcskék igen változatos kivitelű díszített darabok. Párducz (*ibid.*) megjegyezte, hogy „egyetlen azonos korabeli sírból sem ismerünk” ilyen tégelyt. Ez azonban nem helytálló, mert a tégelyek egyes variánsai már a koraszarmata leletanyagban is megvannak, és egészen az V. sz.-i leletekig megtalálhatók. Hasonló szelencék kerültek elő: Nagykőrű (PÁRDUCZ 1941 a, XXII. 4), Törökszentmiklós-Barta puszta (PÁRDUCZ 1950 a, LXXII. 9), Hatvan—Budapest közti vasútvonal mellett előkerült sírlelet (HAMPEL 1894, 5, 6, 6 a ábr.), Szentés-Sárgapart 22. sír (PÁRDUCZ 1950 a, VII. 5 a—b; VIII. 7), Kisújszállás (PÁRDUCZ 1931, 114 sk.), Csehfalva (PÁRDUCZ 1931, 128 sk.), Szeged-Röszke Sáros völgy (REIZNER 1892, 165; 2. ábr.), Bojt (DM 59.4.4.), Kecskemét-Mária városi téglagyár (PÁRDUCZ 1931, 128 sk.), Vrsac (BARACKI 1961, IV. 10, VII. 5—6, VIII. 3, IX. 4, XV. 10—11), Szeged-Csongrádi út (VÖRÖS 1981 a, csont és

bronzszelencét idéz, ill. római párhuzamokat). Területüktől keletre is megtalálhatók a festékes szelencék. Pl. Padureni (BICHIR 1973, CXLIII 4, 11).

A szarmata női sírokban gyakran fordul elő *tükrő* sírmellékletként. Az endrődi 17. sírban volt egy 10,6 cm átmérőjű bronztükrő (2. kép 5). Kisebb, nagyobb méretben e római tükrök egyaránt előfordulnak. Hasonló típusú, de kisebb a Kiskörös-Csukástó-Ráckút 8. sírjának tükre (PÁRDU CZ 1941 a, XXVII. 6), átm = 8,5 cm, közepes méretű a 10,3 cm átmérőjű tisztaörvényi tükrő (PÁRDU CZ 1941 b, 159, I. 6.). Igen nagy, 16,4 cm átmérőjű a Nagykörös-Gógányi-réti példány (PÁRDU CZ, 1944, XLII. 1—2). Hasonló típusú tükrök kerültek elő Fegyverneken (DJM 64.6.1.), Jászágón (DJM 54.4.1.), Kecskemét-Szentkúton (PÁRDU CZ 1931, 127), Hartapusztán (*ibid.* 126), Tasson (*ibid.* 134), Párducz M. e tükrök közé sorolta a Fülöpkei Jakabszállási tükrőtöredékeket is (PÁRDU CZ 1941 a, II. 6., ez azonban más típushoz, a szögletes tükrökhöz tartozik).

A peremen lyuksorral díszített, hátoldalon koncentrikus körös tükrök római területen az I—II. századi hamvasztásos sírok mellékletei, divatjuk Itáliából jutott el Pannóniába (RADNÓTI 1957, 228). Domitianus éremmel keltezett, hasonló típusú tükrök kerültek elő a rusovcei 90. és 93. sírból (PICHLEROVÁ 1981, CXIV; CXVII. 4), de hasonló típusú darabok jelentkeztek a 10. és 165. sírokban is (*ibid.* LI. 10, CLXXIII. 2). A győr-nádosvárosi temető 6. sírjának 14,5 cm átmérőjű tükrét és a temető egy szórványdarabját Traianus-Hadrianus korára keltezték (BÍRÓ 1961, 5. kép 1—2).

A szarmata női sírokban sokszor szerepelnek az *orsógombok* mellékletként. Az orsókat a halott mellé, vagy a halottra helyezik, néha egy sírba többet is. Endrődön a 93. sírből bikónikus, kézzel formált orsógomb (12. kép 9), a 27., 88. és 92. sírből szabályos, korongolt, két egyenlőtlen nagyságú félből álló került elő (5. kép 5, 9. kép 3, 12. kép 4). A kezdetleges formájú, kézzel formált darabok a korai szarmata sírokban fordulnak elő (VADAY 1982). Az endrődi darabokra jellemző, hogy az alacsonyabb kónikus részen a lyuk mellett mélyedés van, ami arra utal, hogy a fából készült orsószár gomb felőli része szélesebbre volt faragva, mint a szár többi része, ill. a gombcsapja. A két egyenlőtlen félből álló orsógombot „korai jazig főtípusnak” határozták meg (PÁRDU CZ 1941 b, 162). Ilyen fordul elő többek között Tiszaörvényen (*ibid.* I. 9, II. 5), Csongrád-Endre király út 3. sírjában (PÁRDU CZ 1941 a, IV. 4), Debrecen-Hortobágyhíd 12. sírjában (*ibid.* VII. 10), Szeged-Felsőpusztaszer 20., 21., 27., 32., 35. és 37. sírjában (*ibid.* XV. 2 a—b; XVI. 2 a—b; XII. 2; XIX. 1 a—c—b; XXI. 1 a—b—c; 9 a—b—c). Mind női, mind pedig férfisírokban ritkán előfordul *csipesz*. Endrődön a 129. sírban volt csipesz (15. kép 6). Fehértemplom-Kuhn tégláégetőn női sírban volt (BÖHM 1881, II. tábla), Szentes Kistőkén a 145. női sírban vascsipesz (PÁRDU CZ 1944, XXIV. 7), Sárosparton a 32. női sírban (PÁRDU CZ 1950 a,

XXI. 14—16) bronzból. (A csipeszekről legutóbb VADAY 1974—75, 86 sk, 39—48 jzz.)⁸ Mind női, mind pedig férfisírokban gyakori melléklet a *kés* (27., 88., 92. női, 80., 83., 85., 108., 133. és 150. férfisírokban). A kések besorolásánál figyelembe vettük a penge alakját, keresztmetszetét, ill. a nyéltüske jellegzetességeit, melyek a nyélrekonstrukciónál játszanak szerepet. Hosszú, egyenes hátú, egyélű, középső, keskeny nyéltüskés kések a 88. és 85. sírokban fordultak elő. Itt a késmarkolat faragott fa, melybe egyszerűen beleékeltek a nyéltüskét. A 92. sír késénél (12. kép 5) megfigyelhető, hogy a fanyél nem borult rá a pengére. Változata a 108. sír kése (13. kép 9). Itt már a nyél fok és élfelőli részén ki-látszott a nyéltüske vasa, vagy szegecselték, vagy átpántolták a markolatot. (Valószínűleg hasonló, egyenes hátú, egyélű kések töredékei a 27. sír — 5. kép 8, 80. sír — 7. kép 5, 150. sír — 16. kép 6 példányai.) Széles, középső nyéltüskés, domború hátú, egyélű vaskés került elő a 116. sírből (13. kép 11), hasonló típusú, nagyobb pengé hosszú a 133. sírből (15. kép 12), nagyméretű, széles pengélyű példánya a 83. sírből került elő (7. kép 10). A nyélbeerősítési mód hasonló lehetett az egyenes hátú, egyélű, széles középső nyéltüskés darabokéhoz, amire a nyéltüskén a kis szegecs is mutat. A kések élvariációi nem jelentenek minden esetben tényleges variációt, mivel a használat során, a többszöri fenés, ill. sérülés által előidézett pengevonall módosulást és az eredetileg ilyen formára készített pengéket már nem lehet szétválasztani. Igen érdekes a 116. sír bronzpántos, fanyelű vaspengéje (13. kép 13). Az 1,5 cm széles, 8,3 cm hosszú, igen keskeny — 1 mm-es — vaslemezen fa nyél maradványai látszanak. A sírban volt még vaskés, de ez a nyél nem tartozik hozzá. A vaspengé keresztmetszete alapján nem is lehet kés (esetleg borotva?). Hasonló szélességű és hosszúságú, 8,2 cm hosszú, 1,5 cm széles vaslemez került elő a 129. (ugyancsak férfi) sírből (15. kép 7). Itt a rozsdás vaslemezen az egyik végén szegecsnym látszik, hasonlóan az előző darabhoz.

A szarmata viseletben mind a női, mind pedig a férfiruhán alkalmazták a *fibulákat*. Emailos, millefiori díszítésű korongfibula került elő a 27. sírből (3. kép 10). A típus különféle változatai igen gyakoriak (EXNER III. 55. típ., ETTLINGER 45/3 típ., RIHA 7 típ. 14. csop. 1 var). Mind Pannóniában, mind pedig a szarmata barbaricumban elterjednek. E variánsok annyiban térnek el egymástól, hogy a peremen kiugró tagokat pont-kör ponccal vagy emailbetéttel díszítik, a tagok száma is változó. Az endrődi peremtagjai díszítetlenek. Variánsa került elő Csongrád-Határ út 1. sírből (PÁRDU CZ 1944, XXVIII. a—b). Az endrődi fibula lapjának közepén mélyedés és lyuk van. Egyes daraboknál ezt a mélyedést is email tölti ki, pl. Tiszaújfalu (SELLYE 1939, XX. 9), Törökszentmiklós-Surjány-Kastélydomb, délnyugati homokbányában előkerült sírletben (DJM 67.6.29.). Az emailos korongfibulák emaildíszítése is különböző. Az endrődinél a zo-

máncmező a koncentrikus, kiugró bordák alkotta rekeszbe kerül. A zöldes-fehérre színeződött (eredetileg fehér) alapon négyzetes vagy ovális egymásba olvasztott emaildíszítés van. Pontos analógiája egy augsti szórványfibula (GUISAN 1975, Taf. 12, 32; ETTLINGER 1973, Taf. 27, 14; RIHA 1979, 190, No. 1617, Taf. 61), de hasonlót idézhetünk más lelőhelyről is (BOUCHER 1971, No. 227.). A pannoniai darabok kapcsán Patek E. a II. sz. második felére tette a típust, Sellye I. — egy nem egészen pontos — rheinzaberni fazekastelepről előkerült analógia alapján azt állapította meg, hogy feltehetően a rheinzaberni és westerndorfi sigillatákkal együtt érkeztek az Alföldre, s így legkésőbb 180 körül kerültek a földre (SELLYE 1939, 11). ETTLINGER 150—200 (?) közé keltezte az augsti példányt, datálását Riha is elfogadta (ETTLINGER 1973, 30, 122; RIHA 1979, 190).

A másik emailos szűjokeresztű fibula a 92. sírból került elő (12. kép 1). Ritka típust képvisel. Besorolása, tipologizálása a sávós emailbetét, a szimmetriatengely alapján történt. (EXNER Típ. III. 26; ETTLINGER Típ. 43, 3; RIHA Típ. 7, 7. csop. 13. var.) A formát a gyűrű vagy omegafibulából származtatták (ETTLINGER 1973, 117; RIHA 1979, 198). Az endrődihez hasonló darab a Luxemburgi múzeumban található (RIHA *ibid.*), bár itt csak egyszerű zománcmező van. Sávosan, egymás mellé olvasztott zománcminta darab Augstból ismert (ETTLINGER 1973, Taf. 13.24; RIHA 1979, No. 1614, Taf. 61). Ez is mutat eltérést az endrődítől, hiányzik a stilizált állatfejek közti kör alakú zománcos tag. Az augsti példány alapján 100—150 (?) közé keltezett Ettlenger (ETTLINGER 1973, 117), míg Riha a II. sz. második felére (RIHA 1979, 188).

Az alföldi leletanyagban szinte leggyakoribb formának számító térdfibula a 108. sírből került elő (13. kép 7). Ez a darab az ún. pannoniai térdfibulák csoportjába tartozik. (JOBST típ. 131 D; BÖHME Típ. 19.8; RIHA 3. típ. 12. csop. 1. var.) Igen népszerű Pannonia, Noricum, Raetia, Germania, Gallia, Britannia, Moesia, Thracia, Dalmatia és Dacia területén, de feltűnik barbár területeken is, Szlovákiában, Csehországban, Lengyelországban és Dániában is. Már az I. sz. második felétől megvan (KOVRIK 1937, 20), Hadrianus-kora antoninusi korra teszi Riha (RIHA 1979, 85). Hosszú életű fibulaforma. Változatai mind a tartományokban, mind pedig a barbaricumban még a IV. sz. folyamán is megtalálhatók. A mienkhez hasonló darabok a II. sz. második negyedétől a III. sz. első feléig vannak datálva (JOBST i. m.).

Az 54. sír térdfibulája (6. kép 13) az ún. germán típusú térdfibulákhoz tartozik (ALMGREN Gr. V. Ser. 9; RIHA Típ. 3. csop. 7). Formavariációjuk igen gazdag. Közös jellemző: a láb-kengyel egyvonalban fut, erre derékszögben török a fej, a fejlap csökevényes. Bár elsősorban Germania és a germán lakta terület a hazájuk, előfordulnak a római tartományokban is, Pannoniában (LAMIOVÁ—SCHMIED-

LOVÁ 1961, XVI. 12; KOVRIG 1937, X. 104—104 a; PATEK 1942, XXII. 16). Patek E. feltételezte, hogy ennek a fibulatípusnak esetleg gyára is volt Brigetioiban. Előfordul Daciában is (GUDEA-LUCÁ-CEL 1979, V. 14, XI. 125, 128). A szarmata barbaricumban a szeged-makkoserdői 164. sírban (PÁRDUCZ 1956, XXIV. 3 a—b), Törökszentmiklós-Surján-Kastélydomb délnyugati homokbányában előkerült sírban (DJM 67.6.25.) tűnik fel. A szeged-alsóközponti 4. sír fibuláját e típushoz sorolta Párducz M., ez azonban egy rossz állapotú erősprofilú egygombos fibula töredéke (PÁRDUCZ 1956, 162). O keltezésnél I—III. sz.-ra tette a típust Kolník (KOLNÍK 1958, 382). Az Elba vidéken az I. sz. végén jelenik meg, nagymértékben azonban a II. sz.-ban terjed el (RIHA 1979, 82). Germaniában I—II. sz.-i kísérőleletekkel együtt fordul elő (PATEK 1942, 59, 62). A řepovi darab viszont már a III. sz. elejére keltezhető (SVOBODA 1948, 78 sk, Abb. 8.4). Aránylag sok erősprofilú fibula került elő Endrődön. A 89. sír trombitafibulája (10. kép 12) az ún. Pannon-trombitafibulák közé sorolható (ALMGREN No. 85; KOVRIG VIII Típ.; JOBST 6 Típ. A var.; RIHA 3 Típ. 3 csop. 4 Var.). Főleg Pannoniában, Noricumban, szórványosabban a Rajna vidéken, Morvaországban és Sziléziában terjedtek el (PATEK 1942, 114; KOVRIG 1937, 17, 51; JAHN 1918, 115; RIHA 1979, 81; PEŠKAŘ 1972, 87 sk.). Daciában számos variációjuk mutatja közkedveltségüket (POPESCU 1941—44, 492 sk; POPESCU 1936, 242 sk; CRIȘAN 1979, 281), valószínűleg e terület játszik közvetítő szerepet abban, hogy feltűnnek Dél-oroszországban is (AMBROZ 1966, 38). Az endrődi trombitafibula pontos analógiája egy ismeretlen lelőhelyű darab a szentmártoni múzeumból (KOLNÍK 1965, 7/1 ábr.), és egy egyszerűbb kengyelgombos példány Bulharyból (PEŠKAŘ 1972, 14/7 T.). Kronológiai helyzetét illetően megállapították, hogy a daciaiak II. századiak, bár megvannak már az I. sz.-ban is (CRIȘAN 1979, 298 és 35 zj.). A keltezését más anyagok alapján is megerősítették (KOVRIK 1937, 17, 51; RIHA 1979, 81). Riha az augsti példánynál megemlítette, hogy II. sz. közepi—III. sz. első feléből való kerámia szerepelt kísérőleletként. Eggers korai keltezése az I. sz. közepéig terjedő időszakra utal (EGGERS 1955, 230). Dél-oroszországban II. sz., de egyes példányok a III. sz. elejéig is felnyúlnak (AMBROZ 1966, 38).

Az endrődi 45. sír erősprofilú fibulája (6. kép 1) igen sok rokon vonást mutat a trombitafibulákkal (ETTLINGER 13 Típ; ALMGREN 67/68, 4 csop.). Kiszélesedő fejlapja átmenet a trombita és horgonyfibulák között. Alacsonyabb tűtartójú, tömzsibb példányok a római tartományokban, Pannoniában pedig elsősorban a déli részen gyakoriak (PATEK 1942, VIII. 16; KOVRIG 1937, VI. 57—58; LAMIOVÁ—SCHMIEDLOVÁ 1961, XIX. 6; ETTLINGER 1973, 18/8, 18/18; RIECKHOFF 1975, 2/21). A fibulatípus élettartamát i. sz. 15 és a II. sz. eleje közé tették (ETTLINGER 1973, sk.).

A 83. sír fibulája (7. kép 6) kéttagú, erősprofilú, egygombos, trapézszerűen szélesedő lábú példány. (ETTLINGER 15 Típ; JOBST 4 F Típ; KOVRIG VIII. Típ; RIHA 2 Típ. 9 csop. 5 var.) A trapézforma láb mind díszített, mind díszítetlen variációban előfordul, a kis és nagyméretű darabok egyaránt gyakoriak. Feje átmeneti forma a térd és egygombos erősprofilú egyéb variációjú fibulái között. Az endrődi kis fejlap az erősprofilú fibulák széles spirálkarját takaró fedlapjának csőkevényes változata. Pannoniából sok példánya ismert (KOVRIK 1937, 74; PATEK 1942, 95; LAMIOVÁ—SCHMIEDLOVÁ 1961, XII. 20.). Tőlünk Nyugatra és Északnyugatra egyaránt megtalálhatók (ALMGREN 1897, Beilage I 2, RIHA 1979, 10/261—262). Cseh- és Morvaországban kisebb számban fordulnak elő (PEŠKAŘ 1972, 12/1—3, SCHRÁNIL 1928, 265, LVII. 22), de nem ismeretlenek Daciában sem (POPESCU 1941—44, Abb. 5/58; GUDEA-LUČACEL 1979, XII 131, 136; CRIȘAN 1979, II 2). A koraszarmata temetőikben gyakori fibulatípus: Öcsöd-Mogyorós halom (PÁRDUCZ 1931, XIV. 11), Kiskőrös-Csukástó-Ráckút 11. sír (PÁRDUCZ 1941 a, XXVII. 3), Szentek-Kistőke 111., 115., 127. és 136. sírok (PÁRDUCZ 1944, I. 6 a—b, VI. 8, XX. 9 a—b, XV. 8 a—b.), Nagyszénás-Árpád halom (*ibid.* XXVI. 2), Békésszentandrás (*ibid.* XXVII. 8 a—b), Hódmezővásárhely-Fehértó 15. sír (PÁRDUCZ 1946—48, XLVI. 4 a—b), Üllő (PÁRDUCZ 1944, XLVII. 6 a—b), Orgovány (SZABÓ 1939, III. 12), Hódmezővásárhely-Kakasszék 2. sír (GAZDAPUSZTAI 1960, XIII. 3). Egyes darabok alapján keltezése I. sz. második fele — II. sz. első fele (PEŠKAŘ 1972, 81 sk.). A ludanicei II. sz.-i (BENINGER 1937, 126), II. sz. eleji az otašlavicei (PEŠKAŘ 1972, 81), a mikulovi sírből Vespasianus ezüstdenárral együtt került elő (*ibid.*). Az augsti példány kapcsán II. sz.-ra keltezték, a sírből II. sz. első feléből és közepéről származó kerámiával együtt került elő (RIHA 1979, No. 261, 75). Érdekes a 80. sír fibulája (7. kép 3), ritka forma, így valamivel részletesebben kell szólnunk róla. Jellemzője a tűtartón túlnyúló, hegyes, gyöngyösen tagolt láb. Ez a fajta lábtákolás a térd-fibuláknál ismert (BÖHME 1972, 6/259, 360, 364 Taf.). Egy egytagú fibula került elő Augstban, lábvégén egy gombbal tagolva, a kengyelív magassága és vezetési vonala az endrődihez hasonló (RIHA 1979, Taf. 3/127). Az augsti darabot az ún. Drahtfibel vagy Soldatenfibel-ből vezette le a szerző (RIHA 1979, 1 Típ. 6 csop. 3 var.). Az endrődihez hasonló darab (ugyancsak kéttagú) került elő Komárno, Čast. Velký Harčáš 1763 km kőnél (RAJTÁR 1981, Obr. 140). Valamivel nagyobb az endrődinél a Kostelec na Hané-i példány (PEŠKAŘ 1972, 44/6). Kengyele téglalap keresztmetszetű, a kengyel-láb csatlakozásnál és a lábvégnél megvan a négyszeres tagolás. Az augsti (RIHA 1979, Taf. 3/127) Claudius kori kerámiával került elő. A kostelecin viszont későrómai fibulákon található jegyek is kimutathatók. Peškař az Almgren és Felsberg által idézett

darabokból indult ki a kosteleci datálásánál, s így a Közép-Németországban a későrómai időben elterjedt fibulák variánsának tartja, s mint ilyet, a IV. sz. közepére keltezi. Az endrődi darab biztosan és egyértelműen korai, erre mutat a sír Domitianus pénze és kerámiája is (ld. alább). A 133. sír fibulájának (15. kép 10) pontos analógiáját nem ismerjük. Széles spirálkarja, beerősítési módja viszont hasonló az erősprofilú felsőhúros fibulákéhoz. Korai keltezését a sír Traianus pénze támasztja alá. A 150. sír fibulája (15. kép 1) a temető egyetlen vasfibulája. Töredékessége ellenére a négyzetes tűtartó, nagyméretű, lábvégi gomb, kengyelvezetés alapján az ún. számszerű fibulák változatának tartjuk. A korai és korai középszarmata temetőkben gyakran fordulnak elő e fibulák, ill. ezek „alföldi típusú” variánsai ezüstdől és bronzból, igaz, hogy kisebb méretben. Kezdetleges kivitele és mérete alapján feltételezzük, hogy barbár gyártmány.

Endrődön a 11., 83., 85. és 108. sírban kerültek elő különféle típusú és anyagú *csatok*. A férfiviseleten belül három funkciójuk volt. Összekapcsolták az öveket, függesztőszíj (kard, tőr, tarsoly), ill. lábbeli szíjazat bekapcsolására szolgáltak. Igen érdekes a 11. sír két ezüstlemez rátétes vascsatja és szíjvég párja (2. kép 1—4). A sírrajz részletén jól tanulmányozható felhasználási módjuk (1. kép 5). A csatfejek a külső bokacsontok felé fordultak, de a rüsztt fölött középen helyezkedtek el. A szíjvégek a bokacsontok között feküdtek. Római forrásból tudjuk, hogy a szarmaták bőszárú nadrágot viseltek (Val. Flaccus, Argonautica V 424, VI 227 — *laxis braxis*). E bő nadrágszár zavarhatta a lovaglásban viselőjét, így valószínű, hogy a szár alsó részére ráhúzták — a szkitákéhoz hasonló, jóval boka fölé érő — lábbeli szárat. Ezután bőrszíjjal szorították össze a bokák fölött. Néha e szíjat csattal kapcsolták össze, mint a 11. sírnál is. Az ún. szarmata csatokat és szíjvégeket is használták lábbeli csatként. Pl. Mezőcsát, Márkus domb (VÉGH 1971, 90, 2 kép, III. 1—4, 7—10), Bácsföldvár (PÁRDUCZ 1944, 23, LVI. 2—11) stb. Az endrődi csatoknál azonban fel kell vetnünk azt a lehetőséget, hogy a lábbeli szíj nem egy egyszerű bokaszíj, hanem szíjazat lehetett. (Az ún. szarmata csatoknál és szíjvégeknél ez a csatok és szíjvégek formája miatt nem tűnt fel eddig). Az endrődi csatlemezeknél, amelyeket szegecs erősített a szíjra, a szíj min. 2,2 cm széles volt. A szíjvégek viszont max. 1,5 cm széles szíjhoz tartoztak, melynek végét 1 cm szélességűre szabták a végén és behúzták a szíjvég részébe. A csatfejek belső átmérője kb. 1,5 cm, így a szíjvég és a hozzátartozó keskeny szíj átfért rajta. A csat és szíjvég együttes alkalmazása kétféle módon történhetett. Vagy egy — a szíjvég felé — fokozatosan keskenyedő bokaszíjról van szó, vagy, ami számunkra valószínűbbnek tűnik, legalább két, különböző szélességű bőrszíjből állt a lábbeli szíjazata. (Ezt támasztja alá a szarmata férfisírokban előforduló sarkantyú-csizmászíjazat veretek elhelyezkedése, mérete is, de

mivel e leleteket mindmáig nem ismerte fel a kutatás, csak hosszabb feldolgozás és újbóli leletközlés után hozhatnánk fel segítségül rekonstrukciónkhoz, s ettől e cikk keretein belül el kell tekintenünk). Hasonló méretbeli differenciát figyeltünk meg egy vas csat-szíjvég páron, mely Törökszentmiklós-Surjány-Kastélydombon, az ún. délnyugati homokbányában került elő (DJM 67.6.5.). Hasonló a helyzet a Szentes-Dónát-i lelettel is (PÁRDUCZ 1941 a, XXXII. 6—7). A csat 2 cm széles bőrszíjhoz tartozott, a szíjvég viszont max. 1,2 cm széles szíjon volt. Az endrődi csattípus formai párhuzama a Tiszaroff-Vörös tanya 1. sírjából került elő (PÁRDUCZ 1941 a, V. 2), hasonló még a szentes-kistőkei 133. sír csatja (PÁRDUCZ 1944, XVI. 1, 3). Az endrődi csatpár ezüstlemez rátéte sem ismeretlen a koraszarmata leletek körében. Az említett szentes-dónáti lovas (?) sírból előkerült téglalap alakú ezüstcsatot poncolt aranylemez borította (CSALLÁNY 1910, 92 sk, PÁRDUCZ 1941 a, 23, XXXII. 6). Kiskundorozsma-Jerney tégláégetőn trapéz formájú vascsat került elő, melyet ugyancsak poncolt díszű aranylemez borítás fedett (PÁRDUCZ 1941 c, 112 XXVI. 7 a—b). Ezt a csatot már Párducz M. is csak feltételesen sorolta a 4. sír mellékletei közé, s mivel ez női sír, a sírhoz tartozása több mint kétséges. Hódmezővásárhely-Kakasszéken az 1. sírből került elő poncolt aranylemez borítású vascsat (GAZDAPUSZTAI 1960, 50, XVI. 11, XIII. 11—12). Ezeket az aranylemez borítású csatokat Párducz M. a II. periódusba helyezte, a II. sz. végére (PÁRDUCZ 1960 b, 51). A szentesi leletnél Csallány G. feltételezte, hogy esetleg a III. sz. elejéig felnyúlhatott (CSALLÁNY 1910, 93). Ún. „szarmata csat és szíjvég” a 108. sírből került elő (13. kép 1—3). Számos variációja ismert a szarmata szállásterületen, keltezésükkel, elterjedésükkel, eredetükkel már igen sokan foglalkoztak (MÓCSY 1954, 120 sk; PÁRDUCZ 1956, 156 sk, PÁRDUCZ 1940, 265 sk; PÁRDUCZ 1947, 55; PÁRDUCZ 1941 a, 112 sk; DINNYÉS 1980, 201). Az endrődihez legközelebb áll a szentes-kistőkei 112. sír (PÁRDUCZ 1944, VIII. 25), Kecskemét, Szentkút, Ferencszállás pusztja (*ibid.* LVII. 12 a—b), Törökszentmiklós-Surjány kastélydombi homokbánya (DJM 67.6.17, 67.6.24.) csatja. A szíjvég csüngőtagjának pontos analógiája a nagykarolyi (PÁRDUCZ 1947, III. 12). Az egytagú és csuklós szerkezetű csatokat szétválasztva, az első csoportot leletösszefüggései alapján Párducz M. 150—250 közé keltezte, a csuklósak felső időhatárát a III. sz. első harmadában jelölte meg a bogárcsói lelet kapcsán (PÁRDUCZ 1942, 311). Másutt, a szentes-kistőkei lelet értékelése után e csatok divatját 141—222 közé tette, és megállapította, hogy a legjobban keltezhető példányok a II. sz. utolsó negyedéből származnak (PÁRDUCZ 1956, 158). Itt megkérdőjelezi a szeged-felsőpusztaszeri 22. sír datálásának helyességét, s a sírban előkerült Antoninus Pius pénz értékelhetőségét. Ugyanide sorolja a szegvári leletet, ahol Faustina sen. pénze ke-

rült elő. Négyzetletes szíjszorító lemezű vascsat és hasonló töredéke került elő a 85. sírből (8. kép 5—6). Mindkét csat ugyanolyan szélességű szíjhoz tartozott. Töredékessége miatt a 83. sír csatjával együtt (7. kép 7) nem sorolható be egyértelműen. A 150. sírből került elő egy négyzetletes csatfej töredék (16. kép 3). Bár a csattest formája nem állapítható meg, a csatfej analógiáit megemlítenénk Szentes-Nagynyomásról (PÁRDUCZ 1944, XLVI. 5), és Szentes-Kistőkéről a 135. sírből (*ibid.* VI. 6). Külön foglalkozunk a 85. sír bronzcsatjával (8. kép 4). Megfigyeltük, hogy más szövésű textília volt a csat felett és más alatta. Míg a sír már említett két vascsatja (8. kép 5—6) egy 2,5—2,6 cm széles szíjhoz tartozott, a bronzcsat csatlemezét egy kb. 2 cm széles szíjra szegecselték, a csatkarikán belül megfigyelt szíjlenyomat pedig egy 7 mm széles szíjra utal. Kézenfekvő lenne tarsolycsatnak tartani, de mivel a kova és kés a bal combcsonton került elő, s a textilmaradványos csat a jobb kéznél, ezt a feltevést el kell vetnünk. Elképzelhető, hogy a finomabb szövésű alsóruhát leszorító öv csatja volt, s a durvább textilmaradvány a felsőruhához tartozott. A másik két csat két (?) függesztőszíj tartozéka lehetett.

A férfisírokban gyakori a *pásztor-készség*. Az övről textil vagy bőrtarsoly csüngött, ebben voltak a csiholóacél, kova, néha fenékök, különféle árák és eszközök. Erre mutat, hogy a felsorolt tárgyakat egy csomóban találjuk a sírokban. Néha egy-egy pénz is találunk a szerszámok között. Tűzkő, kova a 83., 85., 108., 129. sírban volt Endrődön (7. kép 9; 8. kép 7; 13. kép 5; 15. kép 2—4). Előfordulnak pl. Szentes Kistőke 103., 112., 120., 123—124., 128., 131., 132., 133., 134., 135., 140., 147. férfisírjaiban (PÁRDUCZ 1944, XIV. 13; VIII. 27; XII. 3; XVI. 9; XIV. 20; XII. 15; XX. 5; XXIII. 13; XVI. 6; XV. 4, 6—7; VI. 15—16; XIX. 8), Békésszentandrásan (*ibid.* XXVII. 10), Debrecen-Hortobágyhid 5. és 15. sírjában (PÁRDUCZ 1941 a, VI. 12; VII. 9), Szeged-Felsőpusztaszer 22. sírjában (*ibid.* XVII. 5), Orgoványon (SZABÓ 1939, II. 9). Elvértve női sírban is előfordul, pl. Szentes-Kistőke 113. sír (PÁRDUCZ 1944, I. 11).

A kova mellett rendszerint megtalálható a csiholó is. A 83. sírban egy kis téglalap alakú vasdarab szolgált e célra (7. kép 9), a 150. sírban pedig egy hosszú, négyzet keresztmetszetű vasdarab (16. kép 2). Legáltalánosabb forma azonban a négyzet keresztmetszetű, felső végén karikába hajlított, függeszthető csiholóvas, ami a 89. sírban volt (10. kép 11). Általános forma, Déloroszországtól kezdve Románián keresztül a germán-lakta területig szinte mindenütt általános forma. Hasonló csiholóacél került elő Debrecen-Hortobágyhid 15. sír (PÁRDUCZ 1941 a, VII. 9), Szentes-Kistőke 123. és 133. sír (PÁRDUCZ 1944, XVI. 10 és 7), Orgovány 2. sír (SZABÓ 1939, II. 11).

Az árák szintén a pásztorkészség kiegészítő tárgyai. Csak az egyszerűség kedvéért neveztük áráknak e szerszámokat, egyes darabok valóban azok lehettek, de számos közülük más szerszám volt. A 108. sír szerszáma (13. kép 8) hosszú, kör keresztmetszetű tű, fa nyéllel és fa tokkal. Az ilyen típusú szűrőszerszámok szinte kivétel nélkül tokban kerültek elő (Tiszaföldvár téglagyár temetőjében számos hasonló darab került elő). Ennek a szerszámnak változata a 80. sír hosszú, fatokos tüje (7. kép 2). Itt a nyél nem fa, hanem a szárát visszahajlítva kialakított kis karika alakú függesztőtag szolgál nyélként. Ilyen került elő Hódmezővásárhely-Kakasszéken a 2. sírből (GAZDAPUSZTAI 1960, XIII. 8).

A tarsolyban egy-egy pénz is előkerült a férfisírokban. Endrődön a 80. sírban Vespasianus (21. kép 2 a—b), a 129. sírban Antoninus Pius (21. kép 3 a—b), a 133. sírban Traianus 112—117 között vert denárját (21. kép 4 a—b) találtuk meg. A szarmata sírok pénzeiről itt röviden csak annyit, hogy keltező értékük nem olyan biztos, ugyanis egyértelműen késői sírokban igen sokszor fordulnak elő — főleg Traianus, Hadrianus, Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Faustina sen. és iun. érmei. Jelen esetben azonban a pénzek kronológiai meghatározását az egyéb sírmellékletek is megerősítik (VADAY 1978—79, 64 és 56 jz.).

Eddig még párhuzam nélkül áll a 11. sír „ostora” (1. kép 1 a—b). A sírleírásnál már részletesebben foglalkoztunk rekonstrukciójával, így erre most már nem térünk ki újból. A rekonstruált nyeles, hosszú ostor mind fegyver, mind pedig pásztorszerszám funkciót tölthetett be. Az antik klasszikus terület és barbár szállásterület pányva, lasszó, hajítókötél típusaival már foglalkozott a kutatás (ALFÖLDI 1941, 166 skk, a korábbi irodalommal). Alföldi A. elkülönítette a lasszó formájú pányvát és a „botos lasszót”. Ez utóbbinak ábrázolásából kiderül használati módja, úgy, hogy az endrődi semmiképpen nem tartozhatott közéjük rövid nyele miatt. Alföldi A. felhívta arra a figyelmet, hogy mind az ábrázolások, mind pedig az antik leírások alapján az iráni népek csak a dobópányvát ismerhették. Az endrődi darab, használata szempontjából, a pányvákhoz állhatott közelebb. Alföldi egy herodotoszi hely értelmezésénél a *δερκ*-t fegyverre vonatkoztatja (Alföldi 1941, 169, és 15 jz.). Ugyanezt támasztja alá Pausanias 1,21.8. szövege is. A latin nyelvű forrásokban *laqueus* vagy *laqueus missilis* az elnevezése. A barbárok mind fegyverként, mind pedig pásztorszerszámként használták [Mela 1,19 (114), Val. Flacc. Argon. 6,132—133, Fl. Ioseph. Bell. Iud. 7,249—250]. Ezeket a pányvákat karra hurkolva használhatták. Az ostor evvel szemben rövid, merev nyeles, a szíjfonat végébe font nehezékek, karikák talán funkciójukban a karikásostor csapójának felelhetnek meg. Alapvető különbség azonban a karikásostor vagy nehéz

ostor és az endrődi között, hogy itt nincs meg a telek, forgó karika, hanem az ostorszija „mereven” kapcsolódik a nyélhez. Az endrődi ostornak eddig anyagunkban nincs párhuzamuk. Csongrád Csipai föld 7. sírjából közölt le Párducz M. egy vasborítású fatárgyat (PÁRDU CZ 1946, VI 8). A sírban a jobb felkarcsont mellett feküdt, vége a felső lábszár csontig nyúlt le. A farúd eredeti mérhető hossza 45 cm volt, a vas „csavarmenet” belső átmérője 1,2 cm (*ibid.* 137). Elképzelhető, hogy ez az „ismeretlen rendeltetésű” tárgy ugyancsak ostornyél volt, ahol a fa nyélre körben vasszalagot kalapáltak. Az endrődi 133. sírban (15. kép 9) került elő az első és eddig legkorábbi magyarországi *nyílhegy*. Típusának párhuzamai az Alföldön ismeretlenek. Jellemzője a hosszú, köpüszerű tüske, a három szárnyvég alsó része hegyesszöveget zár be a tüskével. Méret és formabeli analógiája az 51. szuszli kurgánban került elő (HAZANOV 1971, XIX. 22, 25). E nyílhegyeket Hazanov 4., ill. 5. típusába sorolja. Formai hasonlóságot mutató darabok az i. e. III—II. sz.-ban már megjelennek. Az i. e. I. sz.-i temetkezésekben gyakoriak (*ibid.* 37). Sajnos az endrődi nyílhegy esetében a sérülések miatt nem állapítható meg egyértelműen, hogy tüskés vagy köpüs végződésű volt-e. Utóbbi esetben igen ritka variánst képviselne.

A viseleti és használati tárgyak után térjünk át a temető *kerámiaanyagára*. Endrődön 13 sírban volt — kivétel nélkül a lábához helyezett — edénymelléklet. A 13 edény közül 10 korongolt, 3 pedig kézzel formált. A korongolt edények között három képviseli a római importárt. A 129. sír Drag 33-as terra sigillata csészéje, mely a lezoux-i vagy Martres-de-Veyre-i műhely bélyeges terméke, 150—190 közé tehető (15. kép 1). A szarmata piacon a Drag 37-es talak mellett a legkedveltebb típus. Ritkább már a 88. és 108. sír importédénye a szarmatáknál. Ugyanahhoz a típushoz tartoznak, mindkettőn a világosszürke agyagon karcolt fogas, ún. Rädchenverzierung-os díszítés és fényes, szürke engobe van. A 108. sír edényének bevonata (13. kép 4) erősen kopott, hosszabb használatra mutat. A forma a római kerámia körében mind talpas, mind talpatlan változatban, különféle kivitelben ismert (BÓNIS 1942, 115), a retiai Drag 54. változatánál szürke vagy piros bevonattal (PÓCZY 1957, 38, Abb. 39/b). Fényes, fekete bevonatos példányt ismerünk Bécsből (BÓNIS 1942, 121, XLII. 22; XVIII. 35/1). A feketebevonatos bögre a nyugati fazekasműhelyek terméke, variánsát Pettauból említik, ahol Vespasianus éremmel együtt került elő. Egy másik Au am Leithabergből, korai hamvasztásos sírből ismert (*ibid.* 16, és 10 jz). A finom, szürke bevonatos darabok a II. sz.-ra keltezhetők (SCHÖRGENDORFER 1942, 22, 142, Taf. 15/210). A formát átveszik a pannoniai fazekasok is, ezeket említik analógiaképpen az I—II. századi gázgyári fazekastelepről (PÁRDU CZ 1941 a, 17). A szarmata szállásterületen korszarmata leletből ismerünk ha-

sonlót, Szeged-Felsőpusztaszer 15. sírjából (*ibid.* XXI 34).

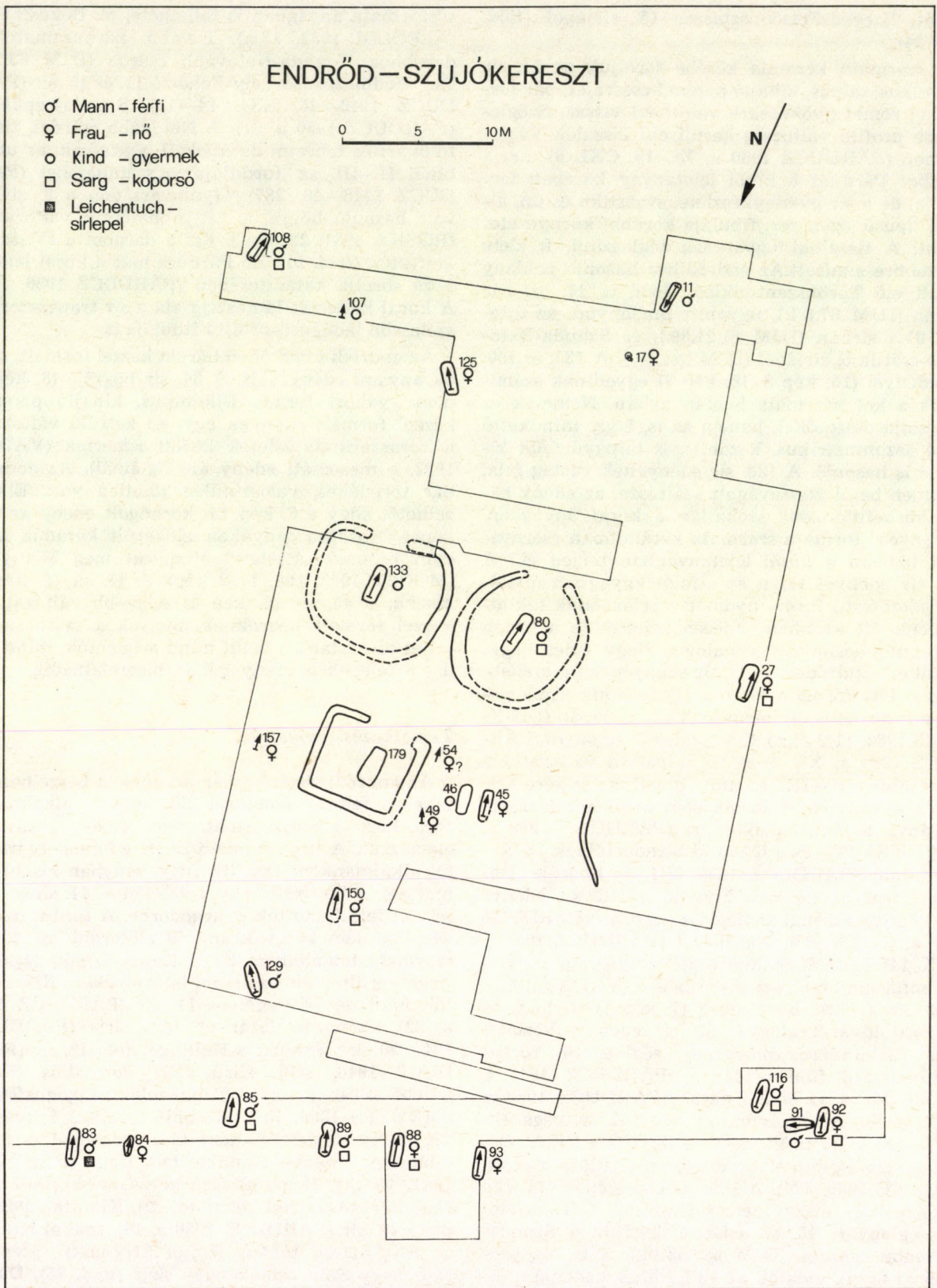
A szarmata kerámia körébe soroljuk az 54. sír bikónikus, talpas, kihajló peremű csészéjét, bár formailag római gyökerekre vezethető vissza. Szögletesebb profilú változata került elő Tiszalök-Vásárhalmon (PÁRDUCZ 1950 a, XC·15, CXL·9). Ezt a darabot Párducz a késői leletanyag körében tárgyalja, de a sír gyöngykészlete, svasztika és ún. alföldi típusú számszeríjfibulája korábbi környezetet jelent. A tiszalöki ugyancsak téglaszínű, felülete sötétebbre simított. Az endrődihez hasonló példány került elő Törökszentmiklós, Dobó u. 11. sz. ház telkén (DJM 67.8.1.), ugyanitt Surjányon, az újtelepi 91/a sírban (DJM 61.21.89.), és Szanda-Netovább csárda 5. sírjából (DJM ltsz. —). A 133. és 150. sír edényei (15. kép 8, 16. kép 7) egyedinek számítanak a koraszarmata leletanyagban. Nemcsak ez kapcsolja össze őket, hanem az is, hogy mindkettő kissé aszimmetrikus, kezdetleges talpgyűrűjük kivitele is hasonló. A 133. sír edényének vastag fala, peremen belül visszavágtott szájrésze, az edény hasán körbefutó „öv” szokatlan a korai anyagban. (Az „öves” forma a szarmata kerámiában csernyahovi hatásra a késői leletanyagban terjed el.) A 150. sír edényét talán az alföldi anyagban általános gömbtestű forma nyomott variánsának tekinthetnénk, itt azonban teljesen ismeretlen a testen körbefutó besimított vonaldísz. Négy füles bögre került elő Endrődön. A 27. sír edényének ép, eredeti, kiegészített formája (5. kép 11) feltűnik Tápiószelén, a pedagógus illetményföldek 2. sírjában (DINNYÉS 1980, 11/2 ábr.), Csanytelek 2. sírjában (PÁRDUCZ 1960 a, XV 2) pedig talpatlan változatban. Az előbbi a II—III., az utóbbi a II. sz. végére keltezték a szerzők. A forma igen hosszúéletű, késői példánya a Gyula-Csikos éri (PÁRDUCZ 1950 a, 50, CXXXI. 20), és a Csograd-Kenderföldek 16. sírjából való (PÁRDUCZ 1959, VII. 1) bögréje. Hasonló formájú, de jobb kivitelű a 116. sír edénye (13. kép 12). Formai analógiája a gyulai (PÁRDUCZ 1950 a, CXXX. 35), lökösházai (PÁRDUCZ 1941 c, XXX. 14). Formai és díszítésbeli analógiája a Martfű-Zsófia majorról származó bögre (VADAY 1981). A 80. sír kétfülű bögréjének (7. kép 1) párhuzama a Tiszaföldvár-Téglagyár 42. sír edénye (közöletlen), Kiskundorozsma-Jerney téглаégető körkeresztmetszetű fülű példánya (PÁRDUCZ 1941 c, XXVII. 5), és az öcsödi darab (PÁRDUCZ 1950 a, CXXIV. 26). A kiskundorozsmai a II. sz. vége, III. sz. elejére keltezte Párducz, az öcsödi a III. sz. elejére a vele együtt előkerült terra sigillata alapján (GABLER 1968, 224). A 125. sír edényének (14. kép 1) formai és díszítésbeli párhuzama a Tiszaföldvár téglagyári 45. sír edénye, kétfülű a Szanda-Netovább csárdai (DJM 63.253.14.). Ezen az edényen az egyik oldalon az endrődihez hasonló a díszítés, a másikon pikkelysor-szerű besimítás van. Az endrődi besimított díszítés mind kis, mind nagyméretű bögréken, korszokon megtalálható, és a ké-

sőszarmata anyagban is fellelhető, pl. Békéscsabán (ALFÖLDI 1932, 13/a). További párhuzamaink a darabhoz: Szanda-Netovább csárda (DJM 63.253.15.), Hódmezővásárhely-Fehértó 11. és 15. sír (PÁRDUCZ 1946—48, LXI. 14—15), Szanda-repülőtér (PÁRDUCZ 1950 a, 61). A Netovább csárdai, tiszaföldvári és fehértói darabok II. századiak, az utóbinál II—III. sz. fordulója is számbajöhet (PÁRDUCZ 1946—48, 287). Gyulavarsádon a 9. sírban volt hasonló bögre, a nagobbmértű változatból (ROSKA 1941, 22. ábr.). Ezt a darabot a IV. sz.-ra keltezték (*ibid.* 51), de Párducz már a korai leletek közé sorolja kataszterében (PÁRDUCZ 1956, 179). A korai kelteztést támasztja alá a sír trapézszerűen szélesedő lábú, erősprofilú fibulája is.

Az endrődi temetőben három kézzel formált, durva anyagú edény volt. A 84. sír bögréje (8. kép 2) nem gyakori forma. Bikónikus, kihajló peremű, kézzel formált edények egy- és kétfülű változatai a koraszarmata leletek között ismertek (VADAY 1982, a mezőcsáti edény analógiáinál). Az endrődi bár töredékes, valószínűleg fületlen volt. Elképzelhető, hogy a 6. kép 14. korongolt edény az előképe. Orosháza tanyákon előkerült kerámia kapcsán hasonló „áttételt” állapított meg Mócsy A. (MÓCSY 1965, 108, 1—2 kép). A 49. sír (6. kép 7) kisebb, a 45. sír (6. kép 4) nagyobb változatai a kézzel formált bögréknek, melyek a szarmatakor teljes időtartamán belül mind a temetők, mind pedig a telepek leletanyagában megtalálhatók.

Temetkezési szokások

Az endrődi sírok — bár korántsem beszélhetünk teljesen feltárt temetőről (26. kép) — alkalmasak arra, hogy a koraszarmata temetkezési szokásokat elemezzük. A sírok tájolása D—É, e főtengety iránytól alkalmanként DK, ill. DNY irányban kisebb eltéréssel. A holttestet egy kivétellel — 11. sír — fejjel dél felé fektették a sírgödörbe. A fordított fekvés, ha nem is gyakran, de előfordul az Alföld szarmata temetőiben. É—D (fejjel É-nak) tájolású sírok kerültek elő az alábbi lelőhelyeken: Kiskörös-Vágóhídi dülő-Seregélyes 11. sír (PÁRDUCZ 1941 a, 22), Csongrád-Határ út négy sírja (PÁRDUCZ 1944, 20 sk.), Ernőháza-Kollinger föld 12. sír (PÁRDUCZ 1940, 263), Kisújszállás-Porosállás (PÁRDUCZ 1950 a, 25), Tápiószéle-Pedagógusföldek (DINNYÉS 1980, 188). Hasonló fordított fekvés az ÉK—DNY (fejjel ÉK-nek) tájolt síroknál is megtalálható: Szentes-Kistőke hat sírja (PÁRDUCZ 1944, 13 sk), Hódmezővásárhely-Gorzsa (*ibid.* 17), Nagykörös-Gógányi rét (*ibid.* 22), Klárafalva B temető 12. sír (PÁRDUCZ 1950 a, 18), sokkal ritkább az ÉNy—DK-i tájolás (fejjel ÉNy-nak): Szentes-Nagyhegy Solti szőlők négy sírja (*ibid.* 26), Dunaharaszti 5. sír (*ibid.* 28). A felsorolt síroknak csak egy része került elő hiteles ásatásból, esetenként a holttest fektetését a bolygatott sírban eredeti he-

26. kép A temető térképe
 Abb. 26. Gräberfeldplan

lyén (?) maradt csontokból állapították meg. Ennek ellenére is találunk mindhárom csoportban megfelelően adatolt sírokat, ami mutatja, hogy a fordított fektetés mindháromban megvolt. Megfigyelhető, hogy a felsorolt példáknál az ellentétes irányban fektetett csontvázak egy temetőben csak egy tájolási variációban fordulnak elő, azaz Szentese-Nagyhegy-Solti szőlőkön csak ÉNy—DK, Kistőkén csak ÉK—DNy, Csongrád-Határ úton csak É—D. A többsíros lelőhelyek száma egyenlőre annyira csekély, hogy különösebb szabályosságot, következtetést levonni még túl korai, indokolatlan volna. A továbbiakban az ilyen sírokkal kapcsolatban csak negatívumokat tudunk felsorolni. Nem köthetők egy bizonyos nemhez, nem köthetők az eltemetett életkorához, gyereksír is szaporítja számukat. (Még ugyanazon temetőn belül sem találunk egyezést!) A halottak mellékletanyaga, gazdagsága vagy szegénysége sem jelent közös vonást, mindkettő egyaránt előfordult. A felsorolt temetkezések kronológiai helyzete sem azonos. Az endrődi 11. sír mellékletei alapján a férfisírok között gazdagabbnak számít. Ostora utalhat társadalmi állására is. Az biztos, hogy közvetlen közelében csak egy női sír (17.) fekszik, a temető déli, délkeleti irányban fekvő sírjaitól 15—20, ill. 30 m-re helyezkedik el. A környezet teljes feltárása után állíthatnánk teljes bizonyossággal, hogy e két sír elkülönül a temetőben. A fordított sírbafektetés szokása egy eddig még tisztázatlan népszokásban, babonás hitben gyökerezhet, melynek néprajzi analógiái igen távolra vezetnének.

Endrődön is megtalálható a főtengeletől való kisebb eltérés. Ez nem jelent nembeli megkülönböztetést. A 80. sírnál a sírgödör eltérése DDNy-i irányú, a koporsóban leeresztett halott tájolása viszont pontosan D—É, ami ezen eltérések jelentőségét igen megkérdőjelezi. Ugyanígy csak fenntartással tételezhetünk fel az eltérések mögött a temetési időpontra való utalást.

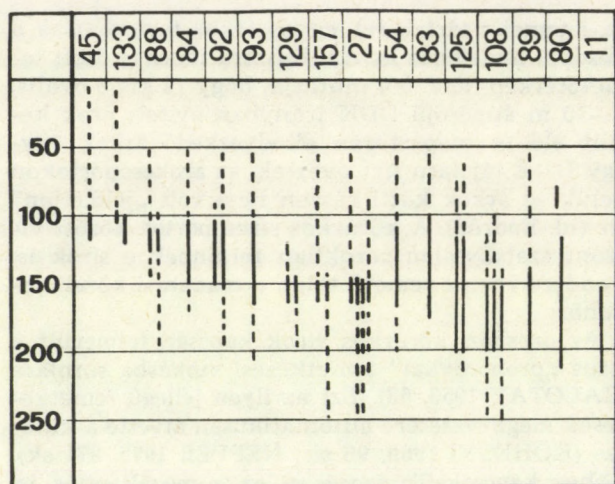
Az endrődi temetőben három árokkeretes sír került elő (a temetőterképen feltüntetett árokszakaszt sír hiányában nem soroljuk ide). Az árok méretbeni elemzését lehetetlenné teszi a sok utólagos rátemetkezés. A 80. és 133. sírokhoz valószínűleg körárkok tartoztak, míg a 179. sírt négyszögletes alaprajzú árok kerítette körül. Ez a szokás sem a korai, sem pedig a késői szarmata temetőkben nem ismeretlen. Számos példáját idéztük már korábban (VADAY 1978—79, 62 sk.), az újabban feltárt Tiszakürt-Homokos (VADAY—KISZELY 1980—81), és Sándorfalva-Eperjes (VÖRÖS 1981 b, 25 sk. és 18 jz.) sírjai csak szaporítják számukat. A feltárt temetőinkben eddig úgy tűnik, hogy a körülárkolt sírok számbeli kisebbségben vannak (VADAY 1978—79, 63). Általában csoportokban helyezkednek el (Endrőd-Szujókereszt, Székkutas, Sándorfalva-Eperjes). Igen érdekes egy 1979—1980 folyamán feltárt jugoszláviai lelőhely, Subotica „Azotara” (DAUTOVA-RUŠELJAN 1980, 49.). Itt szarmata és XI.

sz.-i temetőt tártak fel, egyes árkok tartozhattak a későbbi temetőhöz is. Az illusztrációként közölt temetőterkép (*ibid.* 50) mutatja, hogy 14 kissé ovális, 6—10 m átmérőjű DDK irányban nyitott árok került elő. A csoportosan elhelyezkedő árkok egy-egy D—É tájolású sírt öveztek, az árokcsoportokon belül, az árkok közti részen nem volt „jelöletlen” sír (ld. Endrőd). A körárkos sírcsoportok között viszont szabálytalan sorokban feltűnnek e sírok is. Rendszerében e temető talán a madarasi közeli rokona.

Az orosházi körárkos sírok kapcsán felmerült a ritus „prohorovkai” temetkezési szokásba sorolása (ZALOTAY 1953, 63). Ezt az ilyen jellegű temetkezések megnevezésére automatikusan átvette a kutatás (KÓHEGYI 1969, 96 sk; NEPPER 1975, 271 sk). Ehhez kapcsolódik szorosan az a megállapítás is, melyet a Sándorfalva-Eperjesen feltárt körülárkolt sírok kapcsán tettek, hogy „a körülárkolt-halmos temetkezési mód... az eddigi kutatások szerint egyértelműen a szarmata etnikum jelzője” (VÖRÖS 1981 b, 26). Mindkét állítást igencsak megfontolás tárgyává kell tennünk. A prohorovi körhöz kötést területi, kronológiai, tájolási stb. különbségek miatt nem tartjuk valószínűnek. A szokás és a szarmata etnikum közti egyenlőségjelet azért kérdőjelezzük meg, mert igencsak különböző időben és etnikumnál tűnik fel. Hogy csak egyes kiragadott példákat említsünk, megvan a bronzkorban (Jánoshida-CSÁNYI 1980, 153—165, a szkítáknál, a sándorfalva-eperjesi 145. és talán a 165. sírnál (GALÁNTA 1981, 18 sk.), és a rómaiaknál (B. Bónis É. és Horváth L. szíves szóbeli közlése, eddig még részben közöletlen ásatási megfigyelések alapján).

Bonyolítja a kérdést, hogy Sándorfalván a telepen is kerültek elő hasonló árkok. Ezekben belül viszont „semmilyen szarmata-kori objektum vagy sír nem került elő” (VÖRÖS 1981 b, 26), és tovább: „az árkok valamilyen könnyű szerkezetű, esetleg félig földbe mélyített, talán kör alakú építményt kerítettek”. Ebből már kézenfekvő a következtetés, hogy a temetkezési forma főkére e telepjelenségben keresendő (*ibid.* 27). Természetes, hogy a települések és temetők között számos kapcsolat áll fenn, de amíg kör alakú házakat nem találunk a szarmatáknál addig e merész következtetést nem fogadhatjuk el. A temetőkben az árkok túlnyomó része kör alakú, a telepeken a házak viszont mindig négyszögletesek.

A körülárkolt-halmos sírok és megkülönböztetés nélküli sírok ugyanabban a temetőben, ugyanolyan tájolással fordulnak elő. Bizonyos különállást jeleznek, de egyaránt kerítenek férfi és női, gazdag és szegény sírt (VADAY 1978—79, 63). Endrődön két férfisírnál (80. és 133.) és egy kirabolt sírnál (179.) fordul elő. Az egyik sír koporsós temetkezés volt, a másik nem. Az endrődiek gazdagabb férfisírok, a 133. sír nyílhegye mutat megkülönböztetést. Nincs viszont árokkeret a megkülönböztetett 11. sírnál, ugyancsak nincs árokkeret a gazdagnak szá-

27. kép A sírmellékletek összefoglaló kronológiai táblázata

Abb. 27. Zusammenfassende chronologische Tabelle der Grabbeigaben

mítő 108. koporsós férfisírnál és a 27. és 88. női sírnál sem.

Nem tulajdonítunk különösebb jelentőséget a sírgödör formájának. Egyaránt megvan a szabályos téglalap, fej, ill. lábresznél trapézszerűen szélesedő, ill. lekerekített sarkú és szabálytalan sírgödör Endrődön. Fakoporsó nyomát figyeltük meg a 27., 88., 92. női síroknál (az utóbbi szegényebb), ill. a 80., 85., 89., 108., 116., 150. férfisíroknál. A 83. férfisírban sírlepel volt. A koporsók kivétel nélkül kapocs nélküli rönkkoporsók vagy csapolt ládák lehettek. (A vázak mellett és fölött dokumentált famaradványok kétségtelenné teszik, hogy koporsókról és nem a halott alá tett deszkáról volt szó.)

Endrődön az árkolt sírok, mint már említettük egy csoportban helyezkedtek el. Sorosságot csak a feltárt terület északi részén (83–85., 88–89., 92–93., 116.) fekvő sírok között feltételezhetünk. Sándorfalván az árkolt sírok sorát kísérte a „jeltelen” sírok sora, Subotica „Azotara”-n az árokkeretes sírcsoportok között húzódott soros temetkezés.

Az egyes leletcsoportoknál már részletesebben beszéltünk a kronológiai helyzetről. Itt csak röviden annyiban térünk rá vissza, amennyiben összefügg a temetőterkép értelmezésével. A jobban keltezhető leletanyagú sírok kronológiai táblázata (27. kép) áttekintést nyújt az endrődi temetőrészlet időbeli összefüggéseire. (Szaggatott vonallal jeleztük az egyes tárgyak időbeli határait, folyamatos vonallal azt a szakaszt, mely temetőnkben a sírösszefüggések alapján az endrődi keltezést jelenti.) Kiindulásul vettük azt a történelmi tény, hogy a Tiszántúlt csak Traianus dák hadjáratának befejezése után, Decebál hatalmának összeomlása után vették birtokba a szarmaták. Így az egyes tárgyak korábbi keltezése e temetőn belül automatikusan elesett. A korai időszakasz a római importárak ese-

tében szintén nem jöhetett számításba, csak bizonyos időszak elteltével juthatott át a barbárokhoz. Természetesen táblázatunk hagy még tisztázatlan kérdéseket, hosszabb időbeli lehetőséget azoknál a síroknál, ahol csak egy tárgytípust tudunk felhasználni a datáláshoz. Szerencsésebb a helyzet azoknál a síroknál, ahol több keltező tárgy van. Itt a sír korát az egyes tárgyak idővonalainak közös szakasza határozta meg. Hangsúlyozni kell azonban azt, hogy a táblázat időmeghatározása az endrődi sírok lehetséges — helyi — jellegére, a földbekerülés időpontjára utal, s nem az egyes tárgyak barbaricumba kerülésének idejére.

Igen valószínű, hogy a 88. és 108. sír import edénye ugyanabban az időben került a szarmatákhoz, de az első sokkal korábban került a földbe, mint a 108. — egyébként hosszabb használat nyomait magán viselő — edénye. A 80. sír esetében a Vespasianus érem, ill. a fibula és kerámia adta időszak között nagyobb, kb. 20–25 éves hiátus illusztrálja a pénzek megbízhatatlanságát a keltezést illetően. Ezeknek keltező értékét csak akkor fogadhatjuk el, ha más lelet is megerősíti, mint a 129. és 133. sírnál.

Az egyes sírok datálása után kiderül, hogy a temetőt 100–120 éven át használhatták. Nem különülnek el helyileg a korábbi és későbbi sírok, nincs a temetőnek korai, ill. késői szárnya. Ez alátámasztja az előzőekben már érintett kérdést, hogy tudniillik sírcsoportos temetkezéstről van szó, az egyes csoportokban pedig valószínűleg egyes családok hosszabban használt „sírkertjét” kell látnunk. Erre mutat pl. a hódmezővásárhely-fehértói temetőrészlet is. Ugyanakkor ez magyarázza meg azt is, hogy a szarmata temetőkön belül egymás szomszédságában következő sírok után sokszor 20–30 méteres üres sáv következik, ugyanis két szomszédos sírcsoport szélső sírjai közti üres sávról van szó. Amennyiben a temetőt hosszabb ideig használják, természetesen ez az üres sáv csökken, de az eddig feltárt temetők alapján azt mondhatjuk, hogy sohasem vágják át egymást.

Szerencsés esetben antropológiai, csontkémiai vizsgálatok igazolhatnák — vagy cáfolhatnák — e hipotézist, sajnos rajtunk kívülálló okok miatt nem tudunk laboratóriumi eredményeket bevonni elemzésünkbe. Így csak feltételezhetjük, hogy a 133. sírban az egyik család feje, míg a 80.-ban fia, e területen a második generáció családfője nyugszik. Hasonló — de sajnos bizonyíthatatlan — rokonsági családi összefüggést a temetőrészlet több sírjában is megállapíthatnánk.

Az Endrőd szujókereszti temető sírjai a II. sz. elejétől a Tiszántúlon is megtelepedő szarmatákhoz köthetők, a felső időhatárt a III. sz. eleje jelzi. Mellékleteit tekintve már nem egységes, a jellegzetes szarmata tárgyak mellett szép számmal fordulnak elő római importárak, a meginduló római-barbár kereskedelem bizonyítékaként.

Jegyzetek

1. Jankovich Dénes — Makkay János — Szőke Béla Miklós: MRT Békés megye II Szarvasi járás 3/39. lelőhely — sajtó alatt. Itt a 117. sír szarmataként szerepelt. A sírszám egy bal oldalára dőlt koponyát jelölt, mely 45 cm mélyen került elő. Mivel a sírfolt nem rajzolódott ki, tájolását nem lehetett egyértelműen megállapítani. Nem soroltuk a szarmata sírok közé, amit az is indokolt, hogy e temetőrészen hasonló korú sír nem került elő. A temető leletanyaga a szarvasi múzeumban van, az ásatáson részt vett az embertani anyag feldolgozója, dr. Pap Ildikó is.
2. A sírleírásnál használt rövidítések: Szá: szájméző, Fá: fenékátméző, M: magasság, DM: Déri Múzeum, Debrecen, DJM: Damjanich János Múzeum, Szolnok, MNM: Magyar Nemzeti Múzeum.
3. A csontok a szállítás folyamán elkallódtak, így embertani meghatározásuk nem lehetséges.
4. A pénzek meghatározásáért B. Sey Katalinnak mondunk köszönetet.
5. Ld. 3 jz.
6. A terra sigillata meghatározását Gabler Dénesnek köszönjük.
7. Ld. 3 jz.
8. Mivel a széles, gyöngyözött szalagot nem lehetett a gyöngyös végével áthúzni az övkarikán, a díszítetlen véget húzták át és hurkolták.
9. A férfisírokban a csipesz a pásztorkészség között került elő, Alsónémedi-Kenderföldeken a tűzkőre rozsdásodva (KOREK 1980, 11. kép 14). Elképzelhető, hogy a vascsipeszekkel a taplót fogták meg, s vasuk egyúttal csiholó szerepet is játszott. Sem az endrődi, sem az alsónémedi-i sírban nem volt külön csiholó, s az endrődi csipesz szárai között megmaradt szerves anyag esetleg a taplónak rozsdában megőrzött maradványa.

IRODALOM

- ALFÖLDI 1932 A. ALFÖLDI, *Leleték a hunkorszakból és etnikai szétválasztásuk*. ArchHung 9 (1932)
- ALFÖLDI 1941 A. ALFÖLDI, *Antik ábrázolások az eurázsiai lovaspásztorok kultúralkatának ismeretéhez*. FolArch 3—4 (1941) 166—175.
- ALFÖLDI 1942 A. ALFÖLDI, *A pesti oldal új urai*. in: F. TOMPA — A. ALFÖLDI — L. NAGY, Budapest az ókorban. I. Budapest, 1942. 172—235.
- ALMGREN 1897 O. ALMGREN, *Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen*. Stockholm, 1897.
- BECK 1928 H. C. BECK, *Classification and Nomenclature of Beads and Pendants*. in: Archaeologia or miscellaneous tracts relating to Antiquity. Ser. II. Vol. XXVII. London, 1928. 1—76.
- BENINGER 1937 E. BENINGER, *Die germanischen Bodenfunde in der Slowakei*. Reichenberg—Liberec 1937.
- BICHIR 1973 GH. BICHIR, *Cultura Carpica*. București 1973.
- BÍRÓ 1961 E. BÍRÓ, *Győr-nádorvárosi koracsászárkori sírok*. ArchÉrt 88 (1961) 240—248.
- BÓNIS 1942 E. BÓNIS, *A császárkori edényművesség termékei Pannoniában*. DissPann Ser. II. No. 20. Budapest, 1942.
- BÖHM 1881 L. BÖHM, *Archaeológiai tudósítások. I. Felfedezett őskori temető. II. Árpád-kori régiségek*. TRÉ 4 (1881) 162—165.
- BÖHME 1972 A. BÖHME, *Die Fibeln der Kastelle Saalburg und Zugmantel*. Saalburg Jahrbuch 29 (1972) 5—112.
- CRİȘAN 1979 I. H. CRİȘAN, *Fibule romane din colecțiile Muzeului de Istorie al Transilvaniei*. Acta Musei Porolissensis 3 (1979) 275—320.
- CSALLÁNY 1899 G. CSALLÁNY, *A római kori temetőkről Öcsöd és Szt-András határában*. ArchÉrt 9 (1899) 41—46.
- CSALLÁNY 1910 G. CSALLÁNY, *Újabb három érdekes lelet a szentesi múzeumban*. ArchÉrt 30 (1910) 92—93.
- CSÁNYI 1980 R. M. CSÁNYI, *Árokkal körülvett sírok a halomsíros kultúra jános-hidai temetőjében*. ArchÉrt 107 (1980) 153—165.
- DAUTOVA-RUŠEVLJAN 1980 MR. DAUTOVA-RUŠEVLJAN, *Sarmatska kultura u Vojvodini*. in: Vojvodina od praistorije do ranog srednjeg veka. Novi Sad 1980. 37—68.

- DINNYÉS 1980 I. DINNYÉS, II—III. sz.-i szarmata sírok Tápíószelén. StCom 9 (1980) 187—234.
- EGGERS 1955 J. H. EGGERS, *Zum absoluten Chronologie der römischen Kaiserzeit im freien Germanien*. JRGZ 2 (1955) 196—244.
- ETTLINGER 1973 E. ETTlinger, *Die römischen Fibeln in der Schweiz*. Bern 1973.
- EXNER 1939 K. EXNER, *Die provinzialrömischen Emailfibeln der Rheinlande* BRGK 29 (1939) 31—122.
- GABLER 1968 D. GABLER, *Terra sigillaták a Kelet-Pannoniával szomszédos barbaricumban*. ArchÉrt 95 (1968) 211—240.
- GALÁNTA 1981 M. GALÁNTA, *Beszámoló a Sándorfalva-eperjesi ásatás 1981. évi eredményeiről*. in: Múzeumi Kutatások Csongrád megyében. 1981. 17—23.
- GAZDAPUSZTAI 1960 GY. GAZDAPUSZTAI, *Dák-szarmatakori temető és telep Hódmezővásárhely-Kakasszéken*. ArchÉrt 87 (1960) 47—50.
- GUDEA—LUCÁCEL 1979 N. GUDEA — V. LUCÁCEL, *Fibule romane în Muzeul de Istorie și Artă Zălau I*. Acta Musei Porolissensis 3 (1979) 321—378.
- GUISAN 1975 A. M. GUIBAN, *Bijoux romains d'Avenches*. Bull. Assoc. Aventico 23 (1975)
- HAMPEL 1894 J. HAMPEL, *A Nemzeti Múzeumi Régiségtár gyarapodása*. ArchÉrt 14 (1894) 263.
- JAHN 1918 H. JAHN, *Die oberschlesiens Funde aus der römischen Kaiserzeit*. PZ 10 (1918) 80—149.
- JOBST 1975 W. JOBST, *Die römischen Fibeln aus Lauriacum*. FiL 10 (1975)
- KOLNÍK 1958 T. KOLNÍK, *Nové ojedinelé nálezy spôn z doby rímskej a stahovania národov na juhozápadnom Slovensku*. SA 6 (1958) 380—387.
- KOLNÍK 1965 T. KOLNÍK, *K typológii a chronológii niektorých spôn z mladšej doby rímskej na juhozápadnom Slovensku*. SA 13 (1965) 185—236.
- KOMÁROMY 1937 J. KOMÁROMY, *Neolith- és bronzkori nyomok a jászberényi Zagyparton*. JJÉ 1 (1937) 75—81.
- KOREK 1980 J. KOREK, *Alsónémedi történetének régészeti forrásai a honfoglalás koráig*. in: Alsónémedi története és néprajza. Alsónémedi, 1980. 9—47.
- KOVÁCS 1914 I. KOVÁCS, *A jánoszállási jazyg temető*. Dolg 5 (1914) 109—120.
- KOVRIG 1937 I. KOVRIG, *A császárkori fibulák főformái Pannoniában*. DissPann Ser II No 4 Budapest, 1937.
- KÓHEGYI 1969 M. KÓHEGYI, *Die Bestattungsart von Prochorowka-Typ bei den Sarmaten in Ungarn*. MFMÉ 2 (1969) 93—103.
- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1961 M. LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, *Spony z doby rímskej na Slovensku*. ŠtZ 5 (1961)
- MÓCSY 1965 A. MÓCSY, *Korai római korszak*. in: Orosháza története. Orosháza, 1965. 103—112.
- NEPPER 1975 M. I. NEPPER, *Prochorovkai temetkezési szokás nyomai Püspök-ladány határában*. DMÉ 1975. 271—290.
- OLDENSTEIN 1976 J. OLDENSTEIN, *Zur Ausrüstung römischer Auxiliareinheiten*. BRGK 57 (1976) 51—284.
- PÁRDUCZ 1931 M. PÁRDUCZ, *A nagy magyar Alföld rómaikori leletei*. Dolg 7 (1931) 103—112.
- PÁRDUCZ 1935 M. PÁRDUCZ, *Az első pontus-germán emlékcsoport legkorábbi emlékei Magyarországon*. A berlini Coll. Hung. Kiadv. 2 (1935) 5—116.
- PÁRDUCZ 1938—43 M. PÁRDUCZ, *A Jászberény csegelaposi szarmatakori lelet*. JJÉ 2 (1938—43) 58—63.
- PÁRDUCZ 1940 M. PÁRDUCZ, *Ernöházai jazig leletek*. ArchÉrt Ser III Vol I (1940) 261—269.
- PÁRDUCZ 1941a M. PÁRDUCZ, *A szarmatakor emlékei Magyarországon*. I. ArchHung 25 (1941)
- PÁRDUCZ 1941b M. PÁRDUCZ, *Az örvényi jazig lelet*. FolArch 3—4 (1941) 159—165.
- PÁRDUCZ 1941c M. PÁRDUCZ, *Szarmatakor kardok Szeged vidékén*. ArchÉrt Ser III Vol II (1941) 111—118.
- PÁRDUCZ 1944 M. PÁRDUCZ, *A szarmatakor emlékei Magyarországon*. II. ArchHung 28 (1944)

- PÁRDUCZ 1946 M. PÁRDUCZ, *Csongrádi leletek*. Az Alföldi Tud. Int. Évk. 1 (1944—45) Szeged 1946, 131—148.
- PÁRDUCZ 1946—48 M. PÁRDUCZ, *Szarmata temető Hódmezővásárhely-Fehértón*. ArchÉrt Ser III Vol VII—VIII—IX (1946—48) 283—290.
- PÁRDUCZ 1947 M. PÁRDUCZ, *Szarmatakori problémák*. AntHung 1 (1947) 49—56.
- PÁRDUCZ 1950a M. PÁRDUCZ, *A szarmatakori emlékei Magyarországon*. III. ArchHung 30 (1950)
- PÁRDUCZ 1950b M. PÁRDUCZ, *Szarmata sírok Tápiószelén*. ArchÉrt 77 (1950) 68—71.
- PÁRDUCZ 1952 M. PÁRDUCZ, *Adatok a magyarországi szarmaták társadalomtörténetéhez*. ArchÉrt 79 (1952) 39—47.
- PÁRDUCZ 1956 M. PÁRDUCZ, *Beiträge zur Geschichte der Sarmaten in Ungarn im II und III Jahrhundert*. ActaArchHung 7 (1956) 139—182.
- PÁRDUCZ 1959 M. PÁRDUCZ, *Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn*. ActaArchHung 11 (1959) 309—398.
- PÁRDUCZ 1960a M. PÁRDUCZ, *Koraszarmata sírok Csanyteleken*. FolArch 12 (1960) 71—74.
- PÁRDUCZ 1960b M. PÁRDUCZ, *Megjegyzések a Hódmezővásárhely-kakasszéki szarmatakori lelet értékeléséhez*. ArchÉrt 87 (1960) 51.
- PATEK 1942 E. PATEK, *A pannoniai fibulatípusok elterjedése és eredete*. Diss-Pann Ser II No 19. Budapest, 1942.
- PEŠKAŘ 1972 I. PEŠKAŘ, *Fibeln aus der römischen Kaiserzeit in Mähren*. Praha 1972.
- PICHLEROVÁ 1981 M. PICHLEROVÁ, *Gerulata Rusovce rimske pohrebisko II*. Bratislava 1981.
- PÓCZY 1957 K. SZ. PÓCZY, *Keramik* in: Intercisa II. ArchHung 36 (1957) 29—139.
- POPESCU 1935—36 D. POPESCU, *Fibules en bronze des collections du Musée National des Antiquités*. Dacia 5—6 (1935—36) 209—246.
- POPESCU 1941—44 D. POPESCU, *Fibeln aus dem Nationalmuseum für Altertümer in București*. Dacia 9—10 (1941—44) 485—505.
- PREDA 1980 C. PREDA, *Callatis. Necropola romano-bizantină*. București, 1980.
- RADNÓTI 1957 A. RADNÓTI, *Gebrauchsgegenstände und Gegenstände aus Bronze*. in: Intercisa II. ArchHung 36 (1957) 225—240.
- RAJTÁR 1981 J. RAJTÁR, *Výsledky prieskumu na trase vystarby vodných diel na Dunaji*. in: Archéologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1980. I—II Nitra, 1981. 240—245.
- REIZNER 1892 J. REIZNER, *A Szeged-röszkei sírleletek*. ArchÉrt 12 (1892) 161—168.
- RIECKHOFF 1975 S. RIECKHOFF, *Münzen und Fibeln aus der Vicus des Kastells Hüfingen*. Saalburg Jahrbuch 32 (1975) 5—129.
- RIHA 1979 E. RIHA, *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst*. FiA 3 (1979)
- ROSKA 1941 M. ROSKA, *A gyulavarsándi Laposhalom rétegtani viszonyai*. FolArch 3—4 (1941) 45—56.
- SCHÖRGENDORFER 1942 A. SCHÖRGENDORFER, *Die römerzeitliche Keramik der Ostalpenländer*. Brünn—München—Wien 1942.
- SCHRÁNIL 1928 J. SCHRÁNIL, *Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens*. Grundriss der Slavischen Philologie und Kulturgeschichte. Berlin—Leipzig 1928.
- SELLYE 1939 I. SELLYE, *Császárkori emailmunkák Pannoniából*. DissPann Ser II No 8 Budapest 1939.
- SÓREGI 1939—40 J. SÓREGI, *Jelentés a Déri Múzeum 1939. évi működéséről és állapotáról*. DMÉ 1939—40. 5—70.
- SVOBODA 1948 B. SVOBODA, *Čechy a římské Imperium*. SbNM II A. Hist. 1948
- SZABÓ 1939 K. SZABÓ, *Jazyg-szarmata sírok Kecskemét környékén*. FolArch 1—2 (1939) 100—108.
- VADAY 1974—75 A. H. VADAY, *Ein „barbarisches“ Skelettgrab von Zagyvarékas*. MittArchInst 5 (1974—75) 81—88.
- VADAY 1978—79 A. H. VADAY, *Sarmatisches Gräberfeld in Törökszentmiklós-Surján*. MittArchInst 8—9 (1978—79) 57—69.
- VADAY 1980 A. H. VADAY, *Neue Angaben zur Frage der sog. Schildkopfarminnes*. SA 28 (1980) 91—100.

- VADAY 1981 A. H. VADAY, *Szarmata sírok Martfű-Zsófia majoron*. SZMMK 1981 sajtó alatt
- VADAY 1982 A. H. VADAY, *Das Gräberfeld der Iazyges Metanastae in Mezőcsát-Hörcsögös*. MittArchInst (1982) sajtó alatt
- VADAY—KISZELY 1980—81 A. H. VADAY — I. KISZELY, *Sarmatische Gräben in Tiszakürt, Homokos*. MittArchInst 10—11 (1980—81) nyomdában
- VÉGH 1971 K. K. VÉGH, *Szarmatakori leletek a miskolci Hermann Ottó múzeumban*. HOMÉ 10 (1971) 87—114.
- VÖRÖS 1981a G. VÖRÖS, *Adatok a szarmatakori női viselethez*. ComArchHung 1981, 121—135.
- VÖRÖS 1981b G. VÖRÖS, *Későszarmata hunkori telep és temető Sándorfalva-Eperjesen*. in: Múzeumi Kutatások Csongrád megyében 1981. 25—29.
- ZALOTAY 1953 E. ZALOTAY, *A prochorovkai temetkezési szokás nyomai az alföldi szarmatáknál*. ArchÉrt 80 (1953) 63.
- ALEKSZEJEVA 1975 E. M. АЛЕКСЕЕВА, *Античные бусы Северного Причерноморья*. Москва 1975.
- AMBROZ 1966 A. K. АМБРОЗ, *Фибулы юга Европейской части СССР*. Москва 1966.
- HAZANOV 1971 A. M. ХАЗАНОВ, *Очески военного дела сарматов*. Москва 1971.
- LOMTATIDZE 1957 Г. А. ЛОМТАТИДЗЕ, *Некрополь II века до н.э. в Кледети*. Тбилиси 1957.
- MÓCSY 1954 А. МОЧИ, *К вопросу о периодизации раннесарматской эпохи*. Acta-ArchHung 4 (1954) 115—128.

AZ ENDRÓD-SZUJÓKERESZTI SZARMATA-KORI SOROZAT ÉS GEPIDA SÍR EMBERTANI FELDOLGOZÁSA

A hazánk területéről ezideig előkerült szarmata temetők anyagát MALÁN (1939), LIPTÁK (1955, 1959), BARTUCZ (1961, 1966) és MARCSIK (1975) dolgozták fel. TÓTH a magyarság etnogenezisének tanulmányozása során elvégezte a hazai leletanyag kiegészítő kraniometriai vizsgálatát és a Szovjetunió területén feltárt szarmata szériákkal való összehasonlító értékelését (1965, 1969, 1973, 1974). A szarmaták kialakulásával, morfológiai jellegeivel számos szovjet kutató, többek között GINSBURG (1968), FIRSTEIN (TÓTH-FIRSTEIN 1970), KONDUKTOROVA (1972) foglalkozott.

Anyag és módszer

A feltárt 24 szarmata sírból 18 egyén volt alkalmas antropológiai feldolgozásra. A gyermekek száma 5. A 12 felnőtt közül 8 férfi, 4 nő. Egy felnőtt vázon nem lehetett meghatározni a nemet és a pontosabb életkort. Három férfi koponyán, 4 férfi és 1 női vázon, valamint a 91. sírből származó gepida férfin tudunk metrikus vizsgálatokat végezni.

A nemet a koponya és a vázcsontok nemi dimorfizmust mutató jellegei alapján határoztuk meg. Az elhalálózási kort gyermekeknél a tej- és a maradófogak kibúvási sorrendje, a vázcsontok méretei, felnőtteknél a koponyavarratok és az epifizisek elcsontosodási állapota alapján állapítottuk

meg (FEREMBACH et al. 1979). A koponya morfológiai vizsgálatában FARKAS (1972), a metrikus értékelésben MARTIN (1928), a vázcsontok feldolgozásában ALEKSZEJEV (1966), a taxonómiai meghatározásban LIPTÁK (1965, 1969) munkáit használtuk fel. A koponya paramétereit DEBEC (ALEKSZEJEV-DEBEC 1964), a hosszúcsontokét MARTIN, illetve MANUOVRIER—VERNEAU szerint osztályoztuk (MARTIN 1928).

Az embertani anyag a TTM Embertani Tárában van. Az anyag töredékes és hiányos volta miatt szükségesnek láttuk az egyénenkénti részletesebb morfológiai vizsgálatot. Ezek eredményeit a nem- és az életkori meghatározásokkal, valamint a patológiás elváltozások leírásával együtt sironként közöljük. A koponyák méreteit az 1., a hosszúcsontokét a 2. táblázat tartalmazza.

Összefoglaló értékelés

A koponyák metrikusan is értékelhető jellegei alapján szériánkra összefoglalóan a széles agykoponya, középszéles homlok, magas felsőarc, közepmagas szemüreg, középszéles, magas orr, mesorrhina, rövid, széles szájpád jellemző. Taxonómiailag mindhárom értékelhető koponyán a cromagnoid típus jellegei figyelhetők meg (Cr-A: 83., 116. sírok; Cr-C: 108. sír). A hosszúcsontok vizsgálata